

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЕРЕЖАНСЬКА ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 342.716:343.1

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ОСОБИ НЕ ДАВАТИ ПОКАЗАННЯ АБО
ПОЯСНЕННЯ ЩОДО СЕБЕ, ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ЧИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ
ТА ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. В. Бережанська**

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Камінська Наталія
Василівна**

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Бережанська В. В. Конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

Дисертація присвячена дослідженню та вирішенню теоретичних та практичних питань, пов'язаних з конституційним правом особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Проаналізовано доктринальні та нормативні джерела даного права, значення та методологія його дослідження, поняття і зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, історіографія розвитку, конституційне закріплення даного права в Україні та в зарубіжних країнах, а також гарантії його забезпечення та реалізації в Україні.

Конституція України закріпила невідчужуваність, непорушність, невичерпність права та забезпечення з боку держави конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (ст. 63). Відповідно до названої конституційної норми особи мають право не свідчити проти себе, членів сім'ї, своїх близьких родичів, передбачених законом. Назване конституційне право не може бути обмежене ні за яких умов (ст. 64 Конституції України).

Автором в дисертації враховано походження та еволюцію права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Не дивлячись на його конституційне закріплення, дане право повноцінно реалізується у процесуальних відносинах, різних видах юридичного процесу, найбільшою мірою, у кримінальному процесі. Головною метою при цьому є притягнення до відповідальності винних осіб та попередження скоєння злочинів у майбутньому.

Сформульовано авторську дефініцію поняття конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у широкому значенні як свободи проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів, що становить сукупність гарантованих державою можливостей особи утримуватися від дій, спрямованих на нерозголошення відомостей щодо згаданих категорій осіб, які перебувають у статусі потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, позивача, відповідача, заявника, боржника, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин, з метою захисту їх прав та законних інтересів. Тобто розкривається дана категорія у суб'єктивному значенні.

У вузькому значенні можна визначити конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів як закріплені нормами Конституції України та інших нормативно-правових актів України можливості особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що становлять правовий привілей особи та гарантію права на захист від звинувачення у вчиненні правопорушень;

Підкреслено багатоаспектність конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що може розглядатись як 1) конституційне право особи; 2) право-гарантія; 3) правовий привілей особи; 4) свобода проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів; 5) елемент права особи на захист; 6) засада здійснення судочинства, необхідна умова забезпечення права на справедливий суд; 7) передумова правового імунітету особи; 8) спосіб забезпечення основоположних конституційних принципів: презумпції невинуватості, недоторканності особи і впливає з поняття людської гідності тощо;

Зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів включає ряд суб'єктивних прав, а саме: – право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо себе з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань; – право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо членів сім'ї з

приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань; – право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо близьких родичів з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань; – право особи не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів; право бути поінформованим про зміст та порядок реалізації цього права уповноваженими органами державної влади та їх посадовими особами у встановленому законом порядку; – право на оскарження незаконних дій чи бездіяльності органів державної влади та їх посадових осіб щодо неналежного забезпечення даного права;

Зосереджено увагу на історичних етапах розвитку конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та доктринальних джерелах. Конституційне право виникло в Англії, у результаті зародження буржуазних відносин та процесу їх демократизації, та з появою перших конституцій у США, Польщі, Франції та ін. Аналізуючи кримінально-процесуальні норми (Кримінально-процесуальні кодекси УРСР 1922, 1927 та 1960 рр.) та конституційні норми (Конституції УРСР 1937-1978 рр.) доби радянської влади в Україні приходимо до логічного висновку, що дане конституційне право притаманне виключно демократичному суспільству, в той час як жодна з тоталітарних конституцій УРСР подібного права не містили.

Спираючись на аналіз законодавства зарубіжних країн та чинного законодавства України авторем встановлені та досліджені особливості гарантування, проаналізовано теоретичні аспекти та практичні проблеми забезпечення судовими, правоохоронними та іншими органами конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Розглянуто гарантії реалізації і забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в законодавстві України, країнах Європейського Союзу, а також з огляду на існуючу практику Європейського Суду з прав людини у цій сфері. Зокрема,

гарантії реалізації права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є сукупністю інституційних, організаційних і нормативно-правових засобів, завдяки яким держава створює належні умови та усуває всі наявні перешкоди на шляху реалізації особою свого права. Органи державної влади не уповноважені домагатися показань від осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз або інших незаконних методів.

Проведено аналіз основних наукових підходів щодо визначення поняття та змісту забезпечення конституційного права особи у вітчизняних та зарубіжних наукових джерелах. Дисертанткою визначено особливості забезпечення даного права у зарубіжних правових системах та визначено поняття та елементи змісту забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Досліджено практичні аспекти діяльності судових, правоохоронних та інших органів у сфері забезпечення досліджуваного конституційного права та обґрунтована можливість його обмеження виключно на підставі рішення суду.

Зосереджено увагу на реалізації права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні. Визначено, що головною проблемою забезпечення даного права є проблема нормативного врегулювання. Норми кримінального, адміністративного, господарського, цивільного та іншого галузевого законодавства певною мірою взаємосуперечливі, а також стосовно конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Дисертантом доведена необхідність закріпити не лише в кримінально-процесуальному законодавстві, а і внести відповідні доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, визначивши обов'язок органів, уповноважених розглядати справи про притягнення до адміністративної відповідальності, роз'яснювати громадянам право передбачене ст. 63 Конституції України. Також відповідні доповнення слід внести і до Кодексу України про адміністративні правопорушення, які

визначають правовий статус осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності.

Автором визначено роль судових, правоохоронних та інших органів в забезпеченні реалізації конституційного права особи не давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Загалом належний захист й дотримання прав і свобод людини передбачає функціонування дієвої системи правоохоронних органів, прокуратури, системи позасудового захисту, інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, громадських та правозахисних організацій.

Ключові слова: права людини, суб'єктивне право, конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; гарантії, захист, імунітет свідка, привілей проти самовикриття, право на мовчання, забезпечення.

SUMMARY

V. V. Berezhanska. The constitutional right of a person not give testimony or explanation about themselves, family members or close relatives and its securing in Ukraine. – Qualifying scientific work on the manuscript.

Thesis for the degree level of Candidate of Sciences in Law by specialty 12.00.02 – Constitutional law; Municipal law. – National Academy of Internal Affairs, Kiev, 2019.

The thesis is devoted to the research of constitutional human right person did not give testimony or explanation about themselves, family members or close relatives.

In particular, the theoretical and legal foundations, methodology of research, the essence and significance of the constitutional human right to human right person did not give testimony or explanation about themselves, family members or close relatives.

Consistently disclosed the doctrinal and legal sources, methodology, research, nature and content of the constitutional human right to human right person did not give testimony or explanation about themselves, family members or close relatives. Special attention is paid to companies and features provision of this law in Ukraine, some foreign countries.

The doctrinal or so-called ideological sources of the person's right to not testify against themselves, close relatives and family members allow us to conclude that this right clearly demonstrates the interaction of institutes and the principles of constitutional law and the criminal process, generates a number of other institutes and principles of justice, The principles of the administration of justice, in particular the principle of the presumption of innocence, the inviolability of a person, are a prerequisite for ensuring the right to a fair trial, a way of securing other fundamental constitutions these provisions and so on.

The genesis of the legal and legal consolidation of the constitutional right of a person to not give testimony about himself, family members and close relatives in the legislation of Ukraine has many centuries.

Regulatory consolidation of the law we analyzed was internationally legal consolidated only in 1966 in the International Covenant on Civil and Political Rights. In the system of normative-legal sources of Ukraine, the Constitution of Ukraine, which in art. 63 regulated the right of a person to not give testimony or explanation to himself, family members or close relatives. These provisions are detailed and specified in constitutional laws and sectoral legislation. Here it is necessary to distinguish the Laws of Ukraine "On the Prosecutor's Office"; On the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights", "On the Security Service of Ukraine", the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Tax Code of Ukraine, the Commercial Code of Ukraine, the Economic Procedural Code, the Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, Code of Administrative Justice of Ukraine, Code of Administrative Offenses, Criminal-Executive Code; Laws of Ukraine "On State Protection of Employees of Judicial and Law Enforcement Bodies"; "On National Police", "On Prevention of Corruption", "On Diplomatic Service", "On the Highest Anti-Corruption Court of Ukraine", "On Access to Public Information"; "On the Judiciary and the Status of Judges"; "About the Bar"; "On Legal Aid"). The considerable attention of the state, its normative bodies in regulating the investigated law, including the guarantees of its implementation, is evidenced by a significant number of by-laws and jurisprudence in this area.

The multifaceted nature of the constitutional right of a person to refrain from giving testimony or explanation concerning himself, family members or close relatives allows him to be regarded as: 1) the constitutional right of a person; 2) a legal guarantee; 3) the legal privilege of the person; 4) freedom from self-disclosure or disclosure of family members or close relatives; 5) element of the person's right to protection; 6) the principles of the implementation of legal proceedings, a necessary condition for the right to a fair trial; 7) the precondition of legal immunity of a person; 8) the way of ensuring the fundamental constitutional principles: the presumption of innocence, inviolability of the person and proceeds from the concept of human dignity, etc.

On the basis of the analysis of doctrinal and normative sources, the author's definition of the concept of the constitutional right of the person to formulate no indications or explanations regarding himself, family members or close relatives in the broad sense of freedom as a freedoms against the self-disclosure or disclosure of family members or close relatives is a set of guaranteed state of the person's ability to refrain from actions aimed at the non-disclosure of information about the above-mentioned categories of persons who are in the status of the victim, suspect, accused, defendant , a witness or other subjects of procedural relations, in order to protect their rights and legitimate interests.

At the same time, the constitutional right of a person to refrain from giving testimony or explanation regarding himself, family members or close relatives in the narrow sense, as enshrined in the norms of the Constitution of Ukraine and other normative legal acts of Ukraine, makes it impossible for a person to testify or explain his or her family members or close relatives constituting a legal privilege of a person and a guarantee of the right to protection from the charge of committing offenses.

In connection with the various approaches to understanding the nature and nature of the investigated law, its specific features and content are distinguished. Thus, the latter includes a number of subjective rights, in particular, the right to refuse to give testimony or explanation (silent) to themselves, family members or close relatives regarding suspicion or accusation, and on any other issues; - a person's right not to be liable for refusal to give testimony or explanation against himself, family members or close relatives; the right to be informed about the content and procedure for the implementation of this right by the authorized bodies of state power and their officials in accordance with the procedure established by law; - the right to appeal against illegal actions or inaction of bodies of state power and their officials regarding the inadequate provision of this right;

An important role is given in the work of the guarantees of the constitutional right of individuals to refrain from giving testimony or explanation concerning themselves, family members or close relatives, which constitute an integrated system of legal conditions, means and mechanisms.

The thesis formulated provisions and conclusions, are the proposals on the prospects of improving the provision of constitutional law the person did not give testimony or explanation about themselves, family members or close relatives, in particular, concerning the amendments and additions to the legislation of Ukraine on the research topic.

Keywords: human rights; the right of a person not to give testimony about himself, family members or close relatives; constitutional law; guarantee the protection of human rights, witnesses, freedom from self-disclosure, legal privilege, ensuring the implementation of the.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Грицик (Бережанська) В. В. Поняття та ознаки конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 12. Т.1 С. 65-68.

2. Грицик (Бережанська) В. В. Гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. №1. Т.1. С. 108-111.

3. Грицик (Бережанська) В. В. Створення належних умов органами внутрішніх справ України щодо забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4. Т. 1. С. 61-63.

4. Бережанська В. В. Поняття та зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6. Т. 1. С. 33-39.

5. Бережанська В. В. Забезпечення судовими органами конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2016. Вип. 2 (37). С. 13-19.

6. Бережанська В. В. Забезпечення правоохоронними органами конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С.182-186.

7. Бережанська В. В. Поняття та зміст забезпечення конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Право і суспільство* 2018. №.3. Част.2. С 3-9.

8. Грицик (Бережанська) В. В. Создание условий органами внутренних дел для реализации гражданами конституционного права не давать показания против себя и членов семьи: сравнительный аспект. *Право и политика*. Научно-методический журнал Кыргызской Республики. 2015. №1. С. 89-93.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Грицик (Бережанська) В. В. Деякі методологічні аспекти дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 р.). Од., 2015. С. 18-21.

10. Грицик (Бережанська) В. В. Доктринальні джерела конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи*: матер. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 24 квітня 2015 р.). Т.2. К., 2015. С.93-98.

11. Грицик (Бережанська) В. В. Правові основи конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе членів своєї сім'ї чи близьких родичів. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: тези-доп. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 26 березня 2015 р.). К., 2015. С. 167-171.

12. Бережанська В. В. Забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в адміністративному процесі. *Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 13-14 травня 2016 р.). Од. 2016. С. 23-25.

13. Бережанська В. В. Зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких

родичів. *Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів*: матер. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 21 квітня 2017 р.). К., 2017. С. 45-50.

14. Бережанська В. В. Створення необхідних умов судовими органами для забезпечення реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів або близьких родичів. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 14-15 жовтня 2016 р.). К., 2016. С. 10-14.

15. Бережанська В. В. Забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в зарубіжних країнах. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Харків, 31 серпня – 1 вересня 2018 р.). Х., 2018. С. 18-22.

16. Бережанська В. В. Створення необхідних умов правоохоронними органами для забезпечення реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Забезпечення прав людини як основа правової держави*: матер. Всеукраїн. круглого столу (м. Київ, 13 грудня 2018 р.). К.: КНУТД, 2018. С.39-45.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НЕ ДАВАТИ ПОКАЗАННЯ АБО ПОЯСНЕННЯ ЩОДО СЕБЕ, ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ЧИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ.....	28
1.1. Доктринальні джерела конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів	28
1.2. Нормативні джерела дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів	47
1.3. Методологія дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.....	71
Висновки до розділу 1.....	88
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ І ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НЕ ДАВАТИ ПОКАЗАННЯ АБО ПОЯСНЕННЯ ЩОДО СЕБЕ, ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ЧИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ.....	92
2.1. Поняття та ознаки конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.....	92
2.2. Зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.....	108
2.3. Гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.....	129
Висновки до розділу 2.....	148
РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НЕ ДАВАТИ ПОКАЗАННЯ АБО ПОЯСНЕННЯ ЩОДО СЕБЕ, ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ЧИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ.....	152
3.1. Поняття і зміст забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.....	152

3.2. Забезпечення судовими, правоохоронними та іншими органами влади України конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.....	163
3.3. Зарубіжний досвід забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та перспективи його використання в Україні.....	185
Висновки до розділу 3.....	203
ВИСНОВКИ.....	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ.....	248

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим

ВПО – внутрішньо переміщена особа

ВРУ – Верховна Рада України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗУ – Закон України

Конституція 1996 р. – Конституція України 1996 р.

КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України

КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України

КЗПЛЮС – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

КК України – Кримінальний кодекс України

КМРЄ – Комітет Міністрів Ради Європи

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.

КПК УРСР 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс Української

Радянської Соціалістичної Республіки 1960 р.

КПДПВЦСКС – Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р.

КСУ – Конституційний Суд України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КЦНПД – Координаційний центр з надання правової допомоги

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

МЗС України – Міністерство закордонних справ України

Мін'юст України – Міністерство юстиції України

МПГПП – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

СК, СКУ – Сімейний кодекс України 2002 р.

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

Комітет ООН – Комітет з прав людини Організації Об'єднаних Націй

УВРУПЛ – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦОВВ – центральний орган виконавчої влади

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах реформування системи публічної влади, розвитку конституційного процесу в Україні одним з актуальних питань залишається забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Не дивлячись на прийняття значної кількості міжнародно-правових і національних нормативно-правових актів, що закріплюють визнання людини найвищою соціальною цінністю, системи прав і свобод людини і громадянина як основи свободи, справедливості та загального миру, належне реальне та ефективне їх забезпечення в Україні є до певної міри проблемним.

Невід'ємним правом особи є її можливість не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Відповідні положення регламентовані у ст. 63 Конституції України, деталізовані у галузевому законодавстві. Згідно з цією нормою особи мають право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, не несуть відповідальності за відмову їх давати. Назване конституційне право не може бути обмежене, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64 Конституції України). Тобто особа є вільною від самовикриття та викриття членів своєї сім'ї чи близьких родичів, отже сама вирішує давати чи не давати їй показання або пояснення про себе, членів сім'ї чи близьких родичів у ході досудового розслідування, судового розгляду і т.д.

Отже, Конституція України закріпила невідчужуваність, непорушність, невичерпність забезпечення з боку держави конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Саме тому актуальним є дослідження можливостей людини здійснити таке право, механізму його гарантування і реалізації в Україні з урахуванням відповідного зарубіжного досвіду. Потребують наукового аналізу поняття, ознаки, зміст, гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, а також роль держави і громадянського суспільства в його забезпеченні.

Враховуючи те, що згідно з ст. 8 Конституції України норми Основного Закону нашої держави є нормами прямої дії, потребують розробки конкретні механізми забезпечення названого суб'єктивного права.

Окремі конституційні права і свободи людини і громадянина, проблеми їх реалізації в Україні постійно досліджувалися і досліджуються такими вченими як В. Букач, О. Васильченко, М. Гультай, С. Гусарев, В. Демиденко, Н. Камінська, Л. Козодой, А. Колодій, В. Копейчиков, І. Кушнір, Л. Липачова, О. Лощикін, І. Магновський, О. Марцеляк, Л. Наливайко, О. Негодченко, А. Олійник, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, Л. Самофалов, А. Селіванов, О. Солоненко, Ю. Тодика, В. Федоренко, А. Шевченко та ін.

Слід відзначити, що вивченню права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів приділяли увагу не лише учені-конституціоналісти, а й дослідники кримінального права і кримінального процесу, меншою мірою також цивільного права і процесу, адміністративного права і процесу тощо. Зокрема, правова регламентація засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї відображені у працях таких вчених: Р. Бараннік, І. Берестова, В. Гончаренко, В. Горбачевський, Ю. Грошевий, С. Волкотруб, Т. Добровольська, М. Костицький, Д. Котов, В. Котюк, О. Кучинська, О. Ларін, Л. Лобойко, В. Лукашевич, А. Ляш, В. Маляренко, В. Маринів, О. Михайленко, М. Михесенко, Т. Москалькова, Я. Мотовиловкер, В. Нор, А. Селіванов, С. Стахівський, М. Строгович, О. Татаров, В. Тертишник, Л. Удалова, О. Хижна, Ю. Чорноус, С. Чернявський, Н. Шаптала, В. Шибіко та ін.

Разом з тим, питання конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, його гарантування і забезпечення недостатньо опрацьовані, тому потребують подальших пошуків у вирішенні проблем систематизації наукових позицій учених-конституціоналістів з досліджуваної проблематики і законодавства України. Вивчення в роботі зазначених питань визначає новизну і актуальність теми дисертації, об'єктивно сприятиме розвитку системи забезпечення в Україні

основних прав людини загалом, конституційних особистих прав людини і громадянина зокрема, вдосконаленню діяльності органів влади в реалізації їх обов'язку щодо забезпечення конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає Пріоритетним напрямам розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженим Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Плану законодавчого забезпечення реформи в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275.

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 7 від 25 січня 2011 р.), уточнено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 21 від 25 жовтня 2016 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є здійснення комплексного вивчення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні.

Визначена мета зумовила постановку і розв'язання наступних *завдань*:

- проаналізувати доктринальні джерела і визначити методологію дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

- охарактеризувати нормативно-правові джерела конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

- з'ясувати поняття та ознаки конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;
- сформулювати зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;
- визначити гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;
- розкрити поняття та зміст забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;
- проаналізувати діяльність судових, правоохоронних та інших органів щодо забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;
- охарактеризувати забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у практиці зарубіжних країн;
- запропонувати шляхи удосконалення конституційно-правового регулювання і реалізації права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі забезпечення конституційних особистих прав і свобод людини.

Предметом дослідження є конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні.

Методи дослідження. Методологічна основа обрана, виходячи з предмета та задач дослідження. У дисертації використано філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Філософською основою став *діалектичний метод* – для всебічного вивчення процесу виникнення та еволюції права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів, його поняття, розгляду проблеми забезпечення даного права в динаміці (розділ 1). Також було використано інші методи: *історико-правовий* – для дослідження регулювання конституційного права

особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів в пам'ятках права України з доби Київської Русі до наших часів (розділ 1); *системного аналізу* – для аналізу роботи правоохоронних, судових та інших органів щодо забезпечення досліджуваного права, їх повноважень (розділ 3); *порівняльно-правовий* – для порівняння норм законодавства України з нормами законодавства інших держав, що регулюють особисті права і свободи людини та громадянина, включаючи згадане право, а також процес його забезпечення (підрозділи 1.2, 2.3, 3.2; 3.3). *Системно-структурний і структурно-функціональний методи* застосовано при комплексному вивченні змісту конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, а також його забезпечення (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2, 3.3). Використання *статистичного методу* дозволило узагальнити дані про діяльність різних органів державної влади щодо забезпечення досліджуваного права (розділ 3); *конкретно-соціологічного і методу прогнозування* – для з'ясування позицій працівників правоохоронних органів щодо предмета нашого дослідження шляхом проведення їх анкетування, вироблення відповідних пропозицій (розділ 3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати анкетування працівників органів поліції України щодо належного рівня забезпечення конституційного права особи не давати показання щодо себе членів своєї сім'ї та близьких родичів (проведено 2017 р., м. Київ, 302 респонденти); статистичні матеріали про роботу судових та правоохоронних органів України, рішення Європейського суду з прав людини тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі аналізу норм конституційного та інших галузей права України, інших держав, практики Європейського суду з прав людини, Верховного Суду, Конституційного Суду України, правоохоронних органів, а також наукових праць здійснено комплексне дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів,

сформульовані положення і висновки, яке мають важливе теоретичне і практичне значення. Зокрема:

вперше:

- сформульовано авторську дефініцію поняття конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у суб'єктивному розумінні – як свободи проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів, що становить сукупність гарантованих державою можливостей особи утримуватися від дій, спрямованих на нерозголошення відомостей щодо згаданих категорій осіб, які перебувають у статусі потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, позивача, відповідача, заявника, боржника, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин, з метою захисту їх прав та законних інтересів (широке розуміння);

- визначено конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у вузькому сенсі – як закріплені нормами Конституції України та інших нормативно-правових актів України можливості особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що становлять правовий привілей особи та гарантію права на захист від звинувачення у вчиненні правопорушень;

- доведено багатоаспектність конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що може розглядатись як 1) конституційне право особи; 2) право-гарантія; 3) правовий привілей особи; 4) свобода проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів; 5) елемент права особи на захист; 6) засада здійснення судочинства, необхідна умова забезпечення права на справедливий суд; 7) передумова правового імунітету особи; 8) спосіб забезпечення основоположних конституційних принципів: презумпції невинуватості, недоторканності особи, що впливають з поняття людської гідності тощо;

- розкрито зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що включає ряд суб'єктивних прав, а саме: право відмовитись давати показання або пояснення

(мовчати) щодо себе з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань; право відмовитись давати показання або пояснення щодо членів сім'ї з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань; право відмовитись давати показання або пояснення щодо близьких родичів з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань; право особи не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів; право бути поінформованим про зміст та порядок реалізації цього права уповноваженими органами державної влади та їх посадовими особами у встановленому законом порядку; право на оскарження незаконних дій чи бездіяльності органів державної влади та їх посадових осіб щодо неналежного забезпечення даного права;

удосконалено:

- наукові погляди на систему нормативно-правових джерел права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що включає 1) міжнародно-правові акти, 2) Конституцію України; 3) галузеве законодавство, 4) судову практику у даній сфері;

- розуміння поняття забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів як специфічної соціально необхідної та законодавчо регламентованої діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, що спрямована на створення належних умов для реалізації, охорони, захисту та відновлення даного права осіб, які перебувають у статусі потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, позивача, відповідача, заявника, боржника, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин;

- конституційні положення, зокрема, п. 2 ст. 63 Конституції України викласти у такій редакції: «Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний, інші учасники процесуальних відносин мають право на захист», з відповідними подальшими змінами до інших нормативно-правових актів України;

- механізм реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, який складається з таких

складових (стадій): 1) гарантування реалізації даного права; 2) безпосереднє здійснення даного права; 3) його охорона та захист; 4) відновлення чи сприяння відновленню порушеного права;

дістало подальший розвиток:

- визначення гарантій конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів – як комплексної системи юридичних умов, засобів і механізмів, що обумовлюють повну, всебічну та ефективну реалізацію, сприяють попередженню його порушення або недотримання, створюють можливості для захисту та відновлення у випадку порушення;

- підходи до розуміння понять «правовий імунітет» та «правовий привілей» особи, що впливають на формування і реалізацію особливого правового статусу особи як суб'єкта процесуальних відносин, а також гарантій, що поширюються на привілей проти самовикриття та привілей не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

- обґрунтування теоретико-правових засад співвідношення таких правових категорій як показання, пояснення, докази, свідчення тощо;

- твердження про те, що перелік суб'єктів забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів включає: правоохоронні, судові та інші органи державної влади України, громадські організації, а також особи, установи й організації, визначені законодавством.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть сприяти вдосконаленню законодавства України у сфері забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Сформульовані в дисертації висновки і пропозиції впроваджено та використовуються у:

- *науково-дослідній сфері* – для вдосконалення теорії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів, забезпечення його органами публічної влади;

– *правотворчій діяльності та правозастосовній практиці*, зокрема, правоохоронних та інших органів публічної влади (акт впровадження Управління забезпечення прав людини Національної поліції України від 10 квітня 2019);

– *освітньому процесі* – при підготовці підручників та навчальних посібників з конституційного права України, з прав та свобод людини і громадянина, з теорії держави та права; при викладанні дисциплін «Конституційне право», «Забезпечення прав людини у правозастосовній практиці», «Міжнародно-правові стандарти з прав людини» (акт впровадження у Національній академії внутрішніх справ від 22 червня 2018);

– *просвітницькій роботі* – для правового виховання та підвищення рівня правової культури населення.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України (м. Одеса, 22-23 квітня 2015); «Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи» (м. Київ, 24 квітня 2015); «Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні» (м. Одеса, 13-14 травня 2016); «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів» (м. Київ, 14-15 жовтня 2016); «Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 21 квітня 2017); «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Харків, 31 серпня - вересня 2018); «Забезпечення прав людини як основа правової держави» (м. Київ, 13 грудня 2018).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (367 найменувань – на 35

сторінках) і чотирьох додатків (на 13 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 260 сторінок, з них основного тексту – 194 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НЕ ДАВАТИ ПОКАЗАННЯ АБО

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО СЕБЕ, ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ЧИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ

1.1. Доктринальні джерела конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів

Демократичні перетворення, розбудова громадянського суспільства, забезпечення прав і свобод людини і громадянина – це основоположні орієнтири сучасного розвитку Української держави. Сприйняття європейської системи цінностей та їх імплементація обумовлюють необхідність посилення з боку держави захисту прав та свобод людини і громадянина. Система конституційних прав і свобод людини та громадянина є визначальними і фундаментальними для формування всього правового поля держави, тому від її повноти та гарантованості залежить рівень урегульованості суспільних відносин, ефективність захисту, поновлення порушених прав людини і громадянина. Одним з таких ключових прав є право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

З набуттям Україною незалежності найпершим її завданням стали розбудова соціально орієнтованої, економічно розвинутої і правової демократичної держави, яка здатна функціонувати як повноправний суб'єкт міжнародних відносин, поряд з іншими цивілізованими державами. Саме на досягнення цієї мети спрямовані згадані перетворення, що відбуваються в державі протягом останніх років. З перших років незалежності України було прийнято велику кількість нормативно-правових актів, спрямованих на запровадження якісно нових державно-правових інститутів. З пошуком державою оптимальної моделі розвитку, напрямів реформування системи

організації влади, правової системи, інтенсивнішим стає як правотворчий, так і правозастосовний процеси.

Належна реалізація відповідних правових норм та інститутів потребує, насамперед, з'ясування та усвідомлення їх змісту. Беззаперечно, без глибокого розуміння змісту норм права неможлива їх ефективна реалізація, упорядкування, формування правової культури та правосвідомості, розроблення та прийняття нових нормативно-правових актів, удосконалення існуючих, так само і їх реалізація. На наше переконання, саме вивчення доктринальних джерел дозволить визначити ступінь дослідженості, суперечності та прогалини регулювання, забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Відзначимо, що теоретичну основу нашого дослідження становлять наукові праці учених-теоретиків права і держави, зокрема, Біласа А.І., Бобровник С.В., Гришка О.М., Гусарєва С.Д., Кельмана М.С., Колодія А.М., Копейчикова В.В., Костицького М.В., Мурзи О.В., Наливайко Л.Р., Пронюк Н.В., Петришина О.В., Рабиновича П.М., Скакун О.Ф., Толкачова К.Б., Фатхутдінової О.В., Цвіка М.В., Шевченка А.Є. та ін.

Водночас, теоретико-методологічне забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів стало предметом досліджень вчених у різних галузях права. Наприклад, у кримінальному праві та кримінально-процесуальному праві дане право досліджували такі вчені як Бараннік Р.В., Волкотруб С.Г., Денисенко Г.В., Коні А. Ф., Король В.В., Лисюк Ю.В., Михеєнко М.М., Нор В.Т., Семеніхін І.В., Удалова Л.Д., Фойницький І.Я., Хижна О.Р., Швець Д.В., Шингарьов Д.О. та інші.

Якщо розглядати погляди вчених щодо конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у рамках конституційного права України, то можна стверджувати, що ґрунтовних праць практично не було підготовлено. Але іноді до певних аспектів розуміння

досліджуваного права вдавалися такі вітчизняні вчені як Адаменко В.Д., Букач В.В., Гойман А. В., Гордимов А.В., Гультай М.М., Демиденко В.О., Домбровська О.В., Камінська Н.В., Кушнір І.В., Негодченко О.В., Тодика Ю.М., Погорілко В.Ф., Олійник А.Ю., Федоренко В.Л., Хальота А.І., Шаптала Н.К. та інші вчені.

Меншою мірою, але можна зустріти звернення до питань права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у контексті цивільного процесуального права, адміністративного процесуального права, господарського процесуального права, сімейного права України тощо.

Грунтовне вивчення доктринальних джерел у даній сфері засвідчує той факт, що подекуди ототожнюється досліджуване право із свободою особи від самовикриття або викриття родичів та членів сім'ї, правом особи відмовитись давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів тощо.

На наше переконання, слід також навести точку зору А.В. Гордимова, який зазначає, що в сучасних умовах глобалізації спостерігається тенденція посилення ролі і значення правової доктрини при вирішенні тих або інших судових справ. Особливо дана тенденція виявляється в контексті забезпечення права захист особи в кримінальному процесі. Сама по собі правова доктрина допомагає органічно з'єднати соціокультурний контекст розвитку суспільства з правовим статусом особи і громадянина. Саме тому, свобода від самовикриття розглядається не лише як елемент правосуб'єктності учасника кримінального процесу, а як загальносуспільна чи навіть загальнодержавна цінність. З цих позицій детермінація в кримінально-процесуальному законодавстві змісту та обсягів права особи не давати свідчення проти себе повинна бути максимально чіткою, а механізм правореалізації – максимально ефективним [39, с. 44 - 45].

Чи не вперше критичному аналізу інститут свободи особи від самовикриття піддав у своїх роботах І.Я. Фойницький, який обґрунтував фундаментальні засадничі положення в кримінальному процесі в

дореволюційній Росії. Зокрема, він прийшов до висновку, що захист особи в кримінальному процесі є важливим елементом судочинства, як процесу встановлення істини, а тому він повинен здійснюватися усіма можливими законними методами. Вичерпність заходів захисту є запорукою та об'єктивною необхідністю у визнанні законності кримінального процесу. При чому, право особи не давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є невід'ємним правом і взагалі не підлягає упередженій критиці з боку обвинувачення [328, с. 151-152].

Подібної точки зору щодо права особи не давати свідчення щодо себе як невід'ємного елементу правосуб'єктності обвинуваченого дотримувався і А. Ф. Коні ще у далекому ХІХ ст. Зокрема, в своїй видатній промові «О суде присяжных и об условиях его деятельности» він робить акцент на тому, що сама особа обвинуваченого не повинна бути центральним об'єктом на судовому процесі, оскільки центральне місце займає процес встановлення істини. У той час, поведінка обвинуваченого викликана сукупністю моральних, фізіологічних та психологічних факторів, які є об'єктивними в його становищі і не повинні впливати на судження суду присяжних, в тому числі не повинно впливати і небажання особи свідчити проти себе, оскільки потреба подібного свідчення яскраво демонструє слабкість обвинувачення та недостатність доказів [91, с. 32].

Якщо аналізується інститут свободи особи від самовикриття або викриття своїх родичів та членів сім'ї з філософських позицій, то таке право об'єктивно є абсолютним, оскільки походить з самої людської природи. Самозбереження – це інстинкт, силу якого подолати неможливо, а тому небажання особи свідчити проти себе або членів своєї сім'ї логічно розглядати як невід'ємний елемент самозахисту. Тому подібні свідчення можуть спотворювати дійсність та не сприятимуть пошуку істини. Лише в суспільстві із надзвичайним високим рівнем розвитку правової культури та правової свідомості особа може розуміти,

що є загрозою для суспільства, але навіть за таких умов індивідуальність самосвідомості та первинні інстинкти превалюють над логікою [42].

З цих позицій наділення особи правом не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та закріплення цього права в ранзі гарантованого на високому державному рівні є надзвичайним досягненням філософсько-правової думки XVIII-XIX ст.

Аналізуючи доктринальні або так звані ідеологічні джерела досліджуваного права особи переважно пов'язують його із сутністю кримінального провадження, рідше будь-яких інших проваджень. На наше переконання, безумовним є тісний зв'язок права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів з цілою низкою інших конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також інститутами та принципами правосуддя, зокрема принципом презумпції невинуватості тощо.

З цього приводу Р. В. Бараннік зазначає, що ненадання підозрюваним чи обвинуваченим доказів своєї невинуватості в силу використання права на свободу від самовикриття не може розглядатися як доказ його винності. Принцип з'ясування об'єктивної істини вимагає від органів дізнання, досудового слідства та суду ставитись неупереджено до факту використання особою права на свободу від самовикриття і досліджувати всі обставини справи всебічно, повно та об'єктивно [11, с. 172-175].

Історично всі ці принципи розвивалися в сукупності і мали єдине теоретико-методологічне підґрунтя, в контексті філософсько-правового пізнання такої категорії як «істина» і «законність». Правова думка в процесі своєї діалектичної еволюції виробила такий комплекс прав та свобод, який максимально відповідає потребам суспільного розвитку, але такого суспільства, де людина є найвищою соціальною цінністю, за умови її мирного добросусідства та співіснування з іншими членами такого соціуму, поваги до їх свобод, честі та гідності.

Свобода особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів, на думку науковців М. М. Михеєнка М. М., Нора В. Т., є одним з конституційних принципів. Згідно з їх переконаннями, цей принцип міститься в ч. 1 ст. 63 Конституції України, яка проголошує, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [166, с. 310].

У зв'язку з цим, постають наступні питання:

- 1) чи може конкретне конституційне право водночас визнаватись конституційним принципом?
- 2) поряд з тим, це все ж таки право чи свобода?
- 3) це гарантія?
- 4) можливо це імунітет чи привілей і т.д.?

Вважаємо, щоб дати однозначну відповідь на дані запитання, слід з'ясувати їх природу, сутність, характерні ознаки тощо. Усе це можливо дослідити не лише в межах даного підрозділу дисертації.

На наше переконання, у будь-якому випадку, регламентоване Конституцією України право захищати себе та членів сім'ї чи близьких родичів від заходів кримінального чи іншого примусу, а також інших видів примусу, у свою чергу, зменшує можливість необґрунтованого неправомірного притягнення особи до відповідальності.

При цьому, на думку С.Г. Вовкотруба, надану свободу від самовикриття не варто розцінювати як перешкоду правосуддю. Навпаки, закріплене Конституцією України право особи відмовитись давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів допомагає уникнути ситуації, коли особа була змушена в силу особистих переконань давати неправдиві свідчення або давати невірні пояснення щодо себе чи своїх родичів, що як наслідок лише заплутувало слідство та не допомагало встановленню істини по справі [34, с. 225 - 229].

Як видається, можна не цілком погодитись, що виключно через особисті переконання особа давала неправдиві свідчення або давала невірні пояснення щодо себе, а також членів сім'ї чи близьких родичів.

Поряд з цим, на думку В. Николюка та В. Кальницького, імунітет свідка не передбачає права особи відмовитися від явки за викликом слідства чи суду. Вони вважають, що оскільки процесуальний статус суб'єкта кримінального процесу визначається не за його розсудом, особа, яка викликана на допит як свідок або потерпілий зобов'язана з'явитися у встановлений час на допит. У разі, якщо під час допиту або іншої слідчої дії стане очевидним, що його свідчення або надана ним інформація, можуть бути використані проти нього самого або близьких родичів, він має право скористатися наданим йому Конституцією України імунітетом [184, с. 17].

Таким чином, досить слушною є думка вказаних вчених, ухилення від явки за викликом є неправомірним та таким, що порушує норми кримінального процесуального законодавства. При цьому, право свідка відмовитися від дачі показань, у визначених Конституцією випадках, зовсім не означає звільнення його від інших обов'язків, покладених на нього законом.

У свою чергу, В.П. Шибіко і Р.В. Бараннік, розкриваючи сутність права не давати пояснення проти себе, приходять до висновку, що не дивлячись на його конституційне закріплення, воно є похідним від кримінального права, головною метою якого є притягнення до відповідальності винних осіб по попередження вчення нових. Враховуючи наведене, вказані науковці свободу особи від самовикриття визначають у двох аспектах, а саме:

– морально-психологічне забарвлення свідчення особи проти себе чи своїх близьких лише сприяє можливості викривленню об'єктивних обставин, що при застосуванні формального підходу тягне за собою відповідальність за надання неправдивих свідчень та викривляє істину по справі;

– для доведення вини особи доказова база має бути достатньою, навіть у випадку коли відсутні свідчення будь-якого учасника процесу, у разі коли такі свідчення дає особа проти себе чи своїх родичів [13, с. 120].

Відтак, на думку В.П. Шибіко і Р.В. Баранніка, імунітет від свідчень проти себе або своїх родичів є необхідною передумовою для правильності встановлення обставин у будь-якій справі, а тому не лише недоцільним є розглядати відмову особи від свідчень проти себе як додатковий непрямий доказ вини, а навіть слід розглянути можливість введення такого права в ранг імперативу в кримінальному процесі [13, с. 20].

При цьому, згадані науковці вважають, що не слід ототожнювати зазначене право із правом відмовитися від вже даних свідчень. Зважаючи на те, що особа надала показання, то у слідчого та інших учасників кримінального процесу склалося певне усталене уявлення щодо обставин та подій, і у випадку зміни або відмови від свідчення таке уявлення буде викривленим, що буде ставити під сумнів й інші наявні у слідства докази.

Велику увагу до порушеної нами проблематики приділила вітчизняний дослідник О.Р. Хижна. Так, йдеться про серію її наукових статей, зокрема, на тему «Історичний розвиток та порівняльно-правове дослідження засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у законодавстві зарубіжних країн» [333], «Особливості співвідношення свободи від самовикриття і права не свідчити проти себе та близьких родичів та членів сім'ї і презумпції невинуватості у кримінальному процесі» [334], та у дисертаційному дослідженні на тему «Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як засада у кримінальному провадженні» [335].

Згаданий автор обґрунтовує можливість реалізації засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї до початку кримінального провадження; встановлює механізм реалізації засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та

членів сім'ї у кримінальному провадженні на підставі угод (угоди про визнання винуватості тощо). Запропоновано класифікацію показань підозрюваного, обвинуваченого (за предметом; способом використання; психологічним ставленням до їх змісту; відповідності показань діяння, що відбулося) та встановлено взаємозв'язок між видами показань вказаних суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності за обсягом свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. Хижна О.Р. підкреслює, що обсяг дії свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї визначається колом суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, на яких поширюється таке право, зокрема: заявник, свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт, спеціаліст та інші суб'єкти кримінального провадження [335].

У той ж час, А.П. Гетьман вважає, що право не давати показання та пояснення щодо себе та близьких родичів, містить в собі два положення:

– жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення:

– жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення [34, с. 114].

Науковець вважає, що наведені положення можна розглядати як в сукупності, так і окремо, і вони є не лише загальною засадою кримінального провадження, а й гарантією проти зловживань посадових та службових осіб.

Доцільно також згадати здобутки інши дослідників у розрізі кримінального процесу до забезпечення права особи не давати свідчення проти себе, членів сім'ї, або близьких родичів. Це, зокрема, дисертаційні роботи і монографії Баранніка Р.В. «Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України» [14]; Волкотруба С.Г. «Імунітет у кримінальному процесі України» [35], Шингарьова Д.О.

«Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування» [345] тощо.

Отже, порушена проблематика отримала належну увагу з боку учених у науці кримінального права, кримінального процесу та криміналістики; судової експертизи; оперативно-розшукової діяльності. Досліджене нами конституційне право, безперечно, пов'язане і з адміністративним правом та процесом, сімейним правом, господарським і цивільним процесом тощо. Однак, не часто можна виявити безпосередній інтерес до визначених у нашій роботі об'єктів, мети і завдань дослідження.

Так, Бородін І. в дисертації “Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина” здійснює дослідження кола прав і свобод людини та громадянина щодо їх захисту адміністративно-правовими способами та формулює рекомендації удосконалення такої діяльності [24]. У свою чергу, Ієрусалімова І. у роботі «Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина» приділяє увагу особливостям згаданого механізму у науці адміністративного права України [68].

Ще рідше звертаються до вивчення даної тематики у господарському процесі. Тут слід відзначити роботу Степанової Т. «Свідки як засоби доказування у господарському процесі України» [309] й деякі інші.

Не дивлячись на це, вважаємо, що заявлена проблематика, потребує насамперед, уваги вчених теоретиків права, конституціоналістів, а також представників інших галузей сучасної юридичної науки.

Так, зокрема, варто згадати, що на попередніх історичних етапах як теоретики права, так і учені-конституціоналісти, активно звертались до вивчення прав людини і громадянина, їх класифікації, регулювання, захисту і забезпечення, особливостей механізму реалізації, відповідності існуючим міжнародно-правовим стандартам у даній сфері.

З метою реалізації прав людини, дослідження та вдосконалення поняття, змісту та механізму реалізації прав людини відомий вітчизняний правознавець В. Копейчиков присвятив наукову статтю “Реализация субъективных прав граждан”, а також низку інших робіт з питань захисту та охорони, реалізації прав і свобод людини і громадянина. Його погляди набули активного поширення і розвитку в працях учнів та однодумців В.Копейчикова [4; 115].

Проблеми забезпечення конституційних прав людини та громадянина досліджував вітчизняний правознавець, науковець А. Олійник у своїх працях “Вопросы правового регулирования деятельности милиции по обеспечению права неприкосновенности личности”, “Деякі питання забезпечення органами внутрішніх справ конституційного права на недоторканність особи громадян”, “Механізм, форми, методи та особливості забезпечення органами внутрішніх справ реалізації прав людини і громадянина” тощо.

В одній з останніх праць даного ученого – монографії на тему «Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні» теоретичні якості свободи людини зводяться до таких основних положень: а) свобода людини це її можливість діяти на власний розсуд; б) діяльність конкретної людини має бути обмежена свободою іншої людини; в) межі свободи людини установлюють правові закони; г) видами свобод людини є громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні та ін.; д) діяльність суверенної влади має бути спрямована на забезпечення свобод людини; е) розвиток свободи особи в умовах ринкових відносин характеризується проявом лібералізму, пошуками оптимальних засобів забезпечення конституційних свобод людини як найвищої соціальної цінності [191].

Співвідношення конституційних прав і конституційних свобод характеризується тим, що конституційні свободи:

- більш широка категорія порівняно з конституційними правами;
- виникли історично першими і стали основою для виникнення прав;

- складають окрему групу конституційних можливостей, як головний інститут конституційного права та окрема наукова категорія;
- мають особливий механізм забезпечення їх реалізації у порівнянні з конституційними правами.

Конституційні свободи людини і громадянина, як більш широка категорія порівняно з конституційними правами, – це отримані від самої природи можливості особи мати власний вибір поведінки, урегульований чи не урегульований конституцією і законами (але не заборонений ними), який не залежить від будь-якої зовнішньої сили і може здійснюватися людиною і громадянином у межах верховенства права.

На думку Олійника А.Ю., Конституція України закріплює загальні і спеціальні основні свободи. Наприклад, загальні свободи можна поділити за критеріями: а) правомірності діяльності зобов'язаних суб'єктів; б) вільного вибору варіанту поведінки. [191, с. 254].

Конституційні свободи щодо недопущення протиправного затримання, арешту і тримання під вартою, проникнення в житло та протиправних порушень у сфері особистого, приватного і сімейного життя (ст. 29, 30, 31, 32, 41, 60-63 Конституції України) деталізуються в КПК України. Зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження. До таких, зокрема, відносяться: а) повага до людської гідності; б) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; в) недоторканність житла чи іншого володіння особи; г) таємниця спілкування; г) невтручання у приватне життя; д) недоторканність права власності; е) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; є) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; ж) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення (ст. 7) [134; 191, с. 254].

Поряд з цим, відзначимо наявні здобутки у науці конституційного права, пов'язані з нашою тематикою. Це дисертаційне дослідження Пушкіної О. В. на

тему «Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики». Тут проаналізовано поняття забезпечення прав і свобод, їх гарантій, напрямів законодавчого забезпечення та реформування системи органів, що мають своєю функцією питання забезпечення конституційних прав і свобод. Вона розглядає проблему в загальному аспекті розвитку державної влади в Україні та підкреслює, що кожне окремо взяте право може стати предметом монографічного дослідження [274].

Інша дослідниця – О. Васильченко при підготовці докторської дисертації на тему «Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти» приділила увагу вивченню принципів прав і свобод людини і громадянина, їх конституційному регулюванню, а також певним особливостям реалізації принципу рівності, правовим імунітетам як виняткам реалізації принципу рівності прав та свобод людини та громадянина в Україні тощо [27, с. 58-64].

Водночас, на нашу думку, у даній роботі не зайвим було б більше уваги приділити реалізації даного принципу рівності прав і свобод людини і громадянина в контексті права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у різних видах процесуальних проваджень, включаючи конституційне.

Сучасний учений Гультай М. певну увагу приділяв і продовжує приділяти вивченню загальних і спеціальних механізмів захисту прав людини. Він захистив дисертацію на тему «Виявлення та виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, а згодом як суддя Конституційного Суду України він продовжує вивчення конституційно-правових аспектів захисту прав людини [47]. Протягом тривалого часу розроблено та науково обґрунтовано концепцію конституційної скарги, процедур її подання та розгляду. Одним з останніх здобутків на даному шляху

Гультая М. став курс лекцій «Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного права» [48].

З-поміж інших здобутків науки конституційного права на шляху вивчення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів згадаємо дисертаційне дослідження Олійника В. «Конституційне право людини і громадянина на особисту недоторканність і його забезпечення органами внутрішніх справ України», Сивухіна В. «Конституційне право людини і громадянина на невтручання в їх особисте і сімейне життя та його забезпечення органами внутрішніх справ», Хальота А. «Конституційні особисті права та свободи людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ», Букача В. «Конституційні політичні права та їх забезпечення міліцією», Демиденка В. «Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини й громадянина в діяльності міліції», Домбровської О. «Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ», Негодченка О. «Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади», Марцеляка О. «Контрольно-наглядові органи в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян України», Осауленка О. «Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавстві України (загальнотеоретичні питання)» Васьковської В. «Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення» і т.д. Перелік таких праць у різних галузях науки і права щодо прав і свобод людини можна продовжувати.

У роботах Толкачова К. і Хабібуліна А. здійснюється дослідження конституційних особистих прав людини та форм, методів діяльності щодо забезпечення конституційних особистих прав людини, визначенню місця органів внутрішніх справ у механізмі забезпечення особистих конституційних прав і свобод громадян [319].

Хальота А. у дисертаційному дослідженні на тему «Конституційні особисті права та свободи людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ» зауважив, що належне дотримання конституційних прав та свобод людини є важливою передумовою ефективної роботи правоохоронних органів. Відтак, на його думку, забезпечення права особи не давати свідчення щодо себе та своїх близьких осіб виступає певним індикатором законності самого слідства або ж судового розгляду. Він також звернув увагу, що кримінальним та цивільним законодавством чітко передбачено механізм реалізації наведеного права, водночас в законодавчому регулюванні провадження у сфері адміністративного правопорушення чітких гарантій з цього приводу не міститься [331].

Як бачимо, з проведеного аналізу переважають праці, присвячені конкретному конституційному праву, або пов'язані з особливостями захисту чи забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами, визначення спеціальних процедур такого захисту чи забезпечення тощо.

Водночас, прикметно, що деякі учені здійснюють комплексні міжгалузеві дослідження у даній сфері. Відомий теоретик і практик сучасної юриспруденції Костицький М. тривалий час вивчає філософсько-правові, психологічні, кримінологічні та інші особливості забезпечення прав і свобод людини. Саме він практично десятиліття тому заклав основи вивчення доказування власне у юрисдикційному процесі загалом, конституційному судовому процесі зокрема. Про це свідчать, наприклад, такі його праці як: «Доказування в юрисдикційному процесі: філософські і психологічні проблеми» (2010 р.), «Доказування в конституційному судовому процесі» (2011) [119-120] та інші.

Продовжили розвивати ідеї і вчення Костицького М. велика кількість дослідників. У даному контексті не можна не згадати серію праць іншого судді Конституційного Суду України – Шаптали Н.К. Велику кількість її наукових статей логічно завершує монографія на тему «Доказування в конституційному

судовому процесі: філософсько-правові засади» (2018 р.) [340] та докторська дисертація. Таких наукових робіт потребувала вітчизняна юриспруденція вже давно, особливо наука конституційного права.

На наше переконання, варто зупинитись на деяких принципових положеннях згаданої праці. Тут конституційний судовий процес трактується як різновид юридичного процесу, є формою втілення юридичних моделей, що містяться у внутрішньому і міжнародному законодавстві, в реальну систему правовідносин, спрямовану на виявлення і реалізацію матеріального правоохоронного відношення. Предмет доказування у конституційному судовому процесі за англо-американською системою (моделлю), як і за континентальною (кельзенівською), визначається повноваженнями органу судової влади, встановленими Конституцією та законами держави.

У свою чергу, доказування у конституційному судовому процесі підпорядковане загальним гносеологічним закономірностям та розуміється як творча діяльність суддів КСУ, учасників процесу, орієнтована на отримання достовірних знань про право. Аксиологічний вимір доказів та доказування у конституційному судовому процесі залежить від суті та змісту цінностей конституціоналізму. Онтологічні моменти доказування у конституційному судовому процесі тісно пов'язані з визначенням поняття буття права, його властивостей у розумінні сутності та існування у реальності соціально-політичних умов життєдіяльності соціуму [340].

Не дивлячись на отримані автором значні досягнення у викладенні поннятево-категорійного апарату дослідження, його методологічної основи та аналізу процесуальних аспектів доказування, дозволимо висловити певні зауваження та не погодитись з деякими положеннями. Так, на жаль дана робота фактично обмежується розглядом проваджень КСУ, відсутній порівняний аналіз доказів у конституційному судочинстві та судочинстві в загальних судах тощо.

Інший учений Демиденко В. вважає, що реалізація конституційних прав та свобод людини і громадянина, в силу прямої дії конституційних прав та свобод є абсолютною детермінантною правової держави і не повинна вимагати додаткового регулювання. На його думку, право особи не давати свідчення проти себе є елементом права особи на захист, а тому воно повинно реалізовуватися в будь-яких ситуаціях, як кримінальному так і в адміністративному провадженнях [53].

Витоки теоретичних аспектів вивчення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів, його міжнародно-правових стандартів знаходимо у працях учених у галузі теорії та історії держави і права; історії політичних і правових учень. Це, зокрема, роботи Пашука Т. «Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод», Панкевича І. «Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти)»; Пастухова Л. «Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини», Васецького В. «Доктрина прав людини в романо-германській правовій системі», Волинки К. «Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики», Гамалій І. «Теоретичні проблеми правового регулювання діяльності міліції щодо забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян», Гіди Є. «Загальнолюдські стандарти прав людини і забезпечення їх реалізації в діяльності міліції» тощо.

Проведений нами аналіз правничої літератури дозволяє зробити висновок, що право особи не давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів у вітчизняній науці ґрунтовно і комплексно практично не вивчалось, але певні особливості його регулювання і реалізації проаналізовані у науці кримінального права і процесу, меншою мірою в інших галузевих юридичних науках, включаючи науку конституційного права України.

Відзначимо, що наприклад, взагалі залишилися поза увагою науковців питання можливості людини не нести відповідальність за відмову давати

показання щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів; вичерпний перелік суб'єктного складу даного права та механізм його реалізації тощо.

Однак, державою закріплено конституційні та інші гарантії забезпечення прав людини та громадянина, зокрема права особи не давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів. Їх ми розглянемо у наступному розділі нашої роботи.

Відзначимо, що доктринальні джерела, поряд з доктринальним тлумаченням в Україні мають рекомендаційний характер, але залишається одним з найважливіших джерел на шляху до право розуміння, раціонального, точного та доцільного використання норм права. Більше того, доктринальне тлумачення норм права вкрай серйозно впливає на правотворчу практику, правореалізацію та правозастосування. Правозастосовчі органи, як правило, враховують у своїй праці результати доктринального тлумачення.

На сьогоднішній день деякі вчені дотримуються думки, що доктринальне тлумачення не є джерелом права в Україні. Наприклад, Скакун О. зазначає: «Вплив доктрини є безсумнівним, проте вона має допоміжний характер стосовно головної форми права – закону [301, с. 120].

Офіційно вона не визнавалася джерелом права. Однак, відповідно до статті 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» при Верховному Суді створено науково-консультативну раду з числа висококваліфікованих фахівців у галузі права для попереднього розгляду проектів постанов Пленуму Верховного Суду України стосовно надання висновків щодо проектів законодавчих актів та з інших питань діяльності Верховного Суду. Більш того, з практики відомо, що доктринальне тлумачення окремих вчених, які є членами цієї ради, має авторитетне значення для суддів. Таким чином, проблема дійсної ролі правової доктрини як джерела права є невизначеною [270].

Відтак, доктринальне тлумачення права є одним з різновидів неофіційного, тобто необов'язкового, що не має юридичної сили актів тлумачення. Проте таке тлумачення має дуже важливе значення для

правотворчої і правозастосовчої практики. Адже багато норм права трактуються в юридичній практиці саме так, як це віддзеркалюється в юридичній науці. Варто звернути увагу на те, що слабкий інтерес дослідників до питання доктринального тлумачення права обумовлений дуже розповсюдженими в юридичній науці і практиці помилками, пов'язаними з цим. [56].

З цих позицій доктринальні витoki права особи не давати показання та пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, на нашу думку, мають декілька аспектів. Йдеться, насамперед, про

1) соціальний аспект – полягає в тому, що це право поширюється на всіх осіб і є соціальною цінністю суспільства, яке розвивається в рамках правової держави, оскільки це право сприяє задоволенню законних інтересів будь-якої особи;

2) філософський аспект полягає у тому, що наділення особи такого права суттєво підвищує вірогідність встановлення істини шляхом законного усунення потенційного джерела викривлення правової реальності. [43].

3) морально-психологічний аспект, який полягає у зменшенні морального напруження та психологічного тиску на особу з боку правоохоронних та інших органів, суду чи навіть громадськості.

Так, видається, що даний аспект все ж таки є найбільш важливим з-поміж інших. Загалом, наділивши особу правом не давати показання та пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, законодавець тим самим демонструє неупередженість та пріоритет демократичних цінностей навіть у випадку з особою, яка дійсно скоїла протиправне діяння.

Отже, доктринальним тлумаченням права є тлумачення, що здійснюється вченими-юристами в монографіях, інших наукових публікаціях, коментарях до законів тощо. Воно є результатом саме наукового аналізу норм права. Останнім часом, незважаючи на всі суперечності, роль доктринального тлумачення права в Україні підвищується. Це ймовірно визначається тим, що юристи-вчені все

активніше залучаються до участі в правотворчому, правозастосовчому та інших процесах як розроблювачі законопроектів, експерти, фахівці, різного роду консультанти у процесі дослідження і роз'яснення судових справ.

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що вітчизняна правова доктрина розвиваючись в умовах поширення принципів демократії та розбудови громадянського суспільства, визнає право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів як невід'ємне, природне, абсолютне та суб'єктивне право особи. Гарантування цього права демонструє ступінь розвитку законності, а також правосвідомості як суспільства, так і окремого індивіда. Разом з тим, аналізоване право виявилось досить складним, оскільки не лише включає в себе декілька аспектів, але і є вихідним від складних філософсько-правових пошуків вирішення проблеми істинності. Але саме істинність як критерій сприйняття будь-якого явища правової реальності обумовлює необхідність існування та гарантування права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів [42].

На жаль, не дивлячись на здобутки вітчизняних учених у сфері прав людини, конституційному праву особи не давати показання та пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів не приділялося окремої уваги. Не надавалося серйозного значення і дослідженню діяльності органів державної влади стосовно забезпечення даного конституційного права особи. З метою заповнення даної прогалини ми і спробуємо докладніше дослідити дану проблему у наступних підрозділах даної роботи.

1.2 Нормативні джерела дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів

Право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів це одне з ключових прав людини і громадянина, що

уособлює в собі можливість особи захищати себе, членів сім'ї чи близьких родичів у процесі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського чи конституційного проваджень. Зв'язок свободи від самовикриття і таких фундаментальних принципів правосуддя як презумпція невинуватості, повнота встановлення істини та інших визначають необхідність захисту всіх учасників процесуальних відносин. З огляду на це, виникає логічна потреба нормативно-правового закріплення цього права та його гарантування державою в ефективний спосіб.

Права людини в цивілізованому суспільстві дуже різноманітні і неоднорідні. Проте людина, її життя, свобода, честь і гідність, особиста недоторканість є найвищими цінностями, тому визнання, дотримання і захист прав і свобод людини та громадянина – головний обов'язок правової держави. Конституційне право виникло в західних країнах в результаті зародження буржуазних відносин та процесу їх демократизації, а саме: у Англії, а отримало відповідне оформлення з появою перших конституцій, у США, Польщі, Франції та ін.

Генеza нормативно-правового закріплення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів в законодавстві України налічує багато століть. Вони знайшли своє відображення у відповідних актах, починаючи з часів Київської Русі і до наших днів: "Руська Правда" – регулювала питання реалізації права на звернення до суду за захистом своїх прав та право на самозахист своїх прав; Статут Великого князівства Литовського – визначав та гарантував шляхтичам право користуватися гарантіями принципу презумпції невинуватості, та всім людям - право на судовий захист своїх прав та свобод; Конституція Пилипа Орлика 1710 року закріплювала можливість козаків звертатися до Генерального суду за захистом своїх прав.

Цікаво, що зокрема, у так званій кодифікованій збірці норм феодального права кодексі «Права, за якими судиться малоросійський народ» XVIII ст., який

являє собою класичну кодифіковану збірку, що включала норми Литовських Статутів, «Хелминського права», «Саксонського зерцала», а також українського звичаєвого права й судову практику, інститут свободи від самовикриття та викриття членів сім'ї чи близьких родичів мав імперативний характер. Так, заборонялося давати свідчення особам, які мали родинні стосунки із обвинуваченим або позивачем, або особам які мали залежне від них становище. Тут закрплено положення про право шляхтича користуватися можливостями принципу презумпції невинуватості та право кожного звертатися до суду з метою захисту своїх прав.

.Подібні обмеження, але вже у формі права було введено в Статуті кримінального судочинства 1864 р. Так, родичі обвинуваченого або підсудного мали право відмовитися давати показання, якщо це може зашкодити особі, але в жодному разі суд не розглядав це упереджено [42].

На наше переконання, особливим основоположним значенням практично на всіх історичних етапах відзначались і продовжують відзначатись норми конституційного права, які регламентують основи правового статусу людини і громадянина. Правовий статус людини і громадянина надає кожній особі доступ до користування суспільними благами, створює можливість самовираження, реалізації власних здібностей, творчої участі в розвитку економіки, управлінні справами суспільства і держави тощо.

Так, становлення і розвиток прав людини і громадянина нерозривно пов'язані із генезисом і еволюцією змісту самого принципу формальної (правової) рівності у різні епохи і у різних суспільствах. Ідея формальної рівності людей здобула своє практичне вираження в правових актах, які можна розмежувати таким чином:

- 1) Англійські нормативно-правові акти:
 - Велика хартія Вольностей (1215 р.);
 - Петиція про права (1628 р.);
 - Хабеас Корпус Акт (1679 р.);

- Декларація прав (1688 р.);
 - Біль про права (1689 р.).
- 2) Американські нормативно-правові акти:
- Декларація незалежності США (1776 р.);
 - Конституція США (1787 р.);
 - Біль про права (1789-1791 рр.).

3) Французькі нормативно-правові акти:

- Декларація прав людини і громадянина (1789 р.);
- Преамбула до Конституції (1946 р.);
- Конституція Французької республіки (1958 р.) тощо.

Саме, Декларація прав людини і громадянина 1789 р. підкреслює різницю між правами людини і правами громадянина, а Конституція Франції точно окреслила владу законодавця; провела розмежування між правами і свободами людини та громадянина, а також виділила повноваження держави щодо регулювання правового становища індивіда. З аналізу певних правових норм випливає, що права людини є похідними природного права (права і свободи, якими кожна людина наділена від народження і які є первинними відносно звичаєвого права, і повинні гарантуватися ним), а права громадянина є похідними звичаєвого права, хоча і ті, й інші мають невід'ємний характер.

Аналізуючи кримінально-процесуальні норми (Кримінально-процесуальні кодекси УРСР 1922, 1927 та 1960 рр.) та конституційні норми (Конституції УРСР 1937-1978 рр.) доби радянського панування в Україні, приходимо до логічного висновку, що аналізоване нами конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів притаманне виключно демократичному суспільству, в той час як жодна з тоталітарних конституцій УРСР подібного права не містили.

Натомість світова спільнота, до речі членом якої офіційно вважалася і УРСР як країна-засновниця ООН, прийняла Загальну декларацію прав людини

(1948 р.), згодом Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) та низку інших міжнародно-правових актів у даній сфері.

Право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист належить до числа загальноновизнаних норм, норм-принципів міжнародного права і розглядається як необхідна умова забезпечення права на справедливий судовий розгляд (ст. 11 Загальної декларації прав людини) [65].

У свою чергу, у п. 3 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. визначено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності:

- бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;
- мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником;
- бути судженим без невиправданої затримки;
- бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника;
- допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього;
- користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою;
- не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним [170].

Слід відзначити також, що певні аспекти права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів відображені також у п. 23.1 Документа московської наради конференції з людського виміру НБСЄ, принципі 17 Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі) тощо.

Крім того, варто підкреслити, що хоча прямо право особи не давати показання та пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів не декларується у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що прийнята Радою Європи 04.11.1950 року, але практично виливає зі змісту ст. 6, яка визначає сутність права особи на справедливий суд . [90].

Зокрема, згідно з положеннями част. 3 ст. 6 даної Конвенції кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

- а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
- с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;
- д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача [90].

Доцільно зауважити, що хоч положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також інших документів чітко не регламентують усі аспекти досліджуваного нами права, однак у загальному вигляді сформульовані

стандарти права на захист, на справедливий суд, зокрема, при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення на основі цілковитої рівності.

Конституція України 1996 року як незалежної демократичної держави також містить подібну норму. Але спочатку варто підкреслити певні загальнотеоретичні аспекти та основи відповідного нормативного врегулювання. Так, права людини є первинними, вони притаманні всім людям від народження, незалежно від того є вони громадянами держави, в якій живуть, чи ні. Водночас, права громадянина – це ті права, які закріплюються за особою лише в силу її приналежності до держави (тобто її громадянства).

Таким чином, кожен громадянин тієї чи іншої держави наділений всім комплексом прав, які відносяться як до загальновизнаних прав людини, так і до всіх прав громадянина, які визнані даною державою, а не громадянин – лише першою частиною цього комплексу. Така градація передбачається міжнародно-правовими актами на рівні універсальних і регіональних міжнародних організацій, з огляду на правомірне бажання кожної держави надати весь комплекс прав лише особам, які тісно зв'язані з відповідною державою через інститут громадянства і на які покладено конституційні обов'язки в повному обсязі.

Варто зазначити, що статус права особи охороняється кожною державою в силу норм її конституційного права, з урахуванням взятих міжнародно-правових зобов'язань даної держави. А тому, положення конституцій різних країн стосовно прав людини передбачають наявність таких слів чи словосполучень: "кожний має право", "ніхто не може бути позбавлений ...", "всі", "жодна людина", "кожен", "гарантується право" тощо.

Однак, зупинимося на специфіці, насамперед, нормотворчої практики, пов'язаної з правом особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні та деяких інших державах світу.

Конституція України є концептуальним джерелом, яка містить норми прямої дії. Вона має вищу юридичну силу. Тому всі інші правові норми повинні відповідати конституції. Якщо прийнята адміністративно-правова, господарсько-правова, цивільно-правова, кримінально-правова чи інша норма суперечить положенням конституції, то така норма втрачає юридичну силу автоматично або ж не може її набути. Тоді, згідно з положеннями ст.8 Конституції, має застосовуватися її норма як норма прямої дії [93; 113].

У конституціях зазвичай встановлюється співвідношення інших джерел права з власне основним законом і між собою; межі правового регулювання і дії джерел права. Таким чином, вона створює юридичні основи для постановки й обговорення питання про множинність джерел ряду галузей права.

Конституцію України було прийнято Верховною Радою України на п'ятій сесії 28 червня 1996 р. Це Основний Закон держави, який визначає та закріплює підвалини всього суспільного життя, статус людини й громадянина, основи організації та принципи діяльності державного апарату та механізму Української держави.

Відповідно до ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [113].

Чинний Основний Закон держави визначив систему джерел права різноманітнішою за рахунок включення до неї міжнародних договорів (ст. 9) і рішень Конституційного Суду України (ст. 152).

У Конституції України відображені міжнародно-правові стандарти прав та свобод людини і громадянина, закріплення яких у національному законодавстві лише покращує їх захист, забезпечує їх гармонізацію.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 63 Конституції України закріплено: «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом». При цьому в цій же статті зазначається, що «підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має

право на захист» [113]. Тобто переважна більшість дослідників, згаданих у попередньому підрозділі, роблять висновок, що свобода від самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів є складовим елементом права особи на захист в процесі кримінального чи іншого переслідування.

Водночас, неоднозначність і нечіткість наведених категорій, їх загальний характер та інші чинники, на нашу думку, потребують з'ясування їх природи, поняття, змісту тощо. Тобто у наступному розділі важливим є, з-поміж інших завдань, розкрити дані аспекти стосовно конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, відповідних свобод.

Можна зробити висновок, що в цілому даному праву надається на загальнодержавному рівні винятково важливе значення. Про це свідчить його конституційне закріплення, у першу чергу, у положеннях ст. 63, а також певною мірою у положеннях низки інших статей (зокрема, ст. 55, ст. 59, п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України) тощо [113]. Підкреслимо, що не лише згадані конституційні норми характеризують стан нормативно-правового закріплення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Наприклад, у ряді законів, які є джерелами конституційного права України, врегульовано певні аспекти досліджуваного права. На наше переконання, тут слід згадати такі Закони України: «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України», «Про Регламент Верховної Ради України» та ін. Перший згаданий нормативно-правовий акт визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду України на підставі Закону №20-рп/2009 від 10.09.2009 р. [273].

Водночас у Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» 2010 р. існує глава 30 «Порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неспроможністю виконання ним своїх

повноважень за станом здоров'я, а також у разі усунення Президента України з поста в порядку імпічменту» [263]. Згідно ст. 181 Верховна Рада заслуховує у відповідній послідовності свідків та експертів, якщо їх свідчень немає в матеріалах розслідування та висновках спеціальної тимчасової слідчої комісії або якщо ці свідчення є недостатніми чи суперечливими. ... Перед заслуховуванням свідка, експерта головуєчий на пленарному засіданні попереджає кожного з них про адміністративну, кримінальну відповідальність згідно із законом за відмову від давання свідчень чи пояснень, а також за надання завідомо неправдивих свідчень чи пояснень, завідомо неправдивого висновку експерта.

У главі 35 «Розгляд питань про згоду на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт народного депутата України» передбачено внесення подання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт. За ст. 218 подання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт народного депутата повинно бути вмотивованим і достатнім, містити конкретні факти і докази, що підтверджують факт вчинення зазначеною в поданні особою суспільно небезпечного діяння, визначеного Кримінальним кодексом України. У свою чергу, на підставі ст. 219 згаданого закону Голова Верховної Ради України пропонує народному депутату, щодо якого внесено подання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт, подати протягом п'яти днів письмові пояснення комітету, до предмета відання якого належать питання регламенту, і доручає зазначеному комітету надати висновок щодо подання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт народного депутата згідно із законом.

Відповідно до статті 220. Комітет, якому доручено надати висновок щодо питання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт, відповідно до закону визначає достатність, законність і

обґрунтованість подання, законність одержання доказів, зазначених у поданні, і встановлює наявність відповідних скарг [263].

Отже, Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» регламентує настання відповідальності згідно із законом за відмову від давання свідчень чи пояснень (ст. 181), подати письмові пояснення (ст. 219), одержання доказів (ст. 220). Разом з тим, тут не йдеться про членів сім'ї чи близьких родичів тощо.

Відповідно до Закону України «Про Конституційний суд України» 2017 р. визначено права та обов'язки учасника конституційного провадження (ст. 71). Зокрема, він має право: 1) знайомитися із матеріалами справи; 2) давати усні та письмові пояснення; 3) викладати свої думки з питань, що розглядаються ...7) користуватися іншими правами, передбаченими цим Законом та Регламентом. Учасник конституційного провадження зобов'язаний у разі запрошення з'являтися на засідання, пленарне засідання Сенату, Великої палати, давати правдиві пояснення, надавати документи, матеріали та іншу інформацію, необхідні для повного та всебічного розгляду справи. За ненадання інформації або надання завідомо недостовірних документів, матеріалів, іншої недостовірної інформації учасник конституційного провадження несе відповідальність в порядку, визначеному законом [246].

За ст.72 Закону України «Про Конституційний суд України» закріплено права та обов'язки залученого учасника конституційного провадження, де з-поміж іншого викладено, що залучений учасник конституційного провадження має право подавати письмові пояснення, які додаються до матеріалів справи, а також знайомитися із поясненнями інших учасників провадження (п.1 ст.72). Експерти, спеціалісти, свідки та інші особи, участь яких має сприяти об'єктивному і повному розгляду справи, у разі запрошення зобов'язані прибути на засідання або пленарне засідання Сенату, Великої палати, давати правдиві пояснення, надавати документи, матеріали та іншу інформацію, необхідні для повного та всебічного розгляду справи. За ненадання інформації

або надання завідомо недостовірних документів, матеріалів, іншої недостовірної інформації ці особи несуть відповідальність в порядку, визначеному законом. (п.2 ст.72). [246].

Як бачимо, на рівні згаданих законів закріплено зобов'язані давати правдиві пояснення, подавати письмові пояснення і т.д.

Більш детально право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів розкривається в іншому галузевому законодавстві України. Так, у ст. 18 Кримінального процесуального кодексу України, свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї розкривається у декількох аспектах [134]:

– жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення;

– кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї;

– кожна особа має право у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (при цьому слід розуміти, що це право не поширюється на можливість особи змінювати свої свідчення або відмовитися від тих пояснень, що вже були надані, оскільки така поведінка може мати ознаки іншого правопорушення – перешкоджання слідству);

– жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення;

– кожна особа має право бути негайно повідомленою про право не свідчити проти себе, близьких родичів та членів сім'ї.

Власне останній аспект є одним з найважливіших, адже будь-які кримінально-процесуальні відносини передбачають і права, й обов'язки сторін, а тому обов'язок повідомити особу про її права має бути першочерговим при

проведенні будь-яких слідчих чи оперативно-розшукових заходів.

Окрім статті 18 КПК України, свобода особи від самовикриття або викриття членів своєї сім'ї розкривається і через правовий статус окремих сторін кримінального процесу: підозрюваного, обвинуваченого та свідка.

Так, відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений має право не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення [134; 135-136].

Крім того, у ст. 87 КПК гарантовано, що жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення. Статтями 65-67 КПК України визначено правовий статус свідка, його права та обов'язки, а також відповідальність за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або ж за а злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду [134].

Так, згідно з положеннями ч. 1 ст. 65 КПК свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. Водночас право свідка відмовитися від надання свідчень закріплено у кримінально-процесуальному законодавстві. Згідно п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення [134]. Аналогічне за змістом право закріплене також і в ст. 224 КПК України.

Відповідно до положень ч. 8 вказаної статті КПК, особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 95 КПК України показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом чи іншими щодо відомих їм обставин у кримінальних чи інших провадженнях, що мають значення для цих проваджень. Показання надається виключно для встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та мають чітку форму отримання відомостей та строки отримання відомостей.

Так, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. Водночас свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в установленому КПК України порядку... Особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених КПК [134]

Отже, для кримінального провадження законодавець робить більший акцент на показання, що обов'язково оформлюється протокольню, на відміну від пояснення. Останні, на наше переконання, за своєю сутністю та змістом є ширшим поняттям від показання.

Пояснення може отримуватися для вирішення питань, які не відносяться напряму до обставин, що підлягають доказування, та не обмежувані процесуальними строками і може прийматися до початку досудового розслідування. На практиці пояснення може отримуватися від особи перед досудовим слідством, і цим дає можливість забезпечити право на захист особи. Оскільки, особа яка надає інформацію, не завжди має правозахисника відразу. Тому, отримавши пояснення представниками правоохоронних органів, дає

можливість змоделювати їм картину до певних обставин, не порушуючи право особи на захист.

Пояснення – це відомості, які можуть не мати доказового значення, що надаються усно або в письмовій формі, не залежно від стадії кримінального та інших видів проваджень, не мають процесуальних строків. Не може набувати доказового значення навіть отриманого в письмовій формі і не може бути джерелом доказу. У більшості випадків отримані пояснення від особи без захисника відрізняються від дачі показань.

Аналіз положень чинного законодавства України дозволяє зробити висновок, що показання є одним з процесуальних джерел доказів, поряд з речовими доказами, документами, висновками експертів. Загалом згідно ст... 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [134].

Показання надається виключно для встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному та інших провадженнях, та мають чітку форму отримання відомостей та строки отримання відомостей.

Відповідно до ч. 2 ст. 385 КК України не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [126]. Слід відзначити, що аналогічні положення прослідковуються і в зарубіжному законодавстві низки держав.

Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини такої відмови. У разі немотивованої відмови давати показання можлива відповідальність свідка за ст. 385 КК України. Особа, яка погодилася давати показання, може відмовитися давати показання в будь-який час. У

такому випадку ті показання, які давалися раніше, тобто до відмови, не можуть бути використані як доказ у справі, оскільки показання є неповними [126].

Відповідно до ст. 73 Господарського процесуального кодексу доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами:

- 1) письмовими, речовими і електронними доказами;
- 2) висновками експертів;
- 3) показаннями свідків.

У свою чергу, за ст. 87 ГПК України показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини, або які ґрунтуються на повідомленнях інших осіб. На підставі показань свідків не можуть встановлюватися обставини (факти), які відповідно до законодавства або звичаїв ділового обороту відображаються (обліковуються) у відповідних документах. Законом можуть бути визначені інші обставини, які не можуть встановлюватися на підставі показань свідків [40].

Поряд з цим, цивільно-процесуальне законодавство закріпило в ст. 52 Цивільного процесуального кодексу України 2004 р. наступне. Фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб) [339].

Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови. З цього випливає, що відповідно до ч. 1 ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається

законом.

Відповідно п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" від 01.11.1996 р. №9 вказує, що суд має роз'яснити особам, які мають право відмовитися давати показання, про таке їх право. Якщо цього не було роз'яснено, то показання зазначених осіб повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону, що має наслідком недопустимість їх використання як засобів доказування [218].

З урахуванням зазначеного конституційного положення, члени сім'ї чи близькі родичі цивільного позивача або цивільного відповідача не можуть бути притягнуті до відповідальності за відмову від дачі показань. У разі ж коли зазначені особи погодилися давати показання, вони несуть відповідальність за завідомо неправдиві показання. Належність до членів сім'ї чи близьких родичів визначається законом. Коментована стаття до таких осіб відносить чоловіка, дружину, батька, мати, вітчима, мачуху, пасинка, падчерку, брата, сестру, діда, бабу, внука, внучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, над якою встановлено опіку чи піклування, членів сім'ї чи близькі родичів цих осіб. Коло цих осіб є вичерпним [200].

Поряд з цим, у вказаній Постанові Пленуму Верховного Суду України роз'яснено судам, що з урахуванням зазначеного конституційного положення члени сім'ї чи близькі родичі обвинуваченого, цивільного позивача або цивільного відповідача не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за відмову від дачі показань. У разі ж, коли зазначені особи погодились давати показання, вони несуть відповідальність за завідомо неправдиві показання.[218]

Варто розглянути положення Сімейного кодексу України 2002 року, які стосуються визначення понять «член сім'ї» та «близький родич». Насамперед, відповідно до ст. 1 вказаного Кодексу, він визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст

особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

СК у ст. 2 регулює відносини між такими учасниками: між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання (сімейні особисті немайнові та майнові відносини); між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком (сімейні особисті немайнові та майнові відносини); між іншими членами сім'ї (сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини) визначеними у ньому. Водночас на підставі п.4 ст. 2 Сімейний кодекс України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням. За ст. 3 СК сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. [298]

Як бачимо, чітко на рівні Сімейного кодексу України не регламентовано дефініції понять членів сім'ї чи близьких родичів. Можна лише зробити відповідні припущення зі згаданих вище положень. Якщо виходити зі змісту СК, членами сім'ї та родичами є чоловік, дружина, діти, баба, дід, прабаба, прадід, сестра, брат, мачуха, вітчима, усиновитель, падчерка, пасинок, внуки, правнуки.

Зважаючи на той факт, що СК є основним правовим актом в Україні, який регулює сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між членами сім'ї та родичами, вважаємо за необхідне внести зміни до вказаного Кодексу, які стосуються визначення понять «член сім'ї» «близький родич». Такі зміни, у першу чергу забезпечать однакові підходи до розуміння згаданих дефініцій, що в свою чергу дозволить застосувати конституційну гарантію щодо відмови давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Визначення кола близьких родичів та членів сім'ї визначена також у ст. 3 КПК. Так, термін «близькі родичі та члени сім'ї» вживається в значенні

чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [134].

У Податковому кодексі України 2010 р. (ст. 14) визначено, що членами сім'ї фізичної особи вважаються її батьки, чоловік або дружина, діти, у тому числі усиновлені. При цьому вказані особи є членами сім'ї першого ступеня споріднення, в той час як інші члени сім'ї фізичної особи вважаються такими, що мають другий ступінь споріднення. При цьому, цим кодексом не визначено перелік осіб, які входять до поняття «інші члени сім'ї фізичної особи» [214].

У свою чергу, Закон України «Про запобігання корупції» 2014 р. також містить визначення як членів сім'ї, так і близьких осіб. Так, відповідно до ч. 1 вказаного Закону, члени сім'ї – це особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, у тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [239].

У свою чергу, вказаний закон визначає, що близькі особи – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у частині першій статті 3 цього Закону (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи

піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта.

Таким чином, дисертантка приходить до висновку, що потребує точного визначення коло суб'єктів, яких стосуються норма, закріплена у ч. 1 ст. 63 Конституції України. Оскільки у згаданій нормі Конституції визначене лише загальне правило, відповідно до якого особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом [113].

З викладеного вище випливає висновок, що в українському законодавстві немає єдиної думки стосовно визначення кола осіб, які належать до членів сім'ї та близьких родичів. При цьому, варто відмітити, що така правова проблем, як невизначеність дефініцій «член сім'ї» та «близькі родичі» вже протягом багатьох років є актуальною для українського законодавства. Так, ще у 1999 році Служба безпеки України, Державний комітет нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерство фінансів України зверталася до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення терміна «члена сім'ї» (стосовно офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку»).

За результати розгляду даного конституційного подання Конституційний Суд України визначив, що під членом сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони за змістом пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої та п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» треба розуміти особу, що перебуває з суб'єктом права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами у

правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони; веденням з ним спільного господарства. Такі ознаки (вимоги) застосовуються диференційовано при конкретному визначенні членів сім'ї, які мають право на названі пільги.

До кола членів сім'ї військовослужбовця, працівника поліції, особового складу державної пожежної охорони належать його (її) дружина (чоловік), їх діти і батьки. Щодо них ознака (вимога) ведення спільного господарства з суб'єктом права на пільги в оплаті користування житлом і комунальними послугами застосовується лише у передбачених законом випадках. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні.

При цьому, у вказаному Рішенні Конституційного Суду України зазначено, що членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання разом з суб'єктом права на пільги і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші). [292]

Незважаючи на те, що вказане рішення прийняте Конституційним Судом України майже 20 років тому і деякі нормативно-правові акти, на які він посилається вже втратили чинність, це була одна з перших спроб тлумачення поняття «члени сім'ї».

Меншою мірою, але все ж таки приділено увагу праву особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів також в

інших галузях законодавства. Це підтверджує здійснений нами додатковий аналіз таких нормативно-правових актів, насамперед, Законів України: Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, "Про державний захист працівників судових та правоохоронних органів"; "Про Національну поліцію", «Про запобігання корупції», «Про дипломатичну службу», «Про Вищий антикорупційний суд України», «Про доступ до публічної інформації»; «Про судоустрій і статус суддів»; «Про Службу безпеки України»; «Про прокуратуру»; «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; «Про правову допомогу» тощо.

Обмежені рамки нашого дисертаційного дослідження дозволяють зупинитись лише на деяких з них. Зокрема, згідно зі ст. 68 Господарського процесуального кодексу України «Відмова свідка від давання показань на вимогу суду» регламентує, що свідок, який з'явився на вимогу суду, не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. Свідок, який з'явився на вимогу суду та відмовляється давати показання, зобов'язаний повідомити причини відмови [40].

У свою чергу, низка положень Кодексу адміністративного судочинства України також присвячені досліджуваному нами праву. Так, за ст. 65 як свідок в адміністративній справі судом може бути викликана будь-яка особа, якій відомі обставини, що належить з'ясувати у справі. Свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом і дати правдиві показання про відомі йому обставини... Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою,

якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду [84].

Ст. 66 КАСУ визначені особи, які не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, - про такі відомості;

3) священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) судді та присяжні - про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, яка стала відома судді під час врегулювання спору за його участю;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника.

Прикметно, що за ст. 67 КАСУ свідок, який з'явився на вимогу суду, не має права відмовитися від давання показань, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути

юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів. Свідок, який з'явився на вимогу суду, та відмовляється давати показання, зобов'язаний повідомити причини відмови. [84]

Слід зазначити, що перелік цих нормативно-правових актів не є вичерпним, оскільки в інших законах або підзаконних нормативно-правових актах можуть бути норми, які так чи інакше регулюють суспільні відносини з приводу права особи не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення проти, членів сім'ї чи близьких родичів у процесуальних відносинах.

Крім того, слід зазначити, що в правовій доктрині до джерел права іноді відносять рішення Конституційного суду України (квазіпрецедентне право), постанови Пленуму Верховного суду України, правові звичаї тощо. Тому віднесення відповідних джерел до правових може збільшити їх коло [226].

Таким чином, Основний Закон України як основне джерело аналізованого нами комплексу прав особи, насамперед, закріплює право особи не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Загалом його нормативно-правове закріплення на рівні Конституції України, деталізація у широкому комплексі галузевого законодавства дозволяють зробити висновок про відповідність існуючим міжнародно-правовим стандартам у цій сфері.

Водночас, вказаною нормою Конституції України не конкретизовано, в якій галузі процесуального права це право застосовується (цивільний, кримінальний, конституційний, господарський чи інший процес). При цьому, варто не забувати, що норми різних галузей права мають різну мету та предмет правового регулювання та по-різному визначають характер зв'язку з сім'єю та родичами. Однак, без чіткого визначення кола осіб на яких, та щодо яких, поширюється вказаний привілей чи імунітет, свідок зможе зловживати вказаним правом, що як наслідок створить явні перешкоди в досягненні цілей кримінального та іншого судочинства.

Тобто усі ці зауваження зумовлюють необхідність внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства України. Їх можна виважено і точно сформулювати після зосередження уваги на змісті та особливостях даного права, його гарантіях та механізмі забезпечення. Їм будуть присвячені саме наступні розділи нашої дисертації.

1.3. Методологія дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів

Стан усвідомлення на державному рівні проблеми забезпечення прав і свобод людини та громадянина, у тому числі і права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, свідчить, що вітчизняний законодавець досить активно й успішно використовує наукові розробки. Але існують в різних нормативно-правових актах колізії та суперечності між окремими положеннями, що стосуються питання змісту вказаного права та особливостей його забезпечення. Наприклад, яскравим прикладом у даному контексті є відмінне розкриття змісту таких понять як «члени сім'ї» та «близькі особи» тощо.

Генеza конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів демонструє, насамперед, кримінально-процесуальну природу свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів.. Через це і переважна більшість досліджень методологічного характеру вказаного права також відзначається кримінально-правовими аспектами, рідше конституційно-правовими, адміністративно-правовими, цивільно-правовими чи господарсько-правовими. Тому виникла необхідність розкрити окремі засади вивчення змісту, ознак та структури права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів з точки зору методології науки конституційного права. Адже дане право закріплено на конституційному рівні, гарантоване державою як

загальнообов'язкове, має особливу природу і широкий спектр застосування.

Важливим завданням є пошук найоптимальнішого комплексу методологічних підходів, методологічних принципів, засобів та способів (прийомів), за допомогою яких нам можна всебічно дослідити конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що сприятиме чіткому розумінню проблем у цій сфері.

Реалії суспільного життя актуалізують комплексне дослідження теоретичних і методологічних проблем забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення проти себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів. При цьому, кожна суспільна наука має свій методологічний інструментарій, за допомогою якого вона вивчає відповідні відносини і дає пропозиції практиці.

Загалом, метод науки – це сукупність правил, прийомів, принципів наукового пізнання, які забезпечують набуття об'єктивних достовірних знань. Методологія науки конституційного права загалом становить вчення про методи пізнання конституційно-правових реалій, явищ та інститутів, теоретичне обґрунтування методів і способів пізнання цих реалій, що ними послуговується наука конституційного права України [163].

Методологією є вчення про правила мислення при створенні теорії науки. Дослідники також уточнюють, що методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної систематизованої інформації про процеси та явища [163].

У юридичній літературі методологію конституційної науки розглядають двояко, а саме:

- як сукупність певних елементів (принципів, прийомів та способів) пізнання і дослідження конституційно-правових явищ та процесів;
- як сукупність знань, вчень (теорію) про пізнавальні та дослідницькі засоби конституційної науки та їх застосування.

На нашу думку, методологія конституційного права особи не давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів – це сукупність теоретичних вчень та знань принципів, прийомів та способів пізнання відповідних конституційно-правових явищ і процесів.

Методологія науки допомагає вирішенню питань розвитку конституційного процесу, його спрямованості, шляхів державотворення. У свою чергу, це дає можливість наукового обґрунтування, як організації та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування так і оптимального конституційного регулювання основних прав і свобод громадян тощо [78, с. 114].

На сучасному етапі розвитку, науці конституційного права України доводиться вирішувати досить складні методологічні питання, які зумовлені загальним станом і проблемами методології права. Загальний стан розроблення методологічних проблем українського правознавства відстає від сучасних потреб. Набули поширення методологічна невизначеність, некритичне запозичення певних методів та методологічних засобів інших наук поза межами їх можливого використання у дослідженнях соціально-правових проблем. Поряд з цим, трапляються непоодинокі прояви абстрактного соціально-беззмістовного визначення державно-правових явищ, нерозбірливого застосування концепцій та норм, що належать до різних, почасти протилежних зарубіжних правових систем.

Методологічні питання науки конституційного права сьогодні безпосередньо пов'язані з вирішенням проблем всієї юридичної науки, ефективним застосуванням сучасного методологічного інструментарію для аналізу державно-правових процесів, підвищення ролі науки в розбудові української державності.

В умовах перехідного етапу розвитку суспільства ця проблема має суттєве значення, оскільки йдеться про необхідність пошуку шляхів підвищення впливу результатів конституційно-правових досліджень на

формування в Україні демократичної, соціальної, правової держави, забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, становлення теорії і практики конституціоналізму, політичної, економічної, ідеологічної багатоманітності, забезпечення суверенітету українського народу.

Так, до загальнонаукових відносять ті методи, що їх використовують більшість наук. Такими методами, зокрема є: історичний, формально-логічний, аналізу, синтезу, індукції, дедукції.

Проблема методологічного забезпечення дослідження конституційних прав людини і громадянина, у тому числі і права не давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів на сьогодні не достатньо опрацьована. Проте деякі аспекти і були висвітлені в працях таких вчених як К.А. Бабенко, Р.В. Бараннік, С.В. Бобровник, В.М. Вовк, В.О. Демиденко, Н.В. Камінська, М.С. Кельман, М.В. Костицький, О.В. Павлишин, О.В. Пушкіна, О.Д. Тихомиров, С.С. Сливка, В.Л. Федоренко, А.І. Хальота, О.Р. Хижна, Н.К. Шаптала та ін.

Будь-яке конституційне право особи являє собою цілий окремий правовий інститут. У силу того, що Конституція України є актом прямої дії і декларує основні права і обов'язки людини і громадянина, переважна більшість конституційно-правових норм отримують подальшу деталізацію в інших спеціальних нормативних актах. Право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів не виняток, і хоча воно за своєю сутністю стосується всіх видів провадження, насамперед, і кримінального, і конституційного, і цивільного, і адміністративного, між тим достатню деталізацію вказане право отримало лише в кримінально-процесуальному законодавстві. Через це доцільно акцентувати увагу на інституційному методі дослідження права не давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів в рамках науки конституційного права.

Зазначений метод, як вказує К. А. Бабенко пов'язаний із фаховим аналізом

специфіки та змісту конституційного регулювання тих правових інститутів, які відіграють важливу роль в першу чергу в розвиткові суспільства і мають особливу значущість для суспільного ладу України. Попри цілий ряд незаперечних переваг інституціональний метод дослідження в конституційному праві має й певні проблеми. Насамперед вони пов'язані з тим, що надмірне акцентування уваги на інститутах конституційного права часто унеможливорює аналіз процесів взаємодії між різними між державою і суспільством в цілому [9]. Так, гарантії права особи не давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів включають лише нормативно закріплені імперативи процесуальних дій правоохоронних органів. При цьому, не передбачається доступ громадськості до контролю за діяльністю вказаних органів та контроль за дотриманням свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів. За цієї причини інституційний метод, як правило, виступає лише одним з тих, які застосовуються в дослідженні процесів конституційно-правового регулювання.

Більш прийнятним в контексті аналізованого права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, є застосування методу аналізу сфер конституційного регулювання. Свобода особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів є невід'ємним елементом права особи на захист в процесі конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального чи інших проваджень, і саме в сфері гарантування державою цього права і слід аналізувати вказаний нами, як предмет даного дослідження, конституційно-правовий інститут. Власне використання методу аналізу сфер конституційного регулювання дає можливість однозначно визначити недосконалість нормативно-правового забезпечення реалізації конституційного права особи не давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Так, дане право регламентується окремо в ст. 63 Конституції України, а потім деталізується в ст. 18, 42, 66 Кримінального процесуального кодексу, низки інших нормативно-правових

актів, але при цьому не закріплюється в нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення тощо [85, 113, 134].

Важливе місце в системі методів пізнання науки конституційного права є формально-юридичний метод, який застосовується при безпосередньому дослідженні нормативних джерел. Застосовуючи цей метод ми визначаємо сутність, структуру та ознаки права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів на підставі тих норм, які містяться в Конституції України, ЦПК, КПК та інших кодексах України. Формально-юридичний метод дає можливість критично підходити до визначення цілісності конституційно-правового інституту свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів. Зокрема, розкривається проблема недостатнього законодавчого врегулювання таких категорій осіб як «члени сім'ї» та «близькі родичі». Розпорошеність таких категорій в кримінально-процесуальному, сімейному, господарському, цивільному та іншому законодавстві не сприяє ефективній правореалізації аналізованого нами права

Для всебічного аналізу генези права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів слід звернутися до історично-правового методу пізнання. Його застосування приводить нас до витоків зазначеного права, яке вперше згадується в міжнародно-правових актах. Воно отримало відповідне міжнародно-правове закріплення. Так, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. в п 3 ст. 14 зазначається, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним [170].

У свою чергу, пізнання природи права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів дає відповідь на декілька питань стосовно його призначення, а відтак і необхідних для реалізації механізмів і стосовно подальших перспектив його розвитку.

Деякі вчені зазначають, що система сучасних конституційних прав людини і громадянина є своєрідною проекцією найкращих доробок світової та вітчизняної філософсько-правової думки та міжнародно-правової нормотворчості, яка відбувається під впливом демократичних процесів.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що всебічне теоретико-методологічне дослідження права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, яке провадиться за допомогою інструментарію науки конституційного права, дає можливість розкрити не лише його сутність, ознаки, зміст, структуру, а і критично поглянути на існуючі проблеми його забезпечення, гарантії реалізації. Держава є гарантом реалізації особою своїх конституційних прав, а тому вона повинна створювати належні умови для реалізації всіх задекларованих в конституції прав людини і громадянина, що є надзвичайно важливим в контексті подальшої розбудови громадянського суспільства та правової держави.

Конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, на нашу думку, слід досліджувати на різних рівнях його розвитку, функціонування, у результаті чого використовувати історичний досвід. На разі в науці конституційного права України суттєво розширюються можливості історичного методу дослідження, який дає змогу виявити тенденції конституційно-правового регулювання суспільних відносин, використовувати позитивний досвід минулого для сучасного етапу українського державотворення.

Так, завдяки історичному методу дослідження, було з'ясовано, що досліджуване конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів зародилося ще в законодавстві Стародавнього Риму, коли існувала обвинувальна (змагальна) форма кримінального процесу. Так, Юлієвим законом про державні суди було передбачено, що ніхто не повинен викликатися проти своєї волі для свідчення

проти тестя, зятя, вітчима, пасинка і тих, хто знаходиться у більш близькому ступені спорідненості (Дігести, книга 22, титул 5).

Із зародженням розшукового процесу ідея прав особи у кримінальному судочинстві була надовго забута, і на підставі проаналізованих правових пам'яток європейських держав, зокрема, Франції, Німеччини, отримано висновок, що феодалним державам існування права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів не було відоме. Поряд з цим, у Німеччині та Франції у XVI ст. дозволяли застосовувати катування до обвинуваченого з метою отримання від нього зізнання у вчиненні злочину, а до свідка – з метою отримання правдивих показань.

Суттєві зміни у галузі забезпечення прав людини, а саме через надання особі у кримінальному процесі права на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, почали відбуватися у XVIII–XIX століттях, коли зазначене право отримало широкий розвиток у законодавстві США (йдеться, зокрема про «Біль про права» 1791 року), а потім й інших держав. Саме на базі історичного досвіду цього періоду стало можливим становлення інституту свободи від самовикриття у сучасних законодавствах.

Що стосується України, то право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів не було відоме до 1864 року. Так, з прийняттям Статуту кримінального судочинства Російської імперії для чоловіка чи дружини обвинуваченої особи, її родичів по прямій лінії, висхідній чи низхідній було надано право усунути себе від показань.

Подальший розвиток відповідного інституту був пов'язаний з проведенням судової реформи в середині XIX ст. Так, у Статуті кримінального судочинства 1864 р. правом відмови від дачі показань могли користуватися чоловік, дружина обвинуваченого (підсудного), його родичі по прямій лінії, висхідні і низхідні, його рідні брати, сестри [163]..

Однак, з приходом до влади більшовиків свобода особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів була обмежена, часто навіть

ігнорувалася. В кримінально-процесуальних кодексах УРСР 1922, 1927 та 1960 не було прийнято норму щодо свободи особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів. З проголошенням незалежності України було дещо переоцінено державну політику [89]. У цей час було визнано імунітет свідка, а з прийняттям Конституції України було закріплено норму, яка закріплювала право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, на конституційному рівні.

Таким чином, право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є явищем історичним, що зародилося ще в часи неписаного права. Важливе значення для розвитку відповідного інституту було закріплення його в Дигестах (533 р.). Натомість як показує аналіз правової системи інших країн в різні епохи цей інститут не завжди закріплювався. Іноді його взагалі ігнорувало, що звісно дало свої негативні наслідки на доказовій базі. Тому історичний досвід свідчить про необхідність закріплення такого інституту на законодавчому рівні.

Формально-логічний (логічний, догматичний) метод посідає важливе місце в науці конституційного права та властиві йому прийоми формальної логіки – аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування та ін. Формально-логічний метод як система взаємопов'язаних операцій, оцінок, принципів використовують для здобуття нового юридичного знання про закономірності функціонування і розвитку правової форми суспільного життя. Вказаний метод може бути використаний для визначення сутності понять «член сім'ї», «близький родич» та інших. Також формально-логічний метод допоможе проаналізувати елементи права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які складають його зміст [78, с. 12].

Аналіз як загальнонауковий метод відіграє роль початкового та базисного методу під час виконання практично всіх етапів дослідження: вибору об'єкта, огляду стану дослідженого питання, розробки гіпотези й теоретичних передумов дослідження, розробки програми та методики дослідження, обробки

результатів дослідження. Аналіз є процесом уявного або фактичного розкладання цілого на складові частини (частини об'єкта, його ознаки, властивості, відношення), що надає можливість виявити структуру досліджуваного об'єкта (наприклад, логічну структуру поняття «право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів»). Кожна із виділених частин аналізується окремо у межах єдиного цілого.

Протилежний аналізу – синтез. Синтез припускає процес уявного або фактичного з'єднання або об'єднання раніше розрізнених частин (елементів) в ціле [55].

Дедукція є найбільш розповсюдженим методом теоретичного дослідження. Вона дозволяє розумовим шляхом переходити від загальних положень чи істин до нових часткових пропозицій. Методологічна функція дедукції полягає в тому, що вона дозволяє використовувати загальні наукові положення для дослідження конкретних окремих явищ. Так, на основі загальних знань про конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів можна визначити особливості та стан його забезпечення в державі.

Метод узагальнення – це метод уявного переходу від класу об'єктів (предметів, фактів, властивостей, зв'язків тощо), що розглядаються, на вищий рівень абстракції шляхом виявлення їхніх спільних ознак, наявних у кожному з аналізованих об'єктів [22; 77; 301].

Метод узагальнення допомагає отримати узагальнене знання про конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, дозволяє більш глибоко проникнути в сутність цього права, відображає основні результати дослідження в загальному вигляді, надає узагальненого значення окремим аспектам дослідження вказаного права.

На думку дисертантки, серед філософських методів дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе,

членів сім'ї чи близьких родичів, діалектичний метод має особливе значення. Сутність діалектичного методу пізнання полягає в тому, що всі явища в суспільстві перебувають у безперервному русі й взаємозумовлені. Діалектичний метод дає можливість всебічно дослідити процес виникнення, еволюції таких понять як «член сім'ї» чи «близький родич», розглянути проблеми забезпечення вказаного конституційного права особи в динаміці, з'ясувати їх сутність, встановити взаємозв'язки з іншими проблемами та явищами конституційно-правової дійсності [72, с. 87].

Разом із загальнонауковими методами, дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, здійснювалося за допомогою спеціально-наукових методів, а саме: системного, порівняльно-правового, методу конкретно-соціологічних досліджень, тощо.

Так, системний метод дає змогу розглядати сам предмет конституційного права як цілісну взаємопов'язану систему. Такий же підхід використовується і при аналізі кожного правового інституту, виявленні його ролі не тільки в системі конституційного права, а в цілому в правовій системі держави. На основі системного бачення є можливість визначити місце й роль конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в системі прав людини, правовій системі України, висвітлити основоположну роль конституційних засад для нормативного регулювання суспільних відносин.

У свою чергу, метод конкретно-соціологічних досліджень (соціологічний) дає змогу науці виявляти громадську думку щодо розвитку конституційного процесу в Україні, оцінки функціонування відповідних державних інституцій, органів місцевого самоврядування, враховувати результат досліджень для прийняття ними оптимальних рішень. У даному випадку соціологічний метод дозволив провести інтерв'ювання працівників правоохоронних органів (зокрема, органів поліції України) щодо належного рівня забезпечення

конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе членів сім'ї та близьких родичів. На цій основі було узагальнено результати такого анкетування і зробити відповідні пропозиції.

У умовах української, як і іншої пострадянської дійсності, значно підвищилась значущість порівняльно-правового методу вивчення конституційних проблем. Його сутність проявляється в порівняльному аналізі конституційних норм та інститутів. Даний метод є важливим інструментом використання позитивного досвіду, накопиченого в конституційно-правовій сфері, виявлення найбільш ефективних моделей нормативного регулювання конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Статистичний метод дозволяє дослідити ефективність дії конституційно-правових норм, їх вплив на суспільні процеси. До статистичних прийомів відносять: статистичні звіти, що узагальнюють показники, а також відношення частини до цілого, або відношення інтенсивності. Це дає змогу обґрунтувати правові, політичні й організаційні заходи, які можуть сприяти подоланню негативних явищ, що знижують потенціал, закладений у демократичні за формою правові приписи. Кількісний фактор – важливий показник реальності демократичних інститутів, що їх закріплюють правові норми.

Статистичний метод допоможе, наприклад, проаналізувати узагальнені статистичні дані за різні роки щодо кількості осіб, які звернулися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з заявами, що стосуються неналежного судового захисту, а саме: тиску на осіб при здійсненні досудового розслідування [72, с. 97].

Варто відзначити, що структура конституційно-правової методології являє собою ієрархію рівнів (вертикальний зріз) і своєрідне структурування (сполучення) її елементів (горизонтальний зріз). Дослідницькі методи також можна умовно поділити на емпіричні (способи виявлення, фіксації, збирання, систематизації інформації про факти і явища конституційно-правової дійсності)

і теоретичні (способи тлумачення, пояснення зібраних даних, побудови понять, концепцій, прогнозів тощо). Загалом, поділ методології на певні вертикальні рівні є дещо умовним.

Горизонтальний зріз методології дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, передбачає складну структуру, яка містить в собі концептуальні методологічні підходи (ідеї), методологічні принципи, конкретні методи та методики, розроблені у рамках конституційного права, а також запозичені, адаптовані з урахуванням специфіки предмета в інших юридичних та неюридичних науках, а також окремі способи (прийоми) пізнання.

Концептуальні підходи (ідеї) відображають вихідні судження, аксіоматичні ідеї, основи пізнання. Під значним впливом концептуальних підходів (ідей) щодо вказаного конституційного права, формуються методологічні принципи як основні пізнавальні настановлення, в рамках яких проводиться аналіз [55].

Методи пізнання, які служать засобами розкриття конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, є результатом інтерпретації й конкретизації вищезазначених концептуальних підходів і методологічних принципів. Методика як структурний елемент методології є сукупністю взаємозалежних етапів (стадій) і правил найоптимальнішого застосування методів з метою виявлення подібних і відмінних ознак, типологізації, класифікації явищ [71, с. 97].

Методологічний підхід визначає лише загальну особливість того чи іншого методу, основний напрямок, ракурс дослідження об'єкта. Він відповідає на питання, як конституційно-правові явища можуть бути зрозумілі в процесі дослідження.

Методологічними підходами, що використовуються під час дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе,

членів сім'ї чи близьких родичів, є такі: антропологічний, аксіологічний (ціннісний), герменевтичний, порівняльний, системний.

Неабияке значення для дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів має антропологічний підхід. Правова антропологія – це вчення про основи права в людському бутті, спосіб і структуру буття людини як суб'єкта права, або як вчення про право як спосіб людського буття. Антропологічний підхід дозволить розглянути конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, крізь призму особи, якій воно належить та визначити роль суб'єктів забезпечення конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Особливо важливе значення для теоретико-методологічного аналізу конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, має аксіологічний (ціннісний) підхід, за допомогою якого вказане конституційне право розглядається крізь призму загальнолюдських фундаментальних цінностей (свобода, рівність, справедливість, людська гідність, суспільне благо). Ціннісний підхід допомагає розкрити правову природу та зміст конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, проаналізувати його з точки зору загально-цивілізаційного (загальнолюдського), загально-соціального та особистісного вимірів його цінності.

Герменевтичний підхід ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так інших правових документів, а також наукових монографій і інших письмових праць вчених. Цей підхід використовується при інтерпретації (тлумаченні) відповідних положень національного та міжнародного права, що регламентує право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів [72, с. 197].

Порівняльний підхід дозволяє шляхом порівняння встановити спільне, особливе та відмінне в досліджуваних правових явищах, тенденціях і закономірностях їх розвитку у процесі вивчення визначеного об'єкта дослідження. Цей підхід використовується при порівнянні національного законодавства, що гарантує реалізацію конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, із законодавством інших країн, вивченні досвіду забезпечення цього права в зарубіжних країнах, а також визначенні відповідності вітчизняної практики його реалізації існуючим міжнародно-правовим стандартам у цій сфері.

В одній з останніх робіт, що стосується досліджуваного нами напрямку, Шаптала Н.К. також підкреслює, що пізнання як засіб формування системи доказування у судовому процесі здійснюється не лише шляхом споглядання, а і є результатом розумової діяльності суддів та учасників цього процесу з метою осмислення того, що сталося і що відбувається, пошуку інформації при розумінні того, якої саме інформації і для яких цілей. Вирішальне значення серед доказів у конституційному судовому процесі мають докази, отримані за допомогою судової логіки, тобто спеціальної складової юридичної логіки, предметом якої, в свою чергу, є судове обґрунтування (судове доказування), та судової аналітики – інтелектуальної, логіко-мисленевої діяльності, спрямованої на вирішення практичних завдань.

Доказування у конституційному судовому процесі є формою пізнавальної діяльності, психологічна складова якої базується на окремих загальних засадах юридичної психології як галузі психології, що вивчає закономірності й механізми психіки людини у сфері регульованих правом відносин. У конституційному судочинстві, на відміну від судочинства в загальних судах, фактор аудиторії, ірраціональні чинники, прийоми ораторського мистецтва, зокрема «риторично-ефективні» докази, мають мінімальне значення для ухвалення рішення та його обґрунтування. У цьому виді судочинства

переважають раціональні, аналітичні методи і побудови, характерні для науки. [361].

У свою чергу, розглядаючи питання конституційності правових актів, КСУ вивчає та оцінює докази, застосовуючи методологічні прийоми формальної логіки та виходячи з певних філософсько-правових критеріїв, до яких, зокрема, належать:

– по-перше, аксіологічні фактори, які полягають у відповідності правового акта (його окремих положень) проголошеним актами міжнародного права та закріпленим у вітчизняному конституційному рівні таким загальнолюдським цінностям, як справедливість, рівність, людська гідність, та іншим морально-етичним і духовно-культурним орієнтирам у відносинах між особою та державою у вигляді її владних органів;

– по-друге, онтологічні виміри, згідно з якими конституційний нормативний контроль не може обмежуватися виключно позитивістським підходом, а повинен ґрунтуватися на збалансованому поєднанні формально-юридичної оцінки змісту правового акта (його окремих положень) та його впливу на соціальні, політичні, економічні, моральні й інші фактори, які превалюють у соціумі;

– по-третє, конституційна законність, визначальними факторами якої є дотримання конституційно встановленої процедури розгляду, прийняття та набрання чинності правовими актами, а також здійснення органами державної влади та їх посадовими і службовими особами своїх повноважень у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України [71].

Можна погодитись, що в основу класифікації доказів у конституційному судовому процесі повинні бути покладені їх філософсько-методологічні ознаки: логічні, аксіологічні, онтологічні, епістемні. [361].

Загалом для доказів як філософської категорії та юридичного (правового) феномену, притаманна дуалістична структура. Це пояснюється насамперед тим, що доказом є дані, отримані від учасників процесу, за допомогою яких Суд

робить відповідні висновки. Також, доказом є власне розумовий процес відповідного суб'єкта, в процесі якого обставини і факти, що встановлюються, співвідносяться з відомими обставинами й фактами.

На наше переконання, варто згадати також низку інших методів, зокрема таких як: статистичний, соціологічний, формально-логічний метод, метод моделювання та інші. Так, формально-логічний метод і метод моделювання було використано під час розроблення та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення окремих положень нормативно-правових актів стосовно удосконалення забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів.

Прикметно, що в сучасній правовій науці практично відсутня єдність стосовно визначення поняття власне методу. Дана категорія використовується в різних значеннях: засіб, дія, пов'язана із застосуванням засобу; спосіб дії. У словниках термін «метод» тлумачиться як спосіб пізнання або система прийомів, що застосовуються у певній галузі діяльності; спосіб досягнення мети; сукупність прийомів та операцій; спосіб практичної та теоретичної діяльності, зокрема, спосіб пізнання дійсності та її відтворення у мисленні.

Методологія діяльності державних органів як система методів стосовно забезпечення конституційних особистих прав людини і громадянина, в літературних джерелах розглянута ще недостатньо. Але варто навести для прикладу позицію А. Олійника, який під методами діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню прав і свобод людини та громадянина розуміє засоби, способи та прийоми, за допомогою яких працівники ОВС створюють належні умови для здійснення суб'єктивних прав, охороняють їх від правопорушень, припиняють правопорушення та поновлюють порушені права людини [184, с.35].

Узагальнивши різні думки щодо визначення методів діяльності державних органів щодо забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів,

дисертантка пропонує власне визначення методології дослідження даного права та його забезпечення. Це система способів, засобів та необхідних операцій, за допомогою яких працівники органів державної влади, зокрема судових та правоохоронних органів, покликані створювати належні умови для реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів.

Подальші дослідження названого конституційного права особи, на нашу думку, необхідно здійснювати, використовуючи весь арсенал методологічних підходів, оскільки жоден окремий метод не здатний цілком охопити предмет пізнання. Наявність різних методологічних підходів дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, свідчить про те, що це право людини є складним, багатограним поняттям, важливим у правовій, соціальній державі, а поєднання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів надасть можливість об'єктивно, повно й усебічно розкрити його зміст, особливості реалізації та удосконалення його забезпечення.

Висновки до розділу 1

У результаті проведеного дослідження доктринальних та нормативних джерел конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів дисертантка дійшла таких висновків:

Видається, що зазвичай у суспільстві із високим рівнем розвитку правової культури і правової свідомості особа здатна розуміти, що є загрозою для суспільства, але навіть за таких умов індивідуалізм, самосвідомість та первинні інстинкти превалюють над логікою. Так, самозбереження – це інстинкт, силу якого подолати неможливо, тому небажання особи свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів треба логічно розглядати як невід'ємний елемент самозахисту. І тому подібні свідчення можуть спотворювати дійсність,

конкретну ситуацію та не сприятимуть пошуку істини, відновлення справедливості.

З цих позицій наділення особи правом не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та закріплення цього права в ранзі конституційного є надзвичайним здобутком державотворення і правотворення, розвитку правової думки XVIII-XIX ст.

Разом з тим, аналізоване право виявилось досить складним, оскільки не лише включає в себе декілька аспектів, але і залежить від складних філософсько-правових пошуків з'ясування істини. Саме остання є критерієм сприйняття будь-якого явища правової реальності, обумовлює існування та гарантування права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Очевидний той факт, що з розвитком людства, державних інституцій удосконалювались поняття, зміст, форми реалізації прав людини і громадянина, включаючи досліджуване.

Право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів є загально визнаним і закріплене у низці міжнародно-правових актів, насамперед, міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України. Уперше нормативно-правове закріплення аналізованого нами права відбулось у 1966 р. у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права в п 3 ст. 14 якого зазначається, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним. З-поміж додаткових джерел, де закріплено відповідні міжнародні стандарти досліджуваного права відзначимо Загальну декларацію прав людини 1948 р., Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., ряд інших, де розкрито зміст особистих прав, визначено гарантії їх реалізації.

Гене́за нормативно-правового закріплення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів в законодавстві України налічує багато століть. Йдеться про часи Київської Русі (у «Руській Правді»), згодом у Статутах Великого князівства Литовського гарантували шляхтичам право користуватися гарантіями принципу презумпції невинуватості, та всім людям - право на судовий захист своїх прав та свобод. Це відображено і в Конституції Пилипа Орлика 1710 р., кодифікованій збірці феодального права «Права, за якими судиться малоросійський народ» тощо.

Першочергову роль у нормативно-правовому регулюванні права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні відіграє Конституція України. Підтвердженням цього є її ст. 63, положення якої деталізуються і конкретизуються у конституційних законах і галузевому законодавстві. Тут слід виокремити Закони України «Про прокуратуру»; «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про Конституційний суд України», «Про Службу безпеки України», Кримінальний кодекс України Кримінальний процесуальний кодекс України, Сімейний кодекс України, Податковий кодекс України, Господарський кодекс України, Господарський процесуальний, кодекс України, Цивільно-процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс про адміністративні правопорушення, Кримінально-виконавчий кодекс; Закони України «Про державний захист працівників судових та правоохоронних органів»; «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції», «Про дипломатичну службу», «Про Вищий антикорупційний суд України», «Про доступ до публічної інформації»; «Про судоустрій і статус суддів»; «Про адвокатуру»; «Про правову допомогу»). Про належну увагу з боку держави, її нормотворчих органів у регулюванні досліджуваного права, включаючи гарантії його реалізації свідчить значна кількість підзаконних актів і судова практика у даній сфері.

Однак, на нашу думку, потребують внесення змін і доповнень деякі з наведених нормативно-правових актів з метою удосконалення реалізації конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів. Це стосується уніфікації визначення досліджуваного права (оскільки можна зустріти різні варіанти: - право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; - право особи не свідчити проти самого себе, членів сім'ї чи близьких родичів; - свобода від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів; - право особи мовчати і т.д.), а також кола осіб, хто належить до членів сім'ї і близьких родичів тощо.

Дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів вимагає, передусім, вирішення низки питань методологічного характеру. Сучасна юридична наука дедалі частіше схиляється до думки, що поза методологією неможливе будь-яке осягнення правової реальності. Грунтовний аналіз свідчить, що дане право не є при цьому винятком. Підкреслено мультидисциплінарність методологічних підходів та інших інструментів вивчення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що базується на діалектичному методі пізнання із застосуванням загальнонаукових, спеціальних методів розгляду конституційно-правових та інших галузевих норм, правовідносин та інститутів.

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НЕ ДАВАТИ ПОКАЗАННЯ АБО ПОЯСНЕННЯ ЩОДО СЕБЕ, ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ЧИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ

2.1. Поняття та ознаки конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів

Проблема детермінації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів має важливе теоретичне і практичне значення. Сучасна Україна – це демократична держава, яка не лише формально, але і реально забезпечує здійснення прав і свобод людини та громадянина з метою наділення їх можливостями здійснювати власні потреби та інтереси. Принципи демократії обумовлюють певну архітектоніку суспільних відносин, яка відповідним чином отримує своє уособлення у вигляді правового поля.

Легітимізація варіативності моделей суспільної поведінки однак не означає існування вседозволеності, а лише здатність учасників правовідносин максимально повно реалізовувати свої права. Прикметно, що така багатоманітність прослідковується власне у Конституції України, норми якої є нормами прямої дії, хоча, і вимагають відповідної деталізації або детермінації в окремих нормативно-правових актах нашої держави. Разом з тим, конституційні права не лише наділяють особу широким спектром можливостей, а й спрямовані на її захист, одним із таких прав і є якраз право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Такий захисний механізм притаманний виключно правовим та демократичним державам, а тому його практичне забезпечення є важливим з точки зору людини і громадянина як найвищої цінності для будь-якої держави.

Не дивлячись на відповідне теоретичне і методологічне забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, на сьогодні майже не існує науково обґрунтованих робіт в яких би розкривалися саме природа та ознаки даного конституційного права.

Метою нашого дослідження в даному підрозділі є визначення сутності та ознак конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

На наше переконання, варто відмітити, що дане право може розглядатись з точки зору філософії, права, психології та моралі.

Філософський аспект досліджуваного права, полягає у тому, що воно є соціальною цінністю, яка слугує задоволенню законних інтересів особи – члена правової держави, а отже, це право є цінністю загальнодержавною, оскільки сама особа та її інтереси є найвищою цінністю у правовій державі [43].

Психологічний аспект права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів передбачає вільне волевиявлення суб'єкта стосовно викриття себе, членів сім'ї чи своїх близьких, що забезпечується саме наявністю у цього суб'єкта зазначеного права.

Моральний аспект права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів полягає у сприянні зазначеного права охороні таких моральних категорій як честь та гідність, у запобіганні моральним стражданням, які пов'язані із свідченням проти своїх близьких, а також у збереженні ціннісних уявлень про сім'ю, родину, сімейні стосунки, взаєморозуміння і т.д.

У власне правовому розумінні конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, виходячи із сутності положень ч. 1 ст. 63 Конституції України полягає, у тому, що

– це особисте, абсолютне, індивідуальне, загальне право;

– це окрема, самостійна категорія у сфері судочинства, порушення якого чи зловживання свободою її веде до недопустимості використання фактичних даних як доказів;

– має практичне застосування у різних видах проваджень, юридичного процесу;

– здійснюється, як правило, в пасивній формі;

– не може бути обмежене ні за яких умов.

– є чинником, який сприяє вирішенню деяких наявних проблем, які існують у сфері права, а саме вирішення проблеми неправдивих показань або пояснень тощо.

Слід відзначити той факт, у існуючій науковій літературі з даної проблематики спостерігається неоднозначне формулювання досліджуваного права, іноді аналізують його не повністю, а окремі елементи, або в контексті виключного одного з проваджень, про що згадувалось вище.

Як бачимо, у наукових працях з досліджуваної нами проблематики зустрічаються різні термінологічні категорії, а саме:

– право особи на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів;

– свобода від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів;

– право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом;

– імунітет від свідчень проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

– право особи не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

– право особи не свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів тощо.

На наше переконання, останні є домінуючими у науковій літературі з кримінально-правової тематики.

Так, розкриваючи сутність права особи не давати показання проти себе Р.В. Бараннік та В. П. Шибіко приходять до висновку, що воно, не дивлячись на його конституційне закріплення походить саме з кримінального процесу, головною метою якого є притягнення до відповідальності винних осіб та упередження скоєння злочинів у майбутньому. З огляду на це свобода особи від самовикриття об'єктивується у двох аспектах:

– для доведення вини особи доказова база має бути достатньою навіть за умови відсутності свідчень будь-якого учасника процесу, якщо такі свідчення особа дає проти себе чи проти своїх родичів;

- морально-психологічний контент свідчень особи проти себе чи своїх близьких обумовлює можливість викривлення об'єктивних обставин, що за формальними ознаками тягне за собою відповідальність за надання неправдивих свідчень та викривляє істину по справі [13].

При цьому, як зауважує С.Г. Волкотруб, імунітет особи від самовикриття не слід розглядати як перешкоду кримінальному правосуддю. Натомість, наділення особи таким імунітетом дозволяє уникнути ситуацій, коли особа була б змушена в силу особистих переконань давати неправдиві свідчення чим суттєво ускладнила б процес дослідження обставин по справі. Таким чином, наділяючи особу правом не давати свідчення або роз'яснення щодо себе чи членів своєї сім'ї, законодавець усуває перешкоди у розслідуванні кримінальних справ у розумінні завідомо неправдивих показань [33-34].

Видається, що свобода від самовикриття є важливим елементом механізму захисту особою своїх прав та свобод, яка має надзвичайно важливе значення переважно в контексті здійснення кримінального чи інших видів проваджень [43]. Звісно, це може матимісце при розгляді досліджуваного права у широкому значенні. Вона (свобода) уособлює в собі право особи захищати себе та своїх рідних від заходів кримінального примусу, що зменшує можливість необґрунтованого неправомірного притягнення особи до відповідальності.

Як бачимо, учені-криміналісти переважно акцентують не на безпосередньо конституційному праві у його об'єктивному чи суб'єктивному значенні, а виключно на свободі особи від самовикриття, імунітеті особи від самовикриття.

На нашу думку, свобода від самовикриття є важливим елементом механізму захисту особою своїх прав та свобод, яка має надзвичайно важливе значення переважно в контексті здійснення кримінального чи інших видів правосуддя. Звісно, це може матимісце при розгляді досліджуваного права у широкому значенні. Вона (свобода) уособлює в собі право особи захищати себе та своїх рідних від заходів кримінального примусу, що зменшує можливість необґрунтованого неправомірного притягнення особи до відповідальності.

Натомість в провадженнях в справах про адміністративні правопорушення аналізоване нами право чітко не регламентовано. Так, Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить норми щодо можливості особи реалізувати право вказане в ст. 63 Конституції України. Наприклад, в ст. 256 КУпАП яка встановлює зміст протоколу про адміністративне правопорушення закріплюється, що при складенні протоколу особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснюються його права і обов'язки, передбачені статтею 268 КУпАП, про що робиться відмітка у протоколі. Натомість в нормі ст. 268 КУпАП право особи не давати свідчення проти себе відсутнє, а встановлюється лише, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі [85].

На нашу думку, відсутність закріплення в даній нормі права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є суттєвим недоліком законодавства про адміністративні правопорушення і вимагає усунення, шляхом внесення відповідних змін та доповнень до КупАП, КАСУ тощо.

Загалом, представники науки адміністративного права, порівняно з представниками науки кримінального права і процесу, не так активно приділяють увагу вивченню права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Практично аналогічні висновки можна зробити і стосовно права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у господарському процесі. Тому важливо зосередити їх увагу і на порушеній проблематиці, відповідних привілеях чи імунітетах в адміністративному процесі.

Наукові праці учених-конституціоналістів, на жаль не відзначаються їх аналогічною увагою до конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Загалом вони підходять до вивчення даної тематики крізь призму загальної теорії права людини, забезпечення прав і свобод людини і громадянина тощо.

Так, з цього приводу А. І. Хальота зауважує, що дотримання конституційних прав та свобод людини є важливою передумовою роботи правоохоронних органів, особливо коли це стосується притягнення особи до відповідальності. Так, забезпечення права особи не давати свідчення щодо себе та своїх близьких виступає певним індикатором законності самого провадження, слідства, судового розгляду [331].. Але законодавство України чітко передбачає можливість реалізації цього права в кримінальному провадженні. Натомість в законодавчому регулюванні провадження в сфері адміністративних правопорушень чітких гарантій з цього приводу не міститься.

Як видається, тут варто підкреслити, що можливо має йтись не лише про дотримання конституційних прав та свобод людини як важливу передумову роботи правоохоронних органів. Виникають питання такого роду: по-перше, чому виключно дотримання, а не згадується про інші форми реалізації норм права стосовно конституційних прав та свобод людини, адже відомі також застосування як особлива форми реалізації норм права, поряд з виконанням і використанням; по-друге, чи можна вважати дотримання конституційних прав та свобод людини взагалі передумовою роботи правоохоронних органів, хіба не в забезпеченні їх охорони полягає функціональне призначення таких органів; по-третє, про які правоохоронні органи автор згадує і чому лише вони, а інші органи та інституції не причетні до забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини тощо.

У контексті останнього зауваження та з огляду на проведений нами аналіз і висновки, зроблені у попередніх підрозділах дисертаційного дослідження, вважаємо не цілком ефективним забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини з боку лише правоохоронних органів. Отже, дані функції і відповідні завдання покликані виконувати також судові й інші органи державної влади, органи місцевого самоврядування тощо. Детальніше на цьому ми зупинимось у наступному розділі нашої роботи.

В. Демиденко в своїх дослідженнях приходить до висновку, що реалізація конституційних прав та свобод людини і громадянина, в силу прямої дії конституційних норм, є абсолютною детермінантною правової держави і не повинна вимагати додаткового регулювання. Хоча деякі права потребують деталізації та законодавчого визначення алгоритму їх реалізації і однозначно всі права вимагають гарантування з боку держави. Розглядаючи з цих позицій право особи не давати свідчення проти себе вчений зауважує, що воно є елементом права на захист особи, а тому може і повинно реалізуватися в будь-якій ситуації, яка цього вимагає: захист прав в кримінальному провадженні і надто в адміністративному [53, с. 138-142].

З таких позицій суттєво розширюється зміст свободи особи від самовикриття, конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів яка розповсюджується на будь-які слідчі дії, не тільки допит або відбирання показань, але і, наприклад, на пред'явлення для впізнання, очну ставку тощо. Як видається, свобода особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів – це виражена та гарантована Конституцією України можливість кожної людини користуватися свободою вибору щодо того, надавати інформацію відповідно щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів відповідним посадовим і службовим особам органам державної влади, насамперед, судових і правоохоронних органів, чи не надавати.

А. Колодій зазначає, що реалізація та гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина повинні відбуватися в усіх сферах суспільних відносин. Неприпустимим є виключення тих чи інших сфер суспільних відносин із простору дії прав особи, в тому числі і такого важливого права як права не давати свідчення проти себе. Розглядаючи його як елемент права на захист в умовах громадянського суспільства А. М. Колодій вважає за необхідне законодавче налагодження відповідного балансу в контексті забезпечення повноти можливостей особи в реалізації нею своїх конституційних прав у всіх сферах громадського життя [87; 88, с. 285-287].

Повертаючись до законодавчо закріплених положень досліджуваного нами конституційного права особи в Україні, відзначимо, що йдеться як про конституційний рівень, так і про рівень галузевого законодавства, так само матеріального і процесуального законодавства, коли особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Наприклад, розкриттю сутності і значення положень ст. 18 КПК України присвячено не одну наукову працю. На наше переконання, за змістом це досить об'ємна і значуща стаття. Тут закріплено:

1. Жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення.

2. Кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права.

3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення [134].

Як зазначає А.П. Гетьман, вказана норма містить по суті два важливих положення, які сприяють охороні прав та законних інтересів особи у кримінальному провадженні. По-перше, жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення. По-друге, жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення. Ці два положення наведеної статті можна розглядати як у сукупності, так і окремо, проте у будь-якому випадку вони є не лише загальною засадою кримінального провадження, а й гарантією проти зловживань із боку осіб, які ведуть кримінальне провадження [37, с. 64-67].

Слід зазначити, що право особи не свідчити проти себе чи своїх родичів є складеним з точки зору своєї побудови та наявних структурних елементів. Так, на думку А.П. Гетьмана воно включає:

1) правові норми, що дозволяють особі не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти себе особисто та у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (свобода від самозвинувачення) (ч. 1, ч. 2 ст 18 КПК України);

2) правові норми, що надають особі право відмовитися від дачі показань чи пояснень, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у

вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення (ч. 3 ст 18 КПК України);

3) правові норми, що звільняють особу від відповідальності за відмову від дачі показань під час кримінального провадження щодо себе, членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначено законом (ч. 2 ст. 385 КК України) [126; 37, с. 64-67].

На нашу думку, не слід ототожнювати зазначене право із правом відмовитися від вже даних свідчень, а точніше показань чи пояснень. Оскільки особа вже дала показання, тому у слідчого та інших учасників кримінально-процесуальних чи інших видів процесуальних відносин склалося певне усталене уявлення щодо обставин тієї чи іншої події, і у випадку зміни або відмови від свідчень таке уявлення буде викривленим, що ставить під сумнів релевантність всіх інших доказів.

Як зазначалось, право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів розглядають невід'ємною частиною імунітету в кримінальному судочинстві. Імунітет від свідчень проти себе, членів сім'ї або близьких родичів є необхідною передумовою для правильності встановлення обставин в будь-якій справі, а тому не лише не доцільно розглядати відмову особи від свідчень проти себе як додатковий непрямий доказ її вини, а навіть розглядається як можливість введення такого права в ранг імперативу в кримінальному чи інших видах юридичного процесу. [37, с. 64-67].

Водночас, на наше переконання, з огляду на проведений аналіз у попередніх підрозділах таких категорій як правовий привілей та правовий імунітет, у даному контексті більш доцільним вважається використання власне правового привілею.

Цей інститут складається з правових норм, що включають забезпечення особі права давати (чи відмовитися давати) показання стосовно власної поведінки виключно з власної волі, тобто добровільно. У цьому контексті

зазначене право виступає як спосіб реалізації таких основоположних конституційних принципів юридичного процесу, відповідних процесуальних відносин як презумпція невинуватості, право на захист, право на свободу та недоторканність особи.

Як відзначалось раніше, у наукових працях з досліджуваної нами проблематики зустрічаються різні термінологічні категорії, пов'язані з правом особи не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; правом особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Також ученими паралельно використовуються категорії, пов'язані зі свободами від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів; імунітетами від свідчень проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів і т.д. Однозначно така розрізненість поняттєво-категорійного апарату у даній сфері практично ускладнює розуміння даного права, уточнення співвідношення згаданих категорій.

На наше переконання, свобода є ширшою категорією, аніж право. З огляду на формулювання досліджуваного нами права у тексті Конституції України, більш точним і коректним є використання саме «права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів». Водночас ми не заперечуємо проти інших трактувань даного права, оскільки спостерігається їх використання як у деяких нормативно-правових актах, доктринальних джерелах тощо.

Проведений теоретичний аналіз досліджуваного конституційного права дозволяє прийти до висновку, що на сьогодні з огляду на існуюче українське законодавство під *конституційним правом особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів* слід розуміти законодавчо визначену, гарантовану державою можливість особи на власний розсуд, виходячи перш за все зі своїх інтересів, реалізовувати комплекс правових

засобів з метою власного правового захисту чи захисту членів сім'ї чи близьких родичів у процесі здійснення різних видів проваджень.

У широкому суб'єктивному значенні це фактично свобода проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів, що становить сукупність гарантованих державою можливостей особи утримуватися від дій, спрямованих на нерозголошення відомостей щодо згаданих категорій осіб, які перебувають у статусі потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, позивача, відповідача, заявника, боржника, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин, з метою захисту їх прав та законних інтересів

Водночас пропонуємо також визначення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у вузькому значенні як закріплені нормами Конституції України та інших нормативно-правових актів України можливості особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що становлять правовий привілей особи та гарантію права на захист від звинувачення у вчиненні правопорушень.

Перейдемо до аналізу сутнісних характеристик, тобто ознак конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Ознаки – це все те, чим відповідні категорії відрізняються один від одного або подібні між собою. Ознаки можуть бути загальними й відмітними, істотними й неістотними, необхідними і випадковими. При розкритті тих чи інших понять, насамперед, визначимо загальні та істотні ознаки. На нашу думку, з-поміж таких відносно конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів варто згадати наступні:

- 1) це право індивідуальне, особисте, суб'єктивне,

- 2) це конституційне право, адже закріплено в Основному Законі державі – Конституції України, отже є нормою прямої дії;
- 3) реалізується з власної волі, добровільно;
- 4) походить із свободи особи, тому отримало оформлення у формі свободи проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів;
- 5) є елементом права на захист в умовах громадянського суспільства, необхідною умовою забезпечення права на справедливий суд;
- 6) становить певний правовий привілей особи та є водночас передумовою правового імунітету особи;
- 7) є не звичайним правом, а правом-гарантією, що передбачає додаткові умови і засоби забезпечення;
- 8) підкреслює людську гідність,
- 9) є засадою здійснення судочинства, виступає як спосіб реалізації основоположних конституційних принципів конституційного, кримінального, господарського, адміністративного та інших видів процесу;
- 10) реалізується у різних видах проваджень, хоча має яскраво виражену кримінально-процесуальну генезу і характеризується переважно стосовно осіб, які перебувають в статусах підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка інших учасників процесуальних відносин;
- 11) спрямоване на встановлення істини, істинність тієї чи іншої події, обставини та діяння, що є запорукою ефективного правосуддя;
- 12) передбачається відповідний процесуальний статус осіб, на яких поширюється досліджуване нами право у різних галузях права, зумовлює їх наділення відповідним комплексом прав, інших можливостей;
- 13) користування даним соціальним благом зумовлює узгоджену поведінку особи у взаємовідносинах з органами державної влади, зокрема правоохоронними, їх посадовими особами, які покликані забезпечувати особі належні умови для здійснення даного конституційного права;

14) є необхідною передумовою правильного вирішення спору перш за все в інтересах відновлення порушених прав, загалом правопорядку і законності тощо.

Цей перелік ознак можна продовжувати, проте доцільно зупинитись додатково на деяких принципових моментах.

Іноді можна зустріти позицію, відповідно до якої право особи не давати показання або пояснення щодо себе та близьких родичів є похідним, а тому виникає одразу, коли особа набуває певний процесуальний статус. При цьому, у кримінальному процесі, на відміну від цивільного процесу процесуальний статус виникає в особи після її обов'язкового ознайомлення з процесуальними правами. Свобода від самовикриття означає можливість не давати показання проти себе, своїх близьких або в будь-який момент перестати давати показання. Водночас, вказане право не дає можливість особі змінювати чи відмовлятися від вже наданих показань [124, с. 281].

Як зазначалось, основною метою будь-якого провадження є визначення істини, тому відповідне забезпечення є вкрай важливим. Саме істинність тієї чи іншої події, обставини та діяння є запорукою ефективного правосуддя. Оскільки істина – складна категорія, а її встановлення є вкрай важким процесом, тому слід розуміти що викривлення будь-якого факту автоматично ускладнює сприйняття дійсності [43].

З огляду на розгляд конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів як вираження свободи особи, доцільним є визначення характерних особливостей елементів свободи учасників процесуальних відносин від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів. Перш за все право особи не давати показання або пояснення обумовлюється залученням такої особи до процесуальних відносин. Тобто необхідною передумовою і важливою ознакою такого права є наявність конституційно-процесуальних, цивільно-процесуальних, адміністративно-процесуальних, господарсько-процесуальних, кримінально-процесуальних

відносин, при чому із наділенням такої особи певним статусом їх учасника (відповідача, свідка, підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, позивача і відповідача, заявника і боржника та ін.). Залучення до процесуальних відносин різного виду передбачає певну форму реалізації: виклик для дачі показань, пояснень, судова повістка тощо.

Наступний, на наш погляд, важливий аспект – обізнаність чи поінформованість самої особи щодо наявності в неї права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Отримуючи певний статус учасника процесуальних відносин, особа повинна бути ознайоmlена з відповідними правами та обов'язками, юридичними наслідками їх здійснення. При цьому, дія загального принципу «незнання законів не звільняє від відповідальності» є абсолютною, а тому якщо особа вже дала свідчення не знаючи того, що наділена згаданим правом, відмовитися від них неможливо. Це витікає з тісного взаємозв'язку права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів з принципом з'ясування об'єктивної істини. І хоча цей принцип передбачає необхідність неупередженого ставлення до факту використання особою досліджуваного права, невикористання особою такого права сприяє формуванню певного уявлення щодо обставин того чи іншого вчинку, що в подальшому може використовуватися в процесі доведення вини цієї особи.

Варто відмітити, що практично відсутня чітка детермінація кола осіб, на яких розповсюджується дія положень ст. 63 Конституції України. Це підкреслює та її чатина, яка сформульована наступним чином: «...щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [111-113]. Нами підкреслювалось, що на рівні різних законів, у тому числі кодифікованих, перелік таких осіб є до певної міри розрізненим, тому потребує уточнення, можливо навіть у Конституції України.

З цим пов'язана наступна проблема – визначення механізму реалізації права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи

близьких родичів, коло яких визначається законом та своїх близьких. Вона, на нашу думку, передбачає здійснення відповідних теоретико-методологічних досліджень, так само і міжгалузевого забезпечення, з відповідною компетенційною характеристикою уповноважених органів державної влади і їх посадових осіб, системи гарантій даного конституційного права і т.д.

Як відомо, конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, як і інші передбачені Конституцією України права, свободи та обов'язки, є правилом прямої дії. Це означає, що особа, права і свободи якої порушені, може звернутися з позовом до суду, посилаючись на відповідну норму Конституції України. Відсутність закону з цього питання аж ніяк не є підставою для відмови у прийнятті відповідного позову для його розгляду [112].

Дисертанткою підкреслено загалом міжгалузеву природу конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Воно відноситься як до конституційних, так і до кримінально-процесуальних, адміністративно-процесуальних, цивільно-процесуальних, господарсько-процесуальних та інших прав. Така природа обумовлює складність, поліструктурність та неоднозначність реалізації цього права. Разом з тим, законодавче закріплення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів спочатку в ст. 63 Конституції України, а потім його деталізація в галузевих нормативно-правових актах України демонструє надзвичайну увагу з боку держави, підкреслює його значимість та багатоаспектність реалізації названого конституційного права. Для цього важливо проаналізувати його зміст та гарантії, чому власне і присвячені наступні підрозділи дисертаційного дослідження.

2.2. Зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів

Пропонуємо з'ясувати розуміння категорії “зміст” і “сутність”. Під змістом в філософії розуміють сукупність елементів, сторін, зв'язків, відносин, процесів, які утворюють даний предмет або дане явище, з усіма його властивостями, суперечностями, тенденціями, рухом і розвитком, мінливістю, взаємопереходами та ін. Зміст розглядається в безпосередньому зв'язку із сутністю. Під сутністю розуміють сукупність найбільш глибинних сталих і необхідних внутрішніх зв'язків явища. Сутність виступає як внутрішня єдність предмета, скрита від безпосереднього сприйняття. Тому сутність виявляється і пізнається лише шляхом логіко-теоретичного аналізу, шляхом абстракції [17].

Отже, зміст і сутність не співпадають. Сутність – це ядро змісту, більш стає і більш концентроване утворення. При цьому як зміст, так і сутність не є незмінними.

Вищевикладене цілком стосується і суб'єктивного права, яке можна правильно зрозуміти і пояснити лише з вказаних загальнофілософських і загальнотеоретичних позицій. Сутність суб'єктивного права виявляється в тому, що воно виражає волю суб'єктів права, але при цьому воля останніх узгоджується з волею домінуючої частини населення країни, котра фактично виражає сутність позитивного права держави. Тобто, йдеться про синтез волі суб'єкта права та державної волі. Зауважимо, що подібне положення не розповсюджується на природні права людини, які є результатом волі Творця, а отже є непорушними для будь-якого суб'єкта правовідносин, у тому числі й держави. Зміст являє собою ті конкретні юридичні можливості, правомочності, котрі надаються та гарантуються суб'єкту (уповноваженому).

Відома вчена О. Скакун виділяє такі сутнісні елементи суб'єктивного права, які в сукупності становлять зміст цього правового явища:

- правочинність на власні позитивні дії (правокористування), інакше право позитивної поведінки уповноваженого, тобто можливість здійснювати самим суб'єктом фактично та юридично значущі дії;

- правочинність на чужі дії (правовиконання), інакше право вимагати належної поведінки від правозобов'язаної особи, тобто можливість зацікавленої особи вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків;

-правочинність домагання (правозахисту), інакше право на захист, тобто, можливість звертатися за підтримкою та захистом до держави у випадках порушення суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи. [301, с. 345].

Це право приводить у дію апарат держави – примус, якщо інша сторона не виконує своїх обов'язків. Право-домагання є продовженням права вимоги та найважливішою гарантією виконання певних зобов'язань.

У своїй праці “Личность. Права. Демократия”, безпосередньо присвяченій дослідженню суб'єктивного права, російський правник М. Матузов приходить до висновку, що останнє має чотиричленну структуру, тобто включає в себе сукупність чотирьох взаємозв'язаних можливостей, а саме:

- можливість певної поведінки самого уповноваженого,
- можливість вимагати належної поведінки від зобов'язаної особи,
- можливість застосування у разі необхідності механізму державного примусу,
- можливість користування відомим соціальним благом. [162].

З приводу останнього структурного елемента змісту суб'єктивного права висловлюються сумніви: чи слід його виділяти. Загалом можна розділити точку зору М. Матузова з приводу того, що цей структурний елемент змісту суб'єктивного права, будучи матеріальним, скріплює собою три формально-юридичних елементи і надає суб'єктивному праву соціального звучання та значення [162, 315].

Так, Д. Грімм, не погоджуючись зі своїми опонентами в тому, що “момент користування є лише метою суб'єктивного права”, зазначав: “Можливість

користування даним об'єктом утворює не мету, а лише один з елементів змісту суб'єктивного права. Тому і прагнуть до встановлення таких правовідносин, в яких суб'єктивне право дає можливість користуватися тим чи іншим благом"[168-169].

М. Коркунов також вважав, що “зміст правомочності становить користування певним об'єктом. Але користування може бути досить різним за обсягом. Користування є не лише основний, але, так би мовити, і природний елемент суб'єктивного права, зумовлений самою природою наших потреб” окремо слід зауважити, що категорія “можливість”, яка використовується для характеристики суб'єктивного права, має особливе, специфічне значення. У даному випадку її слід розуміти не як філософську категорію (форма відбиття закономірних тенденцій розвитку дійсності) і не як об'єктивну здійсненність тих чи інших вчинків, а як їх дозволеність, допустимість з боку держави. “Можливо” означає: дозволено, санкціоновано і навіть гарантовано. [116]. Стосовно об'єктивної виконуваності дій слід зазначити, що закон, зрозуміло, закріплює лише практично здійсненні можливості. Реально не здійснену можливість не має сенсу закріплювати в праві. Якщо юридична норма вимагає або дозволяє об'єктивно неможливе, то вона позбавляється своєї реальної регулюючої сили.

М. Александров розглядає це право як єдність трьох можливостей:

- а) вид (міра) можливої поведінки;
- б) можливість вимагати відповідної поведінки (здійснення відомих дій або, навпаки, утримання від дій) від інших (зобов'язаних) осіб;
- в) можливість звертатися в окремих випадках за допомогою щодо захисту та відновленню порушеного права не лише до громадськості, але й органів та посадових осіб державного апарату [56; 315].

Крім того, ідею тричленної структури суб'єктивного права розділяють більшість учених теоретиків права.

Так, А. Колодій зазначає, що у загальному вигляді зміст будь-якого

суб'єктивного права полягає у тому, що воно надає уповноваженому такі можливості: а) поводити себе певним чином (право на свої дії); б) вимагати певної поведінки від інших суб'єктів (право на чужі дії); в) звертатись до держави за захистом свого юридичного права (право на захист) [86-87].

С. Алексєєв, визначаючи складові суб'єктивного права як елементи, виділяє:

- право на позитивні дії (як можливість уповноваженої особи самій здійснювати юридично значущі активні дії);

- право-вимоги (можливість уповноваженої особи вимагати виконання або дотримання юридичного обов'язку);

- право – захисту (як можливість уповноваженої особи привести в дію апарат державного примусу проти зобов'язаної особи). [5, с. 237].

Такої ж позиції дотримується Л. Явич, який зазначав, що лише в органічному зв'язку ці елементи утворюють суб'єктивне право: без другого та третього елементу (права вимоги та права захисту) можливість власних дій втрачає свій юридичний характер. [351].

Слушною думкою, на наш погляд, є точка зору М. Матузова, який, додатковим елементом включає в зміст суб'єктивного права можливість користуватися певним соціальним благом [315].

Суперечлива позиція Л. Явича, який вказує, що дана можливість входить до права на позитивні дії [351].

В. Копейчиков стверджував, що права особи, якщо вони приведені у дію, являють собою вимоги, звернені до зобов'язаної особи або ж організації, які повинні бути останніми виконані [110, с. 115].

Саме момент, пов'язаний з наявністю у володаря права вимоги, яка звернена до зобов'язаної особи або організації, а також правомірність його домагання на державне забезпечення практичної реалізації ним кожного з прав, які надають останнім владний характер, ставлячи їх вище простої “можливості діяти”, як це інколи трактується у юридичній літературі.

Деякі вчені висловлюють свою точку зору проти включення права – захисту до структури суб'єктивного права. Так, наприклад, В. Бутнев вважає, що дана можливість являє собою самостійне суб'єктивне право охоронного характеру, що виникає в момент правопорушення на стороні у уповноваженого. На думку Е. Благова, С. Алексеева та Л. Явича неправомірно включили право домагання до структури суб'єктивного права, оскільки воно має інші підстави та іншого адресата.

Виходячи із суб'єктивного розуміння досліджуваного права, на думку дисертантки, конституційне право собі не давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів у будь-якому випадку становить можливість, яка виражає ступінь свободи дій людини. Адже застосування права до конкретної ситуації супроводжується переходом від об'єктивного права до суб'єктивного, тобто коли правова норма стосується визначеної ситуації і реалізується у поведінці суб'єкта.

Отже, зміст права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів — це закріплені в правових положеннях можливості, що встановлюють права та обов'язки певних суб'єктів і правові наслідки невиконання або неналежного їх виконання чи порушення процедури їх реалізації (матеріальний аспект), а також приписи, що визначають процедури реалізації вказаних прав і обов'язків (процесуальний чи функціональний аспект).

Тобто зміст будь-якого права, у т.ч. і досліджуваного, має подвійну природу, оскільки передбачає матеріальний аспект, а також функціональний (процесуальний) аспект.

До його умов та властивостей, на нашу думку, належать:

– виникнення можливості реалізації особою свого права на свободу від самовикриття (наявність існуючих процесуальних відносин, набуття користувачем зазначеного права певного процесуального статусу, виклик цієї

особи для участі в слідчій чи іншій процесуальній дії, знання цією особою своїх процесуальних прав);

– мета, яка ставиться при використанні даного права (захист особою своїх законних інтересів) чи викриття членів сім'ї і близьких родичів;

– предмет права не давати свідчення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів (показання або пояснення або інші дані, які містять в собі інформацію про вчинення допитуваною чи опитуваною особою, членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлено будь-який з видів юридичної відповідальності, а також інформацію, що становить таємницю особистого життя);

– способи використання права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів.

Складовими елементами словосполучення «свобода особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у конституційному, кримінальному та інших видах процесу» є слова (поняття), зміст яких може дати більшу картину щодо досліджуваного явища. Тому виникає потреба дослідити такі слова (поняття): «свобода», «особа», «самовикриття», «член сім'ї», «близький родич».

Свобода є доволі таки поширеною категорією, яка використовується в філософії, економіці, соціології, праві тощо. Натомість для цього дослідження необхідно розглянути в філософському та правовому розуміннях.

Так, у філософії свободу визначають як універсалію культури суб'єктного ряду, фіксуючу можливість діяльності та поведінки в умовах відсутності зовнішнього цілепокладання. Досить часто свободу розуміють як «самостійність», «вибір людини», здатність «людини змінювати реальну ситуацію, планувати і практично досягати нової ситуації». [89].

В юридичній науці існують різні підходи до розуміння свободи.

Так, відомий французький письменник і правник Шарль Луї де Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів» (1748 р.) зазначав, що «свобода є право робити

все, що дозволено законом. Якщо б громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, бо те саме могли б робити й інші громадяни».

В.Б. Малишев та О.В. Москалюк вважають, що «принцип свободи обумовлюється притаманному кожній людині почуттям індивідуалізму». Поняття свободи існує в чотирьох напрямках:

- незалежність від свавілля з боку інших суб'єктів;
- існування гарантованих основних прав, які обмежують вплив державної влади;
- право на участь у державному управлінні;
- реалізація індивідуального самовизначення на основі законів [158, с.56].

Свобода в контексті права не давати свідчення – свободи особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів в кримінальному процесі полягає у юридичній можливості погодитися чи відмовитися від дачі свідчень без негативних наслідків. Тобто це не є імперативом — це диспозитивність, що надає свідку право сказати: «Так» чи «Ні» [89].

Поняття «особа» є важливим для права як з точки зору динаміки, так і з боку статичності. З точки зору правової статичності особа — це суб'єкт, який потенційно може бути учасником певних суспільних відносин. Натомість з точки зору динаміки, особа — це учасник правовідносин.

У цивільному процесі особи поділяються на фізичних та юридичних осіб. Натомість такий підхід в контексті свободи особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі не є характерним, оскільки юридична особа не може давати свідчення.

Отже, як видається, слід вбачати в цьому контексті розуміти лише фізичну особу. Так, поняття «особа» в контексті свободи особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі може розумітися фізична особа, яка підпадає під ознаки ч. ч. 2, 3 ст. 69 КПК. Тобто такою особою може бути, по-перше, члени сім'ї, близькі родичі,

усиновлені, усиновителі як свідки підозрюваного, обвинуваченого, підсудного; по-друге, як свідок особа, яка своїми показаннями викривала б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину і, по-третє, як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності [134, с. 20].

Словосполучення «...щодо себе», на нашу думку, є оцінним і досить широким поняттям. Можна сказати, що людина сама вирішує, коли ці показання стосуються її або близьких їй людей, а коли не стосуються. Важко обмежити це поняття будь-якими рамками, однак практично ці показання, від дачі яких може відмовитися людина, повинні стосуватися даної справи та відповідних проваджень (конституційних, кримінальних, цивільних, господарських і т.д.), торкатися її інтересів або інших осіб, дача показань або пояснень щодо яких може спричинити небажані для неї конституційно-правові, кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові, господарсько-правові й інші наслідки.

У свою чергу, слово «самовикриття» походить від слів «само» та «викривати». Слово «само» означає направленість дії щодо самого себе, а слово «викривати» можна тлумачити як «зривати маску», «розкривати карти», «виводити на чисту воду» тощо. Тому «самовикриття» можна тлумачити як викриття самого себе, своїх дій, учинків, недоліків тощо.

Разом з цим, можна погодитися з позицією А. Колодія, що реалізація та гарантування конституційних прав має відбуватися у всіх сферах суспільних відносин. Неприпустимим є виключення тих чи інших сфер суспільних відносин із простору дії прав особи, в тому числі і такого важливого права як права не давати свідчення проти себе. А. Колодій розглядає дане право як елемент права на захист в умовах громадянського суспільства. Він наполягає на необхідності законодавчого налагодження відповідного балансу в контексті забезпечення повноти можливостей особи в реалізації нею своїх конституційних прав у всіх сферах громадського життя [86; 86].

Подібної думки дотримується В. Демиденко, який також розглядає право особи не давати свідчення проти себе як елемент права на захист особи. І хоча на його думку, реалізація конституційних прав та свобод людини і громадянина в силу прямої дії конституційних норм, є абсолютною детермінантою правової держави і не повинна вимагати додаткового регулювання, однак деякі права потребують деталізації та законодавчого визначення алгоритму їх реалізації. Саме до таких прав автор відносить право особи не давати свідчення проти себе, водночас зауважуючи, що однозначно всі конституційні права вимагають гарантування з боку держави [53, с. 138 -142].

Тому цілком закономірно, що право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів закріплено як одну з засад кримінального провадження у ст. 18 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої «Жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення. Кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права.

Окрім цього, ч. 8 ст. 224 КПК визначено, що «особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення» [134].

Отже, з-поміж змістовних характеристик змісту досліджуваного права, його відмінною ознакою є інститут імунітету свідка, який закріплений у низці процесуальних кодексів України. Для прикладу зупинимось на деяких положеннях КПК:

1) правові норми, що дозволяють особі не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти себе особисто та у будь-який момент

відмовитися відповідати на запитання (свобода від самозвинувачення) (ч. 1, ч. 2 цієї статті);

2) правові норми, що надають особі право відмовитися від дачі показань чи пояснень, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення (ч. 3 цієї статті);

3) правові норми, що звільняють особу від відповідальності за відмову від дачі показань під час кримінального провадження щодо себе, членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначено законом (ч. 2 ст. 385 КК України).

Положення частини першої згаданої статті поширюється на будь-якого учасника кримінального провадження незалежно від його процесуального статусу. Про це свідчить таке словосполучення, що використовується законодавцем, як "жодна особа". Отже, закон не пов'язує можливість відмовитися від дачі показань чи пояснень тільки з процесуальними фігурами підозрюваного чи обвинуваченого. Якщо пояснення чи показання можуть стати підставою для підозри, обвинувачення особи у вчиненні нею кримінального правопорушення, будь-яка особа, незалежно від її процесуального статусу у кримінальному провадженні, може відмовитися від дачі показань або пояснень. Причому слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд не мають права примушувати цю особу визнавати свою вину або давати показання чи пояснення. [16, 17, 43].

Для того щоб скористатися цим правом, кожна особа має бути повідомлена про нього. Отже, з цією метою КПК встановлює загальну вимогу про те, що перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені цим Кодексом, а також відповідальність, встановлена законом (ч. 3 ст. 223 КПК).

Право особи не давати показання і пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів припускає не лише відмову від дачі показань, що мають прямо інкримінуючий характер, а й поширюються на відомості про будь-які інші факти, що можуть прямо чи побічно, безпосередньо чи опосередковано

бути використані проти інтересів зацікавлених осіб, а також містить право на відмову від надання прокурору, органам досудового розслідування, слідчому судді або суду інших доказів.

Перелік близьких родичів та членів сім'ї міститься у п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК. До них зокрема, належать: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [134].

Таким чином, ми бачимо, що поняття «член сім'ї» не визначено в КПК. Однак, крім цих нормативно-правових актів, мають значення інші, які частково тлумачать та доповнюють зміст відповідних положень. При тлумаченні даного поняття застосовується аналогія закону, що полягає у визначення відповідного поняття через призму ЦКУ, СКУ, КАСУ, ЦПКУ. За наявності прогалин в конституційно-правовому регулюванні відповідного питання може застосовуватись аналогія господарсько-процесуального, конституційного, цивільно-процесуального та адміністративно-процесуального закону (наприклад, ст. 52 Цивільного процесуального кодексу України [339], ч. 3 ст. 65 Кодексу адміністративного судочинства України [84]).

Згідно ч. ч. 2, 4 ст. 3 СКУ сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших

підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства».

У цивільному провадженні, відповідно до ч. 2 ст. 51, ст. 52 ЦПКУ аналізоване нами конституційне право особи імплементується наступним чином: «Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв — без згоди дипломатичного представника. Фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб). Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови». Відповідні положення щодо визначення кола осіб, які підпадають під категорії осіб «член сім'ї» та «близький родич» надають більш конкретне коло осіб.

В адміністративному провадженні згідно ч. 3 ст. 65 КАСУ: «Фізична особа має право відмовитися від давання показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб [84].

У кримінальному провадженні, поняття «близький родич» визначено в п. 11 ч. 1 ст. 32 КПК, де зазначено, що до цієї категорії осіб відносяться батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки.

Під «членом сім'ї» треба розуміти особу, що перебуває з суб'єктом права у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням веденням з ним спільного господарства. До кола членів сім'ї належать його (її) дружина (чоловік), їх діти і батьки. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти

будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні. Членами сім'ї можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання разом з суб'єктом права і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші)» [127].

Отже, на відміну від Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де право не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним сформульована як одна з гарантій при притягненні громадянина до кримінальної відповідальності, ст. 63 Конституції України застосовується більш широко, оскільки право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів реалізується як у кримінальному судочинстві, так і у сферах конституційного, господарського, цивільного процесу, адміністративного, дисциплінарного та інших видів судочинства.

Слід зазначити, що різні автори вживають різні терміни на позначення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів: свідочий чи «іmunітет свідка», «родинний іmunітет», «іmunітет щодо викриття себе і близьких родичів та членів сім'ї», свобода від самовикриття, іmunітет учасників судочинства .

У літературі іmunітет свідка розглядається як особливий процесуальний статус, згідно з яким свідок за виключних обставин на підставах і в порядку, встановленому законом, повністю або частково звільняється від обов'язку давати показання [35, с. 48]. Натомість деколи іmunітет свідка пов'язують лише з гарантією проти самообвинувачення стосовно свідка [13, с. 197], або з правом відмовитися давати показання з огляду на родинні зв'язки або в інтересах захисту державної, службової чи професійної таємниці [16, с. 24; 17, с. 97].

Іноді розглядають зміст правового імунітету свідка як звільнення деяких категорій громадян від передбаченого законом обов'язку давати показання і пояснення щодо самого себе чи осіб, коло яких визначене законом. Окремі вітчизняні автори вживають на позначення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів термін «свобода особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів» і при цьому розглядають її як різновид імунітету свідка. Так, на думку Р. Баранніка, свобода особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів – це «виражена та гарантована Конституцією України можливість кожного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності користуватися свободою вибору щодо того, надавати інформацію відповідно щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів особам та органам, які ведуть кримінальний процес, чи не надавати» [11, с. 10-11].

У свою чергу, С. Волкотруб вживає поняття «імунітет особи від самовикриття, викриття членів сім'ї». Автор наголошує, що надання свідковій права відмовитись повідомити саме ті відомості стосовно свого близького родича або члена сім'ї, які в подальшому будуть (або можуть бути) використані як обвинувальні докази, і лежить в основі цього різновиду імунітету [20, с. 105]. Іншим видом імунітету автор називає імунітет свідка стосовно охоронюваної законом таємниці [35; 34, с. 225].

Поділяючи позицію Р. Баранніка та С. Волкотруба, вважаємо, що право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є невід'ємною частиною імунітету в кримінальному судочинстві, який складається з правових норм, що включають забезпечення особі права давати (чи відмовитися давати) показання стосовно власної поведінки виключно з власної волі, тобто, добровільно.

Таким чином, аналіз зазначених вище наукових положень свідчить про те, що в науковій літературі склався підхід, за яким більшість авторів, описуючи конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо

себе, членів сім'ї чи близьких родичів, використовують позитивну форму правових привілеїв, однак визначають її як правовий імунітет. На наш погляд, говорячи про аналізоване нами конституційне право, слід використовувати не негативну форму правового імунітету, а позитивну форму правових привілеїв. Можна погодитися з думкою, що підставою для розмежування двох зазначених категорій, які мають парний характер й орієнтовані на правову регламентацію виключних правових встановлень, слід вважати саме зовнішню форму нормативного визначення правового встановлення, яка, за умови позитивного характеру наділення окремого суб'єкта додатковими правами або свободами, визнається правовим привілеєм. У разі використання негативної форми позбавлення особи необхідності виконувати окремі юридичні обов'язки, звільнення від необхідності зазнати нестатки у зв'язку з притягненням до юридичної відповідальності або з фактичним звільненням особи від неї за певних умов, має йтися про правові імунітети [25, с. 69].

О. Ткаля, на підставі вибіркового аналізу використання категорій правових імунітетів і привілеїв у праві інших країн, говорить про можливість використання як позитивної форми (привілеї), так і негативної форми (імунітети), і перевага віддається одній із форм з урахуванням правил певної юридичної техніки, які набули поширення й апробовані в процесі формування національного законодавства. Зокрема, він наводить приклад англосаксонського права, де використовується юридична формула, відповідно до якої свідок має право не давати показання і таке правове становище характеризується як «привілеї свідка» (*privileged of witness*), а не як імунітет свідка (*immunity of witness*) [317, с. 69].

Водночас, для англійського кримінального процесу характерним є наявні виключення з привілею проти самозвинувачення. Так, в актах закріплено право на привілеї свідка стосовно осіб, які знаходяться у шлюбі, однак передбачено ряд вилучень: особа може бути примушена до дачі показань стосовно свого чоловіка (жінки); у деяких категоріях насильницьких злочинів, де потерпілою

особою визнаються жінки й неповнолітні особи віком до 16 років, особа зобов'язана давати показання і проти свого чоловіка [26, с.89].

Доповнюючи попередні твердження зазначається у науковій літературі, що для цілей конституційного права Великої Британії термін «привілей» використовується в сенсі «фундаментального права, що є необхідним для здійснення конституційних функцій» [25; 27].

Отже, на нашу думку, зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів варто досліджувати з позицій правового привілею, як привілей проти самовикриття та привілей не давати показання або пояснення щодо членів сім'ї чи близьких родичів, які пов'язані з правом особи відмовитися від давання показань за визначених в законі обставин. Якщо йдеться про повне звільнення особи від давання показань за наявності для цього підстав – обов'язку зберігати мовчання (наприклад, відносини між священником і особою, яка довірила йому свою таємницю), то про привілей говорити не цілком доцільно, оскільки обов'язок не можна розглядати як привілей. Привілей пов'язаний з правом особи, а не з її обов'язком. Привілей у вигляді обов'язку існувати не може.

Таким чином, основними складовими елементами конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів можна вважати привілей проти самовикриття та привілей не давати показання або пояснення щодо членів сім'ї чи близьких родичів. Науковці практично одностайні в тому, що в основі привілею проти самовикриття та привілею не давати показання або пояснення щодо членів сім'ї чи близьких родичів лежить моральне обґрунтування. Цей обов'язок виник в законі, саме виходячи з пріоритету особливих відносин, що склалися в сім'ї.

Водночас з цього приводу зауважимо, що правовий захист приватного життя громадян від вторгнень ззовні є одним з найважливіших завдань права. Тому до морального обґрунтування представляється необхідним додати ще й правову причину або передумову. У першу чергу, це необхідність забезпечення

прав учасників судочинства. Без права не свідчити проти себе самого будь-який учасник судочинства залишається незахищеним в процесуальному сенсі. Головне значення привілею проти самовикриття полягає в тому, щоб людина не була позбавлена права на захист шляхом формального надання їй статусу свідка.

Цілком справедливо буде стверджувати, що привілей проти самовикриття, закріплений в ч. 1 ст. 63 Конституції України, набуває значення цілком самостійної теоретичної та правової категорії. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ця засада як привілей проти самовикриття та обвинувачення близьких родичів та членів сім'ї спеціально, у вигляді окремої норми, не сформована [90; 113].

Проте прецедентна практика Європейського суду з прав людини, ґрунтуючись на основі поняття справедливої процедури, про яку йдеться у ст. 6 Конвенції [90], визнає «право кожного, кому пред'явлено кримінальне обвинувачення, ... зберігати мовчання та не давати показань у підтвердження своєї винуватості» («Функе проти Франції», 1993 р.; «Саундерс проти Сполученого Королівства» 1996 р.) [287-289]. Вимагати від людини викривати себе – значить вступати в протиріччя з презумпцією невинуватості, з якої випливає наступне правило – звинувачення людини в злочині має бути доведено тим, хто звинувачує. Отже, привілей проти самовикриття передбачає право обвинуваченого, потерпілого та інших осіб не бути свідками у справі, що розслідується стосовно них.

Що стосується привілею не давати показання або пояснення щодо членів сім'ї чи близьких родичів, то тривалий час в теорії радянського права панувала думка, що не можливо приносити інтереси правосуддя в жертву подружнім і родинним почуттям. Саме цей постулат не дозволяв розглядати дане право як повноцінне правове поняття. Право не давати показання або пояснення щодо членів сім'ї чи близьких родичів слід розглядати також як привілей, яким володіють члени сім'ї та близькі родичі. Лише цим особам законодавець надав

право скористатися таким привілеєм, інші особи даним правом не володіють і несуть відповідальність в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Слід зауважити, що у ст. 63 Конституції України прямо не вказується, в якій галузі процесуального права застосовується право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Тому постає питання про визначення кола осіб, до яких застосовується ч.1 ст. 63 Конституції України.

У юридичній літературі загальнопоширеним є визначення, що родичі – це люди, пов'язані кровним зв'язком, який тягне за собою виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків. Родичі бувають прямі (мати - дочка, батько - син), повнорідні (брати і сестри, якщо у них спільні батьки) і неповнорідні (брати і сестри, якщо вони мають спільного батька чи матір) та побічні (племінники - дядьки). Родичами також є усиновителі та усиновлені [28; 29].

Існує точка зору, згідно з якою при застосуванні ч.1 ст.63 Конституції України «...на сьогоднішній день для конкретизації понять «члени сім'ї» та «близькі родичі» треба звертатися до норм кримінального процесу, сімейного та цивільного права» [113, с.155]. Натомість Р. Бараннік вважає, що з точки зору права кожної особи на свободу від викриття членів сім'ї необхідно користуватися саме підходом, що наданий у Сімейному кодексі України [11; 14].

На нашу думку, коло осіб, які мають право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, повинно бути визначено галузевим законодавством, суб'єктів якого це правило стосується. Адже норми різних галузей права, виходячи з цілей правового регулювання і особливостей суспільних відносин, які підлягають урегулюванню, надають правове значення різним обставинам, які визначають характер зв'язку з сім'єю, родинним відносинам, спільному проживанню, перебуванню на утриманні тощо.

Так, згідно з п.п. 1 п. 1 ст. 3 КПК України близькі родичі та члени сім'ї – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [134].

Стаття 2 Сімейного Кодексу України також чітко визначає учасників сімейних відносин, які регулює даний кодекс [298]. Цивільний кодекс України стосовно інституту спадкоємства у ст.ст. 1260 – 1265 відносить до спадкоємців за законом таких членів та близьких родичів: дітей (у тому числі усиновлених), подружжя, батьків (усиновителів), а також онуків і правнуків, братів і сестер, діда і бабу як з боку батька, так і з боку матері рідні дядько та тітка особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно. Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця [339].

Кодекс адміністративного судочинства України до членів сім'ї чи близьких родичів відносить: чоловіка, дружину, батька, мати, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, брата, сестру, діда, бабу, внука, внучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, над якою встановлено опіку чи піклування, члена сім'ї або близького родича цих осіб (ч. 3 ст. 65) [84].

З метою тлумачення поняття «член сім'ї» було винесене спеціальне Рішення Конституційного Суду України в справі від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99, яке до них відносить також осіб, які перебувають з суб'єктом права у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням з ним; веденням з ним спільного господарства [292]. Аналізуючи положення цих актів, можливо дійти

висновку, що тлумачення поняття «член сім'ї» є ширшим, ніж поняття «близькі родичі».

Враховуючи вищевикладене, дисертант приходиться до висновку, що коло осіб, до яких застосовується ч.1 ст.63 Конституції України, повинно бути визначене таким чином, щоб надане свідкові право не перетворилося на перешкоду в досягненні цілей судочинства і разом з тим не спричиняло шкоди особам, пов'язаним сімейними та родинними відносинами.

Важливо зазначити, що привілей проти самовикриття та привілей не давати показання або пояснення щодо членів сім'ї чи близьких родичів передбачає не лише відмову від давання показань, що мають прямо інкримінуючий характер, але поширюється також на відомості про будь-які інші факти, що можуть прямо чи побічно, безпосередньо чи опосередковано бути використані проти інтересів зазначених осіб. Крім того, даний привілей містить у собі право на відмову від надання органам досудового слідства чи суду інших доказів: документів, об'єктів злочинних дій, знаряддя злочину та інших предметів, що можуть бути засобом викриття винних.

Водночас ч. 1 ст. 63 Конституції України не можна розуміти як норму, яка виключає будь-яке самовикриття, визнання провини або показання одного з подружжя чи близьких родичів як свідків. Природно, що особа має право давати такого роду свідчення.

Метою наданої ст. 63 Конституції України є неприпустимість будь-якої форми примусу до давання показань проти самого себе або своїх близьких. Якщо положення ч. 1 ст. 63 Конституції України не було роз'яснено свідкові перед допитом із засвідченням такого роз'яснення його підписом, то його свідчення повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону і не можуть бути використаними як засіб доказування. Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України в п. 20 Постанови «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р., «з урахуванням зазначеного конституційного положення члени сім'ї чи близькі родичі

обвинуваченого, цивільного позивача або цивільного відповідача не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за відмову від дачі показань. У разі ж, коли зазначені особи погодились давати показання, вони несуть відповідальність за завідомо неправдиві показання» [242].

Проведений аналіз у даному підрозділі дозволив виокремити зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що включає ряд суб'єктивних прав. Йдеться насамперед про такі:

- право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо себе з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань;

- право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо членів сім'ї з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань;

- право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо близьких родичів з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань;

- право особи не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

- право бути поінформованим про зміст та порядок реалізації цього права уповноваженими органами державної влади та їх посадовими особами у встановленому законом порядку;

- право на оскарження незаконних дій чи бездіяльності органів державної влади та їх посадових осіб щодо неналежного забезпечення даного права;

Звісно, з огляду на запропоновані різні підходи до визначень у широкому та вузькому значеннях конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, його змістовні характеристики також є дещо відмінними.

На нашу думку, проблема змісту конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, має важливе значення для його реалізації. Вирішення цієї проблеми має наукове та

практичне значення. Характеристика елементів змісту названого права людини і громадянина дає можливість зрозуміти порядок доведення довідома законів та інших нормативно-правових актів, що закріплюють права і обов'язки у порядку, встановленому законом.

2.3. Гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів

Зміни, які відбуваються протягом останніх років в українському суспільстві та свідомості громадян, посилення євроатлантичних векторів міжнародного співробітництва України зумовили перегляд та удосконалення існуючих правових інститутів, конституційних цінностей. Звісно, вони загалом відзначаються стабільністю і демократичною спрямованістю, водночас світоглядні орієнтири кожної окремої людини також змінюються. Це породжує необхідність закріплення, встановлення і гарантування реальної, а не номінальної законності та правопорядку, а також реальне верховенство права, а не право провладних політичних та бізнес-еліт. У таких умовах влада, відповідаючи на потреби громадян, повинна гарантувати дотримання і реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина, а у випадку їх порушення – невідкладне їх поновлення.

З огляду на систематичне внесення змін і доповнень до законодавства України, адміністративну і судову реформи, не завжди належний рівень професіоналізму, зокрема, працівників правоохоронних органів, невисокий рівень правової освіти і правової свідомості, а також інші фактори, дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина залишається досить слабким місцем у роботі державного апарату. Це стосується у тому числі і конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблематики дозволяє підкреслити, що питання гарантування конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів отримало недостатній розвиток у працях вітчизняних вчених. Водночас, окремі його аспекти все ж таки стали предметом уваги дослідників. Йдеться переважно про гарантії статусу учасників кримінального судочинства, цивільного та адміністративного судочинства, рідше – господарського і конституційного. Не дивлячись на це, у науці конституційного права все ж таки приділяється увага загальнотеоретичній характеристиці гарантій прав людини і громадянина, їх класифікації, рівням і механізмам їх здійснення. Йдеться, зокрема, про праці таких вчених як В.В. Букач, В.О. Демиденко, В.В. Кравченко, А.М. Колодій, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко, А.І.Хальота та ін.

Як відомо, важливим засобом захисту прав та свобод людини є гарантії. Вони є сукупністю умов, норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав та законних інтересів людини. Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини.

Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечують перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності.

Загальновідомо, що усі гарантії прийнято поділяти таким чином:

- загальносоціальні, а саме політичні, економічні, ідеологічні та інші засоби;
- спеціально-юридичні, що можуть включати нормативно-правові, інституційні умови, засоби тощо.

Гарантії охорони прав і свобод людини – це система заходів з профілактики їх порушень, недопущення протиправних дій (їх превенції), які включають в себе: встановлення засобів профілактики і попередження правопорушень, попередження неправильної реалізації прав і свобод людини, конституційний контроль за безперешкодною їх реалізацією, можливість

звернення за допомогою до компетентних державних органів (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, прокуратура, Уповноважений Верховної Ради з прав людини тощо) та інших органів чи інституцій, включаючи недержавні (органи місцевого самоврядування, адвокатура, громадські організації тощо).

Ефективність гарантій залежить від рівня застосування загальних принципів права, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законодавства, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності високоефективного органу конституційного контролю. Не можна тут не згадати і про ефективність державного механізму, правосвідомість і правову освіту, правове виховання і т.д.

Здійснений у попередніх підрозділах дивертаційного дослідження теоретико-методологічний аналіз конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, його нормативно-правового регулювання, приходимо до розуміння подвійної природи цього інституту. Йдеться про його матеріальний і процесуальний аспекти.

Так, по-перше, саме це право, закріплене і в ст. 63 Конституції України [113], і в ст. 18 Кримінального процесуального кодексу України [134], низці інших галузевих законів. Це підтверджує той факт, що воно є важливою гарантією захисту прав і законних інтересів особи в різних видах проваджень, судового процесу. Держава проголошуючи такі засади кримінального провадження як верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність тощо – повинна їх гарантувати, і багато в чому саме ця обставина призвела до необхідності закріплення в матеріальному і

процесуальному законодавствах права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів [41],

По-друге, аналізоване нами право само по собі вимагає гарантування з боку держави. Гарантії дотримання цього права можна визначити як сукупність інституційних, організаційних та нормативно-правових засобів, за допомогою яких держава створює належні умови та усуває перешкоди на шляху реалізації особою конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Загалом система гарантій реалізації конституційних прав та свобод особи і громадянина, як відомо, в тому числі і досліджуваного нами в даній роботі права особи, надзвичайно розгалужена. Це пояснюється тим, що оскільки держава становить політико-територіальну систему організації влади, є інституційним утворенням, має в своєму розпорядженні численні механізми та інструменти регулювання різноманітних суспільних відносин, в тому числі і в сфері конституційного, адміністративного, господарського, цивільного, кримінального судочинства.

Аналіз чинного законодавства засвідчує, що юридичні гарантії права особи не давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї та близьких родичів полягають не лише у нормативно-правовому закріпленні відповідного права, адже їх безпосереднє втілення у правозастосовну практику нерозривно пов'язане з організацією роботи органів державної влади, їх посадових та службових осіб, зокрема судових, правоохоронних та інших органів.

Тому різновидами юридичних гарантій можуть бути :

- 1) нормативні (тобто ті, які закріплюються в нормативних актах) ,
- 2) інституційні (які обумовлюються компетенційним навантаженням державних органів в сфері реалізації особою аналізованого нами права).

Так, на думку В.В. Кравченка ефективність інституційних гарантій реалізації конституційних прав громадян криється в функціональному розподілі владних повноважень та державно-управлінських функцій між органами

державної влади. Однак, науковець зазначає, що сама по собі система органів державної ладі на сьогодні настільки розгалужена та несистематизована, що інколи виникає ситуація за якої формально гарантії реалізації конституційних прав забезпечують декілька інституцій, але рівень реалізації таких гарантій є надзвичайно низьким. Подібна ситуація виникає через відсутність відповідальності посадових осіб органів державної влади за дотримання та непорушність конституційних прав та свобод громадян [121].

Натомість А.М. Колодій зазначає, що інституційна складова гарантій конституційних прав є похідною від нормативної, оскільки саме через законодавче закріплення обов'язку тих чи інших державних інституцій гарантувати дотримання конституційних прав людини і громадянина і може бути досягнутий високий рівень реалізації останніх [87; 86].

Так, суд, прокурор, слідчий зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, потерпілому, свідкам, позивачу, відповідачу, заявнику і боржнику їх права, що випливають з положень ст. 63 Конституції України, і забезпечити можливість здійснення цих прав, оскільки це прямо передбачено в ст. 18, 42, 65 КПК України, а також інших галузевих законах. Державні органи, що ведуть процес, не вправі домагатися показань або пояснень від осіб, які беруть участь у справі і використовують своє право імунітету свідка, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів [113, 134].

Розглядаючи право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у широкому сенсі як свободу особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, логічно обґрунтовується необхідністю захисту учасників конституційного, господарського, цивільного, кримінального і адміністративного процесів від тиску з боку правоохоронних органів, сторони обвинувачення чи навіть суду. Але не слід думати, що захист в цьому контексті полягає в умисному укритті винної особи від правосуддя. Навпаки, право особи членів сім'ї чи близьких родичів унеможливорює перекручування реальних обставин справи та сприяє всебічному повному

дослідженню всіх доказів по справі. Крім того, воно запобігає ситуації, в якій сторона обвинувачення намагається довести свої обвинувачення, спираючись на докази, отримані методами тиску та примусу проти волі обвинуваченого.

З цих позицій гарантування державою права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів вбачається необхідним доповненням до інституту презумпції невинуватості. Загалом це невід'ємний елемент судового процесу, що також розширює можливості для захисту особи від кримінально-процесуального, адміністративно-процесуального чи іншого переслідування.

Право на захист невіддільне від гарантій його здійснення. Закон не лише надає підозрюваному, обвинуваченому, підсудному (засудженому) ряд прав, використовуючи які вони можуть захищатися від підозри, обвинувачення, але і створює гарантії того, що цих прав будуть дотримуватися. Гарантією забезпечення права на захист є вимога закону, звернена до прокурора, слідчого, вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявити обставини, які як викривають, так і виправдовують обвинуваченого, а також пом'якшуючі й обтяжуючі його відповідальність обставини. Тому в органів досудового розслідування не повинна виникати необхідність отримання свідчень безпосередньо від особи, що вважається підозрюваною або у його близьких родичів [41]. Дотримання конституційного права особи не давати показання щодо себе чи членів сім'ї є важливими елементом кримінального та інших видів судочинства, без якого воно не може вважатися таким, що реалізоване на засадах законності, демократичності поваги до честі та гідності особи.

Саме в такому сполученні – системи процесуальних прав обвинуваченого з обов'язком органів, що ведуть процес, забезпечити дійсну можливість реалізації прав – принцип забезпечення обвинуваченому права на захист – віддзеркалює найбільш повно усю повноту і дієвість його змісту. Право на захист, яке втілюється в тому числі і через гарантування свободи особи від

самовикриття – не лише гарантія інтересів особи, але і гарантія інтересів правосуддя, це соціальна цінність. Тому реалізація вказаного права не є перешкодою розкриттю злочинів та інших правопорушень, не спричиняє ухилення злочинця від відповідальності, а, навпаки, сприяє здійсненню завдань кримінального судочинства, запобігає слідчим і судовим помилкам [1, с. 283].

Для ґрунтовного розуміння сутності гарантій реалізації права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів необхідно виокремити їх ознаки, відмінні властивості. Деякі з них є загальними для всіх конституційно-правових гарантій реалізації прав людини і громадянина, а деякі мають специфічний характер:

- гарантії мають державну природу, вони регламентуються державою, створюються та забезпечуються нею через відповідні інституції;
- особливою природою об'єкта правової охорони (право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є одним зі способів захисту самого себе, своїх конституційних прав, а також членів сім'ї чи близьких родичів);
- нормативно-правове закріплення гарантій. Для того, щоб гарантії перетворилися із набору декларативних сентенцій в реально діючі засоби забезпечення конституційних прав держава повинна їх деталізувати в законах та підзаконних актах, лише тоді конституційно-правові гарантії реалізації прав громадян набувають таких властивостей як загальнообов'язковість та захищеність;
- універсальний характер гарантій;
- конституційно-правові гарантії реалізації права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів мають специфічне суб'єктне коло, до якого відносяться: власне особа – носій цього права, інші учасники процесуальних відносин, органи внутрішніх справ, органи прокуратури, а також судові й інші органи, оскільки законодавчо визначено, що

саме здійснення ними своїх безпосередніх обов'язків сприяє виникненню у особи аналізованого нами права, його охорони і захисту;

– особливими умовами реалізації права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів передусе виконання органами внутрішніх справ обов'язку роз'яснити означене право, при чому як усно, так і письмово. Це впливає, зокрема, з положень Закону України «Про Національну поліцію» [254], низки кодексів та ін.

– гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів мають власну структуру.

– гарантії мають реальний характер та відображають міру законодавчого регулювання.

Закріплення обов'язку правоохоронним і судовим органів роз'яснювати право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів демонструється реальна увага з боку держави щодо дотримання належних процедур усіх передбачених проваджень, створюючи в такий спосіб реальний стан законності та дотримання прав людини і громадянина;

Слід підкреслити, що не лише органи внутрішніх справ зобов'язані роз'яснити право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, а й інші органи у встановленому законодавстві порядку забезпечують його належне здійснення. Йдеться, зокрема, і про органи судової влади, прокуратури, митної і фіскальної служби, прикордонної служби, дипломатичної служби, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, адвокатуру, нотаріат тощо.

Виходячи із конституційної природи свободи від самовикриття та викриття членів сім'ї чи близьких родичів зазначимо, що основою *механізму забезпечення права* особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є певна сукупність втілених у Конституції та чинному

законодавстві України правових принципів, норм та юридичних гарантій, які в комплексі уможливають і сприяють його дотриманню, реалізації та захисту.

Що стосується нормативного забезпечення, то тут мова йде як про декларування даного права в Конституції України, так і про закріплення в спеціальних законах. Так, згідно з положеннями розділу II Закону України «Про Національну поліцію» визначено принципи діяльності поліції. Зокрема відповідно до ст.6 поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. У свою чергу, засади дотримання прав і свобод людини знайшли своє відображення у ст. 7 даного закону [254].

Так, під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації (ч.1).

Обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції. (ч.2)

Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування. (ч.3)

Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. (ч.4).

У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У

разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності. У разі виявлення таких дій поліцейський зобов'язаний повідомити про це орган досудового розслідування, уповноважений на розслідування відповідних злочинів, вчинених поліцейськими.

З огляду на положення ст. 8. Закону України «Про Національну поліцію» розкривається одна з найважливіших засад демократичного суспільства і правової держави – законність. Так, «поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази. Накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України [113, 254].

На підставі низки проаналізованих статей Закону України «Про Національну поліцію» можна зробити висновок, що серед обов'язків працівників поліції при затриманні особи: надавати усно роз'яснення частини першої статті 63 Конституції України, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника та одночасно в друкованому вигляді - роз'яснення статей 28, 29, 55, 56, 59, 62 і 63 Конституції України та прав осіб, затриманих або заарештованих (взятих під варту), встановлених законами, у тому числі права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника [113, 254].

Аналогічні відповідні положення були закріплені і в попередньому Законі України «Про міліцію» (наприклад. у ст. 5 та ін.) [250]

Далі варто зупинитись на судових гарантіях досліджуваного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

У даному контексті доцільно, на думку дисертантки, навести також і положення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Так, згідно абз. 2 п. 20 пропонуючи підсудному дати пояснення щодо пред'явленого обвинувачення та відомих йому обставин справи, суд має одночасно роз'яснити йому, а також його дружині чи близькому родичу зміст ст. 63 Конституції. Якщо під час проведення попереднього слідства підозрюваному, обвинуваченому, його дружині чи близькому родичу цього не було роз'яснено, показання зазначених осіб повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону, що має наслідком недопустимість їх використання як засобів доказування [218].

З цього приводу, також необхідно приділити увагу тлумаченню, яке надане в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 № 12, відповідно до якого суди мають розмежовувати передбачені КК України випадки звільнення від кримінальної відповідальності й випадки. Коли відповідно до КК України, вона взагалі є неможливою, оскільки така особа не підлягає відповідальності (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК України) [261].

Так, показовими в контексті проведеного нами дослідження є Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009, в якому Конституційний Суд України досліджує проблему практичної реалізації норми ст. 63 Конституції України [291]. Так, згідно з ч. 1 ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [113].

Конституційний Суд України відзначає, що кожній особі, зокрема свідку під час допиту в органах досудового розслідування та особам при наданні пояснень у державних органах, має бути забезпечена реальна можливість отримувати правову допомогу для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані у кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб.

Такий висновок підтверджує і практика Європейського суду з прав людини: у рішеннях «Яременко проти України» від 12 червня 2008 року, «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 року та «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 року суд визнав, що використання показань осіб, які вони давали як свідки без участі адвоката чи іншого фахівця у галузі права, для доведення вини у вчиненні злочину ними (свідками) або їх співучасниками є порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [90, 281].

Крім того, гарантією є також прямо встановлена у кримінальному законі заборона притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які мають право імунітету свідка. Зокрема, у ч. 2 ст. 385 КК та ч. 2 ст. 396 КК зазначається, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, та не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом [126].

Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження, а також отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від

давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права (ст. 87 КПК) [134].

Це також прямо впливає з ч. 3 ст. 62 Конституції України, відповідно до якої обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом [113].

Досліджуючи гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, варто розглянути думку С.Г. Вовкотруба, який вважає, що свобода від самовикриття в кримінальному процесі означає, насамперед, відсутність у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві обмежень особи, стосовно своєї моделі поведінки за наявності альтернативи: або давати показання з приводу відомих йому обставин, які викривають саму цю особу у вчиненні злочині або ж скористатися закріпленим у Конституції України правом відмовитися від давання таких показань [33, с. 107].

З вказаного права у особи виникає, так би мовити «привілей проти самозвинувачення», суть якого полягає в тому, що ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе самого або ж своїх близьких родичів. Варто відзначити, що цей привілей впливає ще з одного конституційного принципу – презумпції невинуватості й означає, що особа, яка проводить розслідування або суд зобов'язані перед початком допиту роз'яснити допитуваному його право відмовитися від дачі показань про обставини, що викривають його в учиненні злочину. При цьому, в Україні є досить поширеною практика, коли потенційного обвинуваченого допитують як свідка. Тому свобода від самовикриття в широкому сенсі розкривається не тільки через відсутність у кримінально-процесуальному законі можливостей нібито правомірно примушування давати показання проти себе чи близьких родичів, а й заборону примусу шляхом протизаконного катування, насильства, обману та погроз.

У цьому сенсі низка правових привілеїв та імунітетів, зокрема імунітет особи від самовикриття є важливою частиною реалізації таких основоположних

принципів, які проголошені в Конституції України, як недоторканість особи, право на свободу та особисту недоторканність, право на захист, презумпція невинуватості. Таким чином, таке розуміння права особи не давати показання та пояснення проти себе, членів сім'ї та близьких родичів повністю відповідає світовій практиці, а тому потребує належного забезпечення з боку держави в Україні.

Тобто однією досить важливою гарантією дотримання права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є встановлена законом заборона використовувати докази, які отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, які гарантовані Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-яких інших доказів, здобутих завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав людини і основоположних свобод, отримання доказів внаслідок катування, жорсткого, нелюдського або такого що принижує гідність особи, поводження чи погрози застосування такого поводження чи загрози застосувати таке поводження, а також отримання пояснень чи показань від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань і не відповідати на запитання з порушенням цього права.

Відтак, гарантією захисту порушеної свободи від самовикриття, викриття членів сім'ї, чи близьких родичів повинна стати можливість зацікавлених осіб вимагати виключення доказу, одержаного з порушенням вимог кримінально-процесуального законодавства. У випадку ж коли суд послався на доказ, одержаний з порушенням вимог чинного законодавства при винесенні вироку, то ця обставина повинна бути підставою для скасування чи зміни вироку, оскільки таке порушення повинно визнаватися істотним.

Пунктом 3 ст. 8 Конституції України юридично ліквідовані всі нормативні перешкоди на шляху до забезпечення прав і свобод людини і громадянина. В ній, зокрема, проголошено, що її норми є нормами прямої дії.

Завдяки цьому можливе звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції і воно належним чином гарантується навіть у разі відсутності інших нормативно-правових актів [113].

При відсутності певних засобів гарантування їх реалізації у повсякденному житті людини і суспільства, права і свободи людини і громадянина можуть залишатися декларативними. В Україні утворився певний розрив між теорією і практикою прав людини: формально визнані, законодавчо закріплені, вони реально не завжди одержують втілення в життя, оскільки ними нерідко неможливо скористатися. Це свідчить про те, що механізм забезпечення прав і свобод людини недостатньо налагоджений [82].

Гарантією дотримання права особи, наданого ст. 63 Конституції України, є також встановлена законом заборона використання доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-яких інших доказів, здобутих завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Відтак, право на захист є невідємним від гарантій його здійснення. Українським законодавством не лише надано підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, позивачу та відповідачу, іншим учасникам процесуальних відносин низки прав, використовуючи які вони можуть захистити себе та близьких родичів від обвинувачень чи певних матеріальних стягнень, а й створено відповідні гарантії того, як ці права будуть дотримуватися.

Однією з основних гарантій забезпечення права на захист є вимога закону, вживати слідчим, прокурором, суддею всіх передбачених діючим законодавством заходів для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, які з одного боку можуть як викривати особу так з іншого і виправдовувати. Тому у правоохоронних органів не повинна виникати

необхідність отримання безпосередніх свідчень від особи, що вважається підозрюваною, або його близьких родичів.

Варто відзначити, що конституційна гарантія не давати показання та пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів є важливим елементом конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства, без якого вони не можуть вважатися таким, що реалізоване на засадах законності, демократичності, поваги до честі і гідності особи. Лише ефективне поєднання систем процесуальних прав особи з обов'язком органів, що ведуть процес, допоможе забезпечити справжню реалізацію її прав.

Оскільки право на належний захист, яке втілюється, зокрема, через гарантування свободи особи від самовикриття, це не лише конституційна гарантія особи, а й гарантія всієї системи правосуддя. Відтак, не потрібно сприймати вказану гарантію, як перешкоду на шляху розкриття злочинів, та як узаконену спробу ухилитися злочинцю від юридичної відповідальності. Навпаки, надана конституційна гарантія для кожної особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів сприяє здійсненню завдань кримінального та цивільного судочинства, та запобігає слідчим та судовим помилкам [42, с. 108].

Окрім судових гарантій, на наше переконання, слід зупинитись і на інших видах гарантій досліджуваного права.

Поряд з національними гарантіями прав і свобод Конституція передбачає можливість використання і міжнародно-правових гарантій – міжнародних механізмів захисту прав людини, до яких приєдналася Україна. Окрім Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року можна відмітити, що, приєднавшись у 1990 році до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Україна визнала і компетенцію Комітету ООН з прав людини щодо розгляду

індивідуальних скарг громадян на порушення їх прав та свобод, гарантованих цим пактом [170].

Зокрема, право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист належить до числа загальноновизнаних принципів права і розглядається як необхідна умова забезпечення права на справедливий судовий розгляд (ст. 11 Загальної декларації прав людини, п. 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права) [65, 90, 170].

Інколи до міжнародно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина відносять і самостійний вид – право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 3 ст. 55 Конституції України). Наприклад, такою міжнародною судовою установою є Європейський суд з прав людини, який розглядає справи громадян проти держав-учасниць щодо додержання ними Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, рішення якого є обов'язковими для держав-учасниць [90].

З часу приєднання України в 1997 році до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для нашої держави виникли міжнародно-правові зобов'язання забезпечити додержання конвенційних гарантій на національному рівні. Тобто, громадяни України з цього часу отримали право захищати свої порушені права в Європейському суді з прав людини у випадку, коли вичерпано національні можливості судового захисту.

На наше переконання, це становить яскравий приклад міжнародно-правових гарантій досліджуваного конституційного права особи. Водночас механізм їх реалізації залежить від багатьох факторів внутрішньодержавного і міжнародного масштабів.

Слід підкреслити, що наданому етапі розвитку Української держави, її правової системи, чіткого алгоритму реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та відповідних його гарантій не існує. Однак, якщо проаналізувати конституційно-правові засади, інші умови і засоби, можна прийти до висновку, що особа не обмежена в можливостях захисту своїх прав, всіма законними засобами. Тобто, кожна особа може використовувати будь-які законні засоби, з метою забезпечення максимального свого захисту, включаючи право не давати показання та пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів.

Таким чином, ми можемо визначити *гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів* як сукупність інституційних, організаційних і нормативно-правових засобів, завдяки яким держава створює належні умови та усуває всі наявні перешкоди на шляху реалізації особою свого права. Це складна система умов, засобів та механізмів існування яких обумовлює повну, всебічну та повсякчасну реалізацію особами їх конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; попереджує порушення або недотримання цього права; створює можливість для відновлення та активного захисту порушеного права.

Державні органи, не вправі домагатися показань від осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз або інших незаконних методів. Існуюча система гарантій конституційних прав і свобод особи та громадянина, в тому числі і права особи не давати показання та пояснення проти себе, членів сім'ї та близьких родичів, є надзвичайно розгалуженою, оскільки держава, як універсальне інституційне утворення має у своєму розпорядженні безліч механізмів та інструментів регулювання всіх аспектів суспільних відносин.

Так, зокрема, до обов'язків суду, прокурора, слідчого належить роз'яснити підозрюваному чи обвинуваченому, підсудному, потерпілому,

позивачу і відповідачу, заявнику і боржнику їх права, які впливають із ст. 63 Конституції України та способів забезпечення здійснення таких прав.

Разом з тим, дисертант вважає, що на себе звертає увагу і необхідність суттєвого доповнення існуючого законодавства нормами спрямованими на посилення гарантій конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

По-перше, означені гарантії необхідно закріпити не лише в кримінально-процесуальному законодавстві, а і внести відповідні доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Господарського процесуального кодексу та низки інших. Зокрема визначивши обов'язок органів уповноважених розглядати справи про притягнення до адміністративної відповідальності роз'яснювати громадянам право передбачене ст. 63 Конституції України. Також відповідні доповнення слід внести і в норми Кодексу України про адміністративні правопорушення які визначають правовий статус осіб які притягаються до адміністративної відповідальності.

По-друге, цілком логічним вбачається закріплення в формі протоколу про адміністративне порушення та постанови про притягнення до адміністративної відповідальності структурного елемента який би посвідчував факт роз'яснення особі прав передбачених ст. 63 Конституції України.

По-третє, підвищення ефективності реалізації громадянами їх права не давати показання проти себе лежить в площині інституційних гарантій, а саме створення належних умов для реалізації правоохоронними органами їх обов'язку щодо роз'яснення вказаного права.

У цьому контексті важливим видається неухильне дотримання згаданих гарантій з боку правоохоронних судових та інших органів, але таке дотримання можливе за умов наявності ефективних механізмів моніторингу та контролю за їх діяльністю. З однієї сторони такий контроль може здійснювати сама держава, але в умовах демократизації суспільства громадськість також повинна бути допущена до процедури моніторингу стану дотримання прав особи та

громадянина. Йдеться про контроль над діяльністю органів правосуддя чи сторони обвинувачення, що суттєво обмежуватиме їх функціональну здатність реагувати на порушення закону, а виключно про контроль за процесом дотримання прав підозрюваного, обвинуваченого або свідка, що досягається шляхом встановлення постійних контактів останнього зокрема із захисником або представниками омбудсмена.

За своєю сутністю подібна можливість є інституційною гарантією дотримання права особи не свідчити проти себе, хоча кримінально-процесуальний статус зокрема обвинуваченого передбачає можливість обмеження свободи його пересування чи навіть взяття під варту [41]. Але все ж таки номінально держава забезпечує особі можливість реалізації конституційних, кримінально-процесуальних та інших прав. Перелік згаданих процесуальних прав звісно можна продовжувати, однак обмежені рамки дисертаційного дослідження не дозволяють це зробити належним чином.

Висновки до розділу 2

Враховуючи вищевикладене, ми дійшли таких висновків:

З метою ефективності наукового дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів, ми спробували вперше в юридичній науці розкрити сутність права особи не давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів. Визначили ознаки даної категорії.

Проведений аналіз дозволяє підкреслити багатоаспектність конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Це пояснюється тим, що дане право може розглядатись як

- 1) конституційне право особи;
- 2) право-гарантія;
- 3) правовий привілей особи;

- 4) свобода проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів;
- 5) елемент права особи на захист;
- 6) засада здійснення судочинства, необхідна умова забезпечення права на справедливий суд;
- 7) передумова правового імунітету особи;
- 8) спосіб забезпечення основоположних конституційних принципів: презумпції невинуватості, недоторканності особи і впливає з поняття людської гідності тощо.

На основі аналізу доктринальних і нормативних джерел сформульовано авторську дефініцію поняття конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у широкому значенні як свободи проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів, що становить сукупність гарантованих державою можливостей особи утримуватися від дій, спрямованих на нерозголошення відомостей щодо згаданих категорій осіб, які перебувають у статусі потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин, з метою захисту їх прав та законних інтересів.

Водночас визначено конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у вузькому значенні як закріплені нормами Конституції України та інших нормативно-правових актів України можливості особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що становлять правовий привілей особи та гарантію права на захист від звинувачення у вчиненні правопорушень.

Нами розкрито зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що включає ряд суб'єктивних прав, а саме: – право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо себе з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань; – право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати)

щодо членів сім'ї з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань; – право відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо близьких родичів з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань; – право особи не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів; право бути поінформованим про зміст та порядок реалізації цього права уповноваженими органами державної влади та їх посадовими особами у встановленому законом порядку; – право на оскарження незаконних дій чи бездіяльності органів державної влади та їх посадових осіб щодо неналежного забезпечення даного права.

Проблема змісту конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, має важливе значення для його реалізації та відповідних гарантій. Суб'єктом права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів може бути: а) громадянин України; б) іноземець; в) особа без громадянства; г) особа з подвійним громадянством; д) біженець; е) військовослужбовець; є) працівник органів внутрішніх справ, прокуратури, суду, служби безпеки чи інших органів влади. Досліджуване право виникає в особи з особливим статусом – потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, позивача, відповідача, заявника, боржника, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин.

Визначено гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів – як комплексну систему юридичних умов, засобів і механізмів, які обумовлюють повну, всебічну та ефективну реалізацію даного конституційного права, сприяють попередженню його порушення або недотримання; створюють можливості для захисту та відновлення у випадку порушення.

Система гарантій реалізації даного права, ми переконані, надзвичайно розгалужена, оскільки держава як універсальне інституційне утворення, має в

своєму розпорядженні безліч механізмів та інструментів регулювання всіх аспектів суспільних відносин, в тому числі і в сфері різних видів судочинства.

Виходячи із конституційної природи свободи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів, а також норм галузевого законодавства, зазначимо, що власне юридичні гарантії в комплексі уможливають і сприяють його дотриманню, реалізації та захисту досліджуваного права.

РОЗДІЛ 3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НЕ ДАВАТИ ПОКАЗАННЯ АБО ПОЯСНЕННЯ ЩОДО СЕБЕ, ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ЧИ БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ

3.1. Поняття і зміст забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів

Діяльність щодо забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів полягає в тому, що держава, а від її імені відповідні органи чи посадові особи, створюють необхідні умови для перетворення соціальних благ у практичну життєдіяльність конкретної особи з метою профілактики і попередження їх порушень. У випадках порушення відповідні засоби, у встановленому законодавством порядку, мають бути спрямовані на їх припинення, а також відшкодовано заподіяні збитки.

Предметом нашого дослідження є забезпечення органами державної влади конституційного права особи не давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів.

Конституція України в ст. 63 закріпила право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, але цього не достатньо для його забезпечення та реалізації. Дане право деталізується в нормативних актах нашої держави, але акценти зроблені переважно на кримінально-, цивільно-, адміністративно-процесуальних аспектах і майже зовсім упускається конституційно-процесуальний аспект. Хоча все ж таки першоджерелом є Конституція України. Спробуємо дослідити забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів на конституційному рівні.

У юридичній науковій літературі на сьогоднішній день відсутній єдиний підхід щодо розуміння терміну «забезпечення», хоча поняття і зміст забезпечення прав і свобод людини, зокрема й конституційних, широко досліджувалося багатьма науковцями, а саме: А. Хальотою, В. Авер'яновим, В. Гойманом, В. Демиденком, П. Рабіновичем, А. Олійником та іншими.

Наприклад, А. Хальота, у широкому розумінні зазначає, що забезпечення конституційних особистих прав і свобод людини – це створення найсприятливіших умов для їх ефективної реалізації, що здійснюється всіма суб'єктами політичної системи суспільства [331, с.71].

Існує позиція авторів, які під забезпеченням розуміють охорону та захист конституційних прав і свобод. Так, В. Демиденко, під забезпеченням прав і свобод людини розуміє діяльність держави, що має завдання сприяти в реалізації прав і свобод людини шляхом позитивного впливу на формування загально-соціальних гарантій (економічних, політичних, духовно-ідеологічних) і спеціальних юридичних гарантій, що передбачають охорону і захист прав та свобод людини [53, с. 140]. П. Рабінович висловлює подібну думку, що забезпечення прав і свобод людини, передбачає, насамперед, створення умов, необхідних для здійснення прав людини, і включає в себе наступні напрями державної діяльності: сприяння реалізації прав людини, охорону прав людини, захист прав і свобод людини [275, с. 781 - 782].

У „Міжнародній поліцейській енциклопедії” зазначається, що „... забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина – це система їх гарантування з боку державних інститутів, яка функціонує у правовому режимі і до якої входять такі елементи, як компетенція, охорона, захист, а також створення необхідних умов для реальної реалізації людиною своїх прав і свобод” [308; с. 166 – 167].

Деякі вчені стверджують, що поняття забезпечення прав і свобод громадян трактує як комплекс взаємоузгоджених заходів матеріально-технічного, організаційного, управлінського, ідеологічного (соціально-

політичного) та спеціально-юридичного характеру, що здійснюється державою, її органами та посадовими особами, які повинні забезпечити реальну дію закону, тобто створити умови, за яких громадяни, їх об'єднання та організації узгоджують свої дії з вимогами закону, а також безперешкодно й ефективно використовують надані їм можливості задоволення різного роду законних інтересів і потреб.

На нашу думку, конституційне забезпечення прав і свобод людини – це створення державою належних умов, включаючи нормативно-правову базу, яка дає можливість реалізувати гарантовані права і свободи людини та громадянина.

Закріплене в 63 статті Конституції України право особи не давати проти себе, членів сім'ї та близьких родичів гарантується, де зазначено, що «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [113]. Дане право деталізоване в КПК України в 18 статті, де зазначено, що «жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального провадження» [134]. Також, як підкреслювалось у попередніх розділах, дане право у певних модифікаціях згадується і в Кодексі адміністративного судочинства, Господарському процесуальному кодексі, Сімейному кодексі України тощо.

Отже, ми бачимо, що деталізація конституційного право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів знайшло відображення переважно у кодифікованих актах України. Але, цього не достатньо для повного його забезпечення. Ми вважаємо, потрібно визначити поняття та зміст забезпечення даного право особи, що дасть можливість зробити акцент на прогалинах в чинному законодавстві, що призводить до порушення даного права чи неналежної його реалізації.

На нашу думку, забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів – це специфічна, об'єктивно необхідна організаційно-правова діяльність державних органів, що відображає соціальне призначення держави і має законодавчу регламентацію в системі відповідних правових норм, які передбачені Конституцією і законами України, що визначають можливості реалізації даного конституційного права.

Забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів – це специфічна об'єктивно необхідна та законодавчо регламентована діяльність органів державної влади та їх посадових осіб, що спрямована на створення належних умов для реалізації, охорони, захисту та відновлення (повновлення) даного права осіб, які перебувають у статусі потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, позивача, відповідача, заявника, боржника, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин.

Не менш важливим, для забезпечення право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є зміст забезпечення даного права.

Якщо говорити про зміст забезпечення конституційного права, то можна погодитися з А. Олійником, який стверджує, що зміст включає в себе:

- а) створення сприятливих умов для здійснення, реалізації конституційного права чи свободи;
- б) охорону конституційного права чи свободи від можливих правопорушень;
- в) захист конституційного права чи свободи у випадку, коли є факт правопорушення;
- г) відновлення порушеного права чи свободи, відшкодування заподіяних збитків [191; 192].

У попередньому розділі ми досліджували поняття конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, під яким слід розуміти закріплені нормами Конституції та законів України можливості особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що становлять гарантію від незаконного звинувачення у вчиненні правопорушення.

Отже, визначивши загальне поняття конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, а також забезпечення прав і свобод людини і громадянина, забезпечення даного права, спробуємо дослідити особливості забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, його зміст тощо.

Аналізуючи забезпечення конституційного права особи у вітчизняній правовій системі, насамперед, слід зазначити, що ч.1 ст. 63 Конституції України, де закріплено право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів на найвищому юридичному рівні встановлює основи взаємовідносин держави та особи в даній сфері. Можна констатувати, що ці взаємини базуються на ідеї, згідно з якою людині як вищій цінності кореспондує обов'язок держави визнавати право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, його дотримуватися, забезпечувати реалізацію, захист та охорону, сприяти відновлення.

Найбільш істотними аспектами цього обов'язку виступають зобов'язання держави гарантувати виконання даного конституційного права всіма юридичними, моральними, ідеологічними засобами і можливість для людини вимагати у державних органів забезпечення реалізації цього права, його охорони та захисту. Саме з цієї причини головним завданням держави виступає наповнення реальним змістом проголошеного Конституцією України права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких

родичів [113], створення необхідних умов, гарантій та передумов його забезпечення.

Для забезпечення шанобливого ставлення до особи, охорони її особистого життя і процесуальної значущості, право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів отримало конституційне закріплення і стало важливим засобом розширення процесуальних прав особи, вдосконалення її правового статусу, попередження лжесвідчення і зміцнення моральних засад судочинства.

Сьогодні вже не викликає сумнівів той факт, що в демократичному суспільстві існування обов'язку давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є неприпустимим. Картину, коли дитина дає свідчення, що викривають її батька чи мати в скоєнні злочину, або ж навпаки, важко уявити. Необхідно розуміти, яких страждань під час допиту зазнають близькі особи, яку звинувачують в скоєнні злочинів. Людина фактично приречена або давати неправдиві свідчення, або відмовлятися від їх надання, і найгірше, коли вона зі страху перед кримінальним покаранням змушена давати правдиві показання, а згодом відчувати страшну провину.

Аналізуючи дослідження науковців щодо змісту забезпечення конституційних прав та свобод, можна визначити особливості змісту забезпечення: конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що передбачає наступні елементи:

1) створення умов для реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

2) охорони та захисту конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

3) відновлення або сприяння відновленню порушеного конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Йдеться, насамперед, про відповідний обсяг компетенції для держави, її органів і посадових осіб стосовно забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Розглянемо кожен з наведених елементів змісту забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів окремо.

Виходячи з того, що згідно зі ст. 15 Конституції України, суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності [113], створення умов забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів повинно відбуватися у найбільш різноманітних сферах суспільного життя.

Так, в економічній сфері найбільш важливими умовами можна вважати розвиток соціально орієнтованої ринкової економіки, скорочення крайньої бідності, подолання критичної поляризації прибутків серед соціальних груп, досягнення стабільного економічного розвитку.

Соціальні умови забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів передбачають створення в суспільстві відповідної психологічної атмосфери розвитку почуття індивідуальної відповідальності та ініціативи, нетерпимості до всяких порушень законності тощо. У державі і суспільстві повинні діяти справедливі закони, пов'язані із забезпеченням прав особи, функціонувати незалежні суди та органи правопорядку, які користуються справжнім довірою громадян.

Політичними умовами забезпечення даного права, на наше переконання, є сукупність політичних чинників суспільного та державного життя: суверенітет держави, фактична незмінність її конституційного ладу, закріпленого в Основному Законі, суворе забезпечення законності та неможливості зловживань із боку політичної влади, відкритість політичної системи та

наявність можливості для вільної діяльності політичних партій, багатопартійність, плюралізм і гласність у суспільстві, свобода опозиційної діяльності. Пов'язані вони, насамперед, з подоланням соціальної апатії та аполітичності суспільства, спричиненої розчаруванням в існуючому політичному устрої, а також нехтуванням інтересами меншості, яка має поступитись волі більшості; скептичності населення, що призводить до кризи легітимності політичних інститутів.

Ідеологічними передумовами можна вважати подолання тривалого переважання у свідомості людини пострадянського простору цінності групи і спільноти над індивідом, і, водночас, поступовий розвиток серед населення усвідомлення того, що демократія – це, в першу чергу, повага до прав та свобод інших, законслухняність, особиста відповідальність за суспільні справи. У правовій сфері існує крайня необхідність зростання якості надання правничої допомоги та вдосконалення механізмів її забезпечення, насамперед, серед малозабезпечених верств населення, а також підвищення рівня правової свідомості та освіти в суспільстві.

Матеріальними умовами для реалізації конституційного права громадян України не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів мають стати наявність відповідного середовища та матеріальної основи, а також перезавантаження діяльності всіх судових та правоохоронних органів.

Додатковими умовами для реалізації права громадян України не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є рівень культури суспільства, освіченості; існування в системі суспільних відносин належної психологічної та політичної атмосфери нетерпимості до всяких порушень законності, бюрократизму, збільшення відкритості; нормальний морально-психологічний клімат у суспільстві, запровадження в життя досягнень юридичної науки; наявність почуття громадської відповідальності у

осіб; зв'язування власних інтересів із публічними; система високих духовних цінностей і орієнтацій; політична активність громадян та ін.

Наступний елементом змісту забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, на нашу думку, є його охорона і захист. Охорона – це взаємопов'язані заходи, які мають запобігати правопорушенням, встановлювати умови та причини, які їх породжують, а також сприяють процесу реалізації прав людини. Зазвичай, здійснюються ці заходи державними органами та громадськими організаціями. Захистом є примусовий до зобов'язаної особи спосіб здійснення суб'єктивного права, який застосовується у встановленому законом порядку уповноваженими на те органами чи посадовими особами. Тобто охорона включає заходи, що застосовуються до моменту порушення права, а захист – після вчинення такого порушення задля поновлення порушеного права або ж у тому випадку, коли при користуванні правами здійснюються якісь перешкоди та ін. [191].

У залежності від заходів, засоби охорони та захисту права громадян України мовчати щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів на:

- засоби запобігання порушень даного права;
- усунення перешкод для здійснення громадянами права, що досліджується;
- заборони (зобов'язання не порушувати право);
- припинення порушення права;
- юридичну відповідальність.

Право мовчати, а також право не свідчити щодо себе чи інших загаданих категорій осіб, в узагальненому игляді – не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, як зазначалось гарантоване міжнародно-правовими нормами, покладеними в основу поняття справедливого судового розгляду за статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Їх логічне обґрунтування полягає, між іншим, у захисті обвинувачуваного від тиску з боку властей, що тим самим сприяє запобіганню

судовим помилкам і досягненню цілей статті 6. Право не свідчити проти себе, зокрема, передбачає, що сторона обвинувачення у кримінальній справі намагається довести свої обвинувачення, не спираючись на докази, отримані методами тиску та примусу проти волі обвинуваченого. У цьому сенсі це право тісно пов'язане з презумпцією невинуватості, що передбачається у пункті 2 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року [90].

Відмінною ознакою охорони даного конституційного права можна вважати більш широкий спектр соціальних норм і форм її здійснення. Зокрема, якщо його захист реалізується тільки через правові форми діяльності компетентних органів або уповноважених осіб, то охорона даного права здійснюється за допомогою як правових, так і не правових форм діяльності органів державної влади, а також громадських об'єднань. Якщо захист згаданого права передбачає наявність і дію конкретних юридичних гарантій, які встановлюються державою і закріплюються в правових нормах, то заходи його охорони можуть бути розосереджені в різних соціальних, тому числі і правових нормах. Таким чином, охорона конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів забезпечується встановленням державними органами правових норм шляхом правотворчості, гарантуванням і реалізацією даного права.

Захист конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів базується на праві людини на правовий захист своїх прав та свобод, закріпленому ст. 55 Конституції України. Метою цього права є долати перешкоди на шляху реалізації прав і свобод людини, відновлювати й захищати вже порушені права [113]. Конституція і діюче законодавство України передбачає судові і позасудові форми захисту конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Судова форма захисту – це розгляд спорів, справ про захист порушеного права особи не свідчити проти себе чи близьких родичів. Позасудова форма захисту – це порядок розгляду скарг, заяв, звернень

тощо адміністративними органами, прокуратурою, органами адвокатури, нотаріатом, уповноваженим з прав людини. Сюди також слід віднести й самозахист.

З огляду на положення ст. 55 Конституції України, за захистом конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів особа може звернутися до міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [113]. Так, Європейський суд з прав людини виходить з того, що право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є загальновизнаною нормою міжнародного права, що ґрунтується на ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод і визначає поняття справедливого судового розгляду. Однак, міжнародний суд не візьме до свого провадження претензію від особи право якої не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів було порушене, якщо вказана особа не вичерпала всіх законних можливостей, наданих їй в Україні. Адже, відповідно до принципу міжнародного процесуального права, державі повинно бути надане право виправити порушення шляхом використання власних правових засобів до того, як це порушення буде розглянуте міжнародними органами.

Стаття 56 Конституції та законодавство України гарантують поновлення порушеного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів і відшкодування спричиненої таким порушенням шкоди, що здійснюється у судовому порядку [113]. У цілому права людини і громадянина, закріплені в Конституції України, базуються на концепції прав людини, визначеній у міжнародно-правових документах, які ратифіковані Україною, та інших, які встановлюють загально-правові стандарти прав і свобод людини.

Визнання та юридична захищеність прав і свобод людини і громадянина вважається головною ознакою правової держави, за якою правова державність істотно відрізняється від організації політичної влади, заснованої на будь-яких

інших засадах, у тому числі – лише на законі, який може бути за умов авторитарного режиму і несправедливим.

Підводячи підсумки, дослідження поняття та змісту конституційного забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, можна сказати, що забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів – це специфічна, об'єктивно необхідна організаційно-правова діяльність державних органів, що відображає соціальне призначення держави і має законодавчу регламентацію в система правових норм, які передбачені Конституцією і законами України, що визначають можливості реалізації даного конституційного права.

До змісту забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів включає в себе:

- 1) створення умов для реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;
- 2) охорони та захисту конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;
- 3) відновлення або сприяння відновленню порушеного конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

3.2. Забезпечення судовими, правоохоронними та іншими органами влади України конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів

Утворення правової держави покликане забезпечити зміцнення законодавчих основ суспільного та державного життя, неухильне дотримання законності, вдосконалення діяльності правоохоронних, судових та інших органів. Це обумовлює необхідність поглиблення та розширення наукових

досліджень, практики боротьби із злочинністю, щодо порушення конституційних прав та свобод людини та громадянина.

У Конституції України в ч. 2 статті 3 зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед громадянами за свою діяльність, а забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [113]. Забезпечення державою та їх посадовими особами прав та свобод людини постійно приділялася увага представниками багатьох галузей науки, зокрема, конституційного, кримінального, адміністративного права та іншими.

Підкреслюючи важливість обов'язку держави щодо забезпечення права та свободи людини на конституційному рівні А.Ю. Колодій та А.Ю. Олійник зазначають, що це «є найголовнішим у нормативному регулюванні правового статусу особи будь якої держави. Адже у випадку, коли правам, свободам і обов'язкам людини і громадянина не відведено належної уваги в Основному законі, вони можуть перетворюватися на декларації і не мати практичного використання» [88, с. 165]. У Конституції України в статті 8, зазначено, що її норми є нормами прямої дії.

Забезпечення прав і свобод людини держава реалізовує за допомогою системи відповідних державних органів, насамперед, правоохоронних та судових. Відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» до правоохоронних органів належать – органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, військової служби, Національне антикорупційне бюро Україна, органи охорони державного кордону, орган й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, та інші органи які здійснюють правозастосовні та правоохоронні функції [230].

Слід зазначити, що в українському законодавстві немає чіткого визначення поняття правоохоронної діяльності, а також немає вичерпного переліку правоохоронних органів. Відсутні й нормативно визначені критерії, за

якими певна діяльність чи органи можуть бути віднесені до правоохоронних. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки України» правоохоронні органи визначені як органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій [256]. У Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами України» правоохоронні органи визначені як державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Відсутність тлумачення змісту понять «правоохоронні» та «правозастосовчі» функції свідчить про неповноту цього визначення [229].

На нашу думку, правоохоронні органи – це органи державної влади, на які покладено Конституцією та Законами України здійснення правоохоронної функції та функції забезпечення дотримання прав і свобод людей і громадянина.

Ми вважаємо, що законодавець має чітко визначити перелік функцій правоохоронних органів та перелік органів, які повинні входити до системи правоохоронних. Адже, зазначення в законодавстві у переліку органів, які входять до правоохоронних «та інші органи, які виконують правозахисну функцію» є недопустимим. На нашу думку, має бути чіткий перелік органів які входять до правоохоронних органів та на законодавчому рівні має бути закріплене коло повноважень кожного правоохоронного органу. Це дасть можливість забезпечувати та захищати правопорядок у суспільстві та державі, нести відповідальність за належність здійснення передбачених законодавством повноважень.

У загальному можна сказати, що правоохоронна функція – це діяльність держави щодо забезпечення точного і повного виконання своїх розпоряджень усіма громадянами, організаціями та державними органами. З метою реалізації цієї функції застосовуються різні методи, такі як методи правотворчості та

правозастосування (діяльність компетентних органів щодо застосування заходів юридичної відповідальності) [310-311, 343, с. 13-14].

Також визначають правоохоронну функцію держави як комплексний напрямок діяльності держави, який об'єднує низку заходів (у тому числі примусових), заснованих на принципах справедливості й ефективності, що спрямовані на безконфліктну реалізацію прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, забезпечення соціальної злагоди, недопущення індивідуальних, колективних і масових порушень законності й правопорядку .

Говорячи про забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина, можна сказати що важливу роль відіграють не лише правоохоронні органи, а й судові органи України. Відповідно до ч. 1 ст.5 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства [270]. Отже, забезпечення прав і свобод людини в судовому порядку належить лише судам.

Аналізуючи законодавство України щодо правоохоронних та судових органів, можна сказати що одна з основних їх функцій це захист та забезпечення прав людини. Одне із таких прав є право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, яке закріплене в ст. 63 Конституції України та деталізоване у відповідних законах, але нажаль, цього не достатньо для повноцінного забезпечення даного права.

Закріплення в Основному законі будь-якої держави широкого переліку прав та свобод громадян свідчить про демократичність суспільства. Конституції більшості сучасних держав дають широкі можливості громадянам реалізації їхніх власних можливостей, досягнення мети і в той же час захисту своїх прав. Разом з тим, Конституція – це універсальний нормативно-правовий акт, який має пряму дію, але при цьому не містить алгоритмів реалізації та гарантування державою прав і свобод людини і громадянина. Для цього необхідно прийняття цілого ряду законів і підзаконних актів. Але, набагато важливіше не саме

декларування, а реальне дотримання прав громадян, особливо якщо це стосується права на захист.

Аналізуючи наукові дослідження, можна сказати, що А.М. Колодій звертає увагу на те, що максимально повне забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина державою може бути досягнуто тоді, коли компетенція різних державних органів буде формуватися таким чином, щоб охопити всі задекларовані в Основному законі сфери діяльності громадян. Реалізація можливостей будь-якої людини може обмежуватися державою лише в тому випадку, якщо це прямо суперечить закону або істотно обмежує права інших громадян. В іншому випадку держава створює умови та здійснює контроль за ходом суспільних відносин не втручаючись в моделі і способи реалізації громадянами їх конституційних прав. Точно так діють правоохоронні органи, які роз'яснюють громадянам їхні права, і не може відмежовувати той комплекс прав, який притаманний тому чи іншому процесуальному статусом громадянина [87].

А.Ю. Олійник та О.В. Домбровська відзначають, що діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення конституційних прав людини і громадянина має дві сторони - зовнішню і внутрішню. Зовнішня сторона полягає в таких основних напрямках: здійснення ефективної профілактичної діяльності з попередження порушень прав людини і громадянина; своєчасне припинення порушень прав; своєчасне розкриття цих порушень; прийняття невідкладних заходів до якнайшвидшого поновлення прав людини і громадянина. Внутрішня сторона діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав людини і громадянина полягає в тому, щоб їх посадові особи не порушували це право і виконували свої обов'язки. Дана діяльність полягає в підборі, розстановці і моральному вихованні співробітників. Крім того, внутрішня сторона діяльності характеризується тим, що співробітники застосовують заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю, на законних підставах; використовують правові та організаційні форми і методи

при забезпеченні конституційних прав людини і громадянина [58 с.57; 191, с. 68].

Однак, що стосується забезпечення права людини не давати показання проти себе і своїх близьких, ми бачимо, що його забезпечення можливо тільки з боку правоохоронних органів. Іншими словами роль правоохоронних органів у реалізації даного права виходить не те що на перше місце, а є ключовою і єдиною детермінантною дотримання аналізованого нами права. Свобода людини від самовикриття можлива тільки в процесі його законного переслідування з боку органів правосуддя, а отже і реалізація такого права залежить тільки від цих органів. При чому органи внутрішніх справ займають центральне місце, оскільки саме на них закон покладає обов'язок роз'яснення громадянам цього права, а значить – покладає відповідальність і за його реалізацію.

Одним з найважливіших елементів права на захист є право громадянина не давати показання проти себе та членів сім'ї, що знайшло відображення в міжнародно-правових нормах і досить часто імплементується державами в свої національні законодавства. Тому, пропонуємо перейти до розгляду реального забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів правоохоронними, судовими та іншими органами.

Відповідно до ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів [113]. Однак, дана стаття Конституції імплементується в інших нормативно-правових актах, а саме, в ст. 18 Кримінальному процесуальному кодексі України говорить про те, що ніхто не може бути примушений визнати свою вину в скоєнні злочину або бути примушеним давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення, у скоєнні злочину. Кожен має право нічого не говорити з приводу підозри чи обвинувачення проти нього, в будь-який момент відмовитися відповідати на

питання, а також зобов'язаний бути негайно сповіщений про свої права. Ніхто не може бути примушений давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри чи обвинувачення у вчиненні злочину його близьких родичів і членів сім'ї [134]. Але, наприклад, імплементація даної статті відсутня в Кодексі України про адміністративні правопорушення та інших нормативно-правових актах, що й призводить до порушення даного права.

У державах де працює потужна нормативно-правова система, захист і забезпечення права давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів належить правоохоронним та судовим органам. Україна, на жаль, не належить до таких країн. Оскільки, чинне законодавство нашої держави перебуває в стані реформування та вдосконалення, що й призводить до порушення права давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та невчасного реагування правоохоронним та судовим органам на забезпечення даного права.

На нашу думку, забезпечення конституційного права давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів потрібно розпочинати на нормативному рівні, щоб надати можливість правоохоронним та судовим органам побудувати алгоритм дій його захисту. Потрібно врахувати і зробити акцент на приватних інтересах особи, яка дає свідчення. Адже, кожного разу, коли особі приходить свідчити проти близьких їй людей, вона стоїть перед вибором між родинними почуттями та громадянським обов'язком і, як правило, перевагу мають перші. Подібна ситуація має місце й у випадку, коли особі приходить свідчити з приводу власних протиправних (як вважає слідчий) дій, формально при цьому не будучи ні підозрюваним, ні обвинуваченим. У такого роду колізії, допитуваний прагне забезпечити першочергово власні інтереси. При цьому, велика ймовірність, що його дії будуть суперечити офіційним інтересам, формою чого може бути як відмова давати показання так і надання повністю чи частково неправдивих показань.

Так, реалії які в житті та на практиці відіграють важливе місце щодо захисту себе та своїх членів сім'ї чи близьких родичів зумовлюють до пошуку розумного балансу співвідношення публічних та приватних інтересів в судочинстві. Відповідно до Конституції України найвищою цінністю є людина, а забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України).

Важливу роль у забезпеченні права особи давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів цих процесах належить правоохоронним органам, хоча саме їм це право найбільше заважає у розкритті злочинів. Тому, на нашу думку, законодавець має поступитися державними інтересами на користь особистісних та як наслідок, на законодавчому рівні більш чітко зробити акцент на імунітеті свідка. Адже, досить часто інтереси держави не просто не співпадають з інтересами громадянина, але й протирічать їм.

Аналізуючи чинне законодавство України, не можна сказати, що імунітет свідка зовсім не забезпечується. Так, в Україні існує інститут імунітету свідка, і застосовується він в адміністративному, цивільному, кримінальному судочинстві. Забезпечення існування даного інституту належить, в першу чергу, правоохоронним органам, адже, правоохоронні органи повинні забезпечити реалізацію безпеку особи та забезпечити на практиці можливість особи за власним бажанням вибирати один із законодавчо визначених варіантів поведінки.

У загальному, значенні імунітет свідка – це звільнення у передбачених законом випадках особи, яка підлягає допиту як свідок, від обов'язку давати показання у кримінальній, цивільній, адміністративній чи іншій справах [62].

Денисенко Г.В вважає, що імунітет свідка – це сукупність правил, що звільняють певні групи осіб від обов'язку дати показання у кримінальному провадженні, або ж звільняють будь-кого свідчити проти себе [54, с.146].

Якщо проаналізувати чинне законодавство України, щодо зазначення імунітету свідка, то можна зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів [113]. Але, слід зауважити, що зміст «члени сім'ї» та «близькі родичі» в Конституції України не тлумачиться взагалі, а у нормах чинного законодавства розкривається неоднозначно. Різне тлумачення даних понять призводить не лише до порушення права особи не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів, а й до ускладнення забезпечення вище вказаного права правоохоронними та судовими органами.

Наприклад, поняття «члени сім'ї» та «близькі родичі» закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України, Сімейному та Цивільному кодексах України. Так, п.1 ч.1 ст. 3 КПК України до близьких родичів та членів сім'ї відносить: чоловіка, , дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі осіб, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [134].

Відповідно до Сімейного кодексу України (ст.3 СК України) сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. До них законодавець відносить: подружжя, батьки та діти (в тому числі усиновителі й усиновлені), баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок. До членів сім'ї Сімейний кодекс також відносить осіб (чоловіка та жінку), що не є кровними родичами, але вони проживають спільно, без реєстрації шлюбу, ведуть спільне господарство [298].

Цивільний процесуальний кодекс України відносить до членів сім'ї та близьких родичів таких осіб: дітей (в тому числі усиновлених), подружжя, батьків (усиновителів), а також онуків і правнуків, братів, сестер, діда, бабу, як з боку батька так і з боку матері [339].

На нашу думку, законодавець має зазначити у всіх нормативно-правових документах однаковий перелік осіб, які відносяться до членів сім'ї та близьких родичів. Це дасть можливість правоохоронним та судовим органам забезпечити право кожної особи не давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів, а також допоможе у розкритті злочинності. Адже, не маючи чіткого переліку кола осіб які відносяться до членів сім'ї та близьких родичів, особи, що порушили законодавство або вчинили злочин можуть вимагати у посадових осіб правоохоронних або судових органів забезпечити право не давати показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів.

Посадові особи правоохоронних та судових органів обов'язково мають роз'яснити особі, яка дає свідчення про відповідальність та наслідки щодо відмови давати показання проти себе, членів сім'ї та близьких родичів і забезпечити можливість здійснення цього права. Державні органи, що ведуть процес, не вправі домагатися показань від осіб, які беруть участь у справі і використовують своє право імунітету свідка, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів ч. 3 ст. 22 КПК України. Якщо право на відмову давати показання свідкові перед допитом не роз'яснено із засвідченням такого роз'яснення підписом у протоколі допиту, його показання суд визнає одержаними з порушенням закону, що має наслідком неприпустимість їх використання як засобу доказування [134].

Якщо розглядати імунітет свідка зі сторони кримінального процесу, то можна сказати що гарантією імунітету свідка є визнання доказів, отриманих з порушенням, неприпустимими, такими, що не мають юридичної чинності. Це положення впливає з ч. 3 ст. 62 Конституції України, відповідно до якої «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним

шляхом», а також знайшло своє відображення в п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», де роз'яснено судам, що якщо під час проведення дізнання чи досудового слідства підозрюваному, обвинуваченому, його дружині чи близькому родичу не було роз'яснено зміст ст. 63 Конституції, показання зазначених осіб повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону, що має наслідком недопустимість їх використання як засобів доказування [242, 113].

Також, гарантією імунітету свідка є положення ч. 2 ст. 385 КК і ч. 2 ст. 396 КК України, якими передбачається звільнення від кримінальної відповідальності особи за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів своєї сім'ї чи близьких родичів, а також за заздалегідь не обіцяне приховування злочину членами сім'ї чи близькими родичами особи, яка вчинила злочин [126].

На думку Ю.В. Лисюка, на сьогодні, серед усіх учасників кримінального провадження фігура свідка є найбільш уразливою та зазвичай правовідносини між правоохоронними органами та іншими учасниками кримінального провадження у свідків складаються досить важко. Це пов'язано з тим, що даний суб'єкт правовідносин у більшості випадків володіє достовірною та вкрай важливою для здійснення кримінального провадження інформацією, у разі якщо у процесі кримінального провадження вдалося встановити дану особу, то це може стати ключовим моментом у вирішенні завдань кримінального судочинства. Тому в умовах сучасності найважливішим моментом для свідка повинен стати факт забезпечення його захисту та безпеки [150, с.92].

Так, ми погоджуємося з Ю.В. Лисюком, правоохоронні та судові органи мають враховувати уразливість свідка, а також, не порушувати давати будь-які свідчення без його згоди. Тобто, мають дотримуватися норм Конституції України та забезпечувати право особи не свідчити проти себе членів сім'ї та близьких родичів. Кожен має право не говорити нічого з приводу підозри чи

обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання представників правоохоронних чи судових органів.

Відповідно до норм Конституції України які є нормами прямої дії, аналізоване нами право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є, на нашу думку, абсолютним правом. Це передбачає наділення особи на відмову від дачі показань про будь-які злочини, а не окремі категорії. Абсолютним це право є і за змістом, тобто свідок або дає свідчення у повному обсязі, або не надає взагалі.

Ми вважаємо, буде порушенням конституційного права, коли посадова особа правоохоронних та судових органів у випадку відмови особи давати показання, пропонує відповісти на окремі питання, які на його думку, зможуть покращити стан самого свідка чи його близьких родичів. За таких умов досить складно визначити дійсний стан подібних питань.

У наш час значення цієї норми конституційного права складно переоцінити. Вона закріплює баланс між інтересами суспільства, сполученими з встановленням істини у кримінальній справі та спрямованими на притягнення винної особи до юридичної відповідальності, і приватними інтересами, що полягають у потребі збереження особистої (сімейної) таємниці. Таким чином забезпечується поважне ставлення до особистості, попередження фактів лжесвідчення щодо членів сім'ї та близьких родичів, зміцнення етичних засад судового процесу.

У даному випадку свідок є відповідним правовим інститутом, значення якого дозволяє поправу визнати його конституційним принципом процесуального законодавства. У цьому контексті варто додати, що конструкція ст. 63 Конституції України [113] містить правову форму як імунітету, так і привілей від самозвинувачення.

Таке розуміння імунітету свідків, як правило, схиляє даного учасника до повної відмови від дачі свідчень про будь-які обставини у кримінальному провадженні. На нашу думку, свідок (потерпілий) зобов'язаний правдиво

свідчити на допиті. Конституційний та процесуальний імунітети в принципі не звільняють даних суб'єктів від обов'язку свідчення, оскільки відмова поширюється не на всі відомості, а лише на певну їх частину, що стосується даних, які можуть нашкодити особі, членам його сім'ї чи близьким родичам.

Гарантоване Конституцією України право особи на відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є своєрідним доповненням до інституту презумпції невинуватості та розширює можливості захисту особи від кримінального переслідування. Більше того аналізоване нами конституційне право є способом реалізації презумпції невинуватості. Окрім зазначеного, саме це конституційне право покликане гарантувати захист від тиску та примусу в процесі отримання доказів. Дотримання конституційного права особи не давати показання щодо себе чи членів сім'ї, на нашу думку, є важливим елементом усього кримінального судочинства, без якого воно не може вважатися таким, що реалізоване на засадах законності, демократичності, поваги до честі й гідності особи [113, 134].

Тому, в органів досудового слідства не повинна виникати необхідність отримання свідчень безпосередньо від особи, що вважається підозрюваною, або його близьких родичів. Дотримання конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе чи членів сім'ї є важливими елементом усього кримінального судочинства, без якого воно не може вважатися таким, що реалізоване на засадах законності, демократичності, поваги до честі й гідності особи.

Забезпечення права особи не давати показання проти себе, членів сім'я та близьких родичів розпочинається від представників правоохоронних органів, а саме від слідчого, який проводить досудове розслідування, отримуючи дачу показань підозрюваних. У разі відмови свідка, підозрюваного чи обвинуваченого давати показання, слідчий не має права застосовувати примусові дії щодо отримання свідчення. Адже, право не давати свідчення

закріплене Конституцією та законами України. Якщо представник правоохоронних органів порушить дане право то суд може визнати дані свідчення не дійсними. Нажаль, на практиці мають місце випадки, коли особа в суді заявляє про тиск зі сторони слідства в процесі отримання доказів.

На нашу думку, подібні міркування справедливі і щодо отримання свідчень від співробітників правоохоронних органів. Наприклад, працівника органу досудового розслідування необхідно допитати про обставини затримання правопорушника та отримання від нього свідчення. У зв'язку з цим повідомлення співробітником даного органу на допиті відомостей з приводу його службової діяльності є його процесуальним обов'язком, на який не може поширюватися імунітет. Відмова працівника правоохоронного органу від надання свідчень може перешкоджати встановленню і дослідженню обставин розслідування злочину. У той же час співробітник правоохоронного органу має право не свідчити про факти, які можуть бути використані проти нього. Так, допитуваний може відмовитися говорити на допиті, предметом якого виступають порушення закону, допущені ним при затриманні та отриманні свідчень. Так, відповідно до ст.62 Конституції України ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість в кримінальному процесі, а тим більше доводити свою винність [113].

При цьому, слідчий, прокурор може погрожувати застосувати до свідка кримінальну відповідальність за відмову дати пояснення чи показання, оскільки інформація, яка їх цікавить, нібито не стосується особи, яку опитують чи допитують. Проте це виключно шантаж, оскільки визначення що саме стосується особи, її членів сім'ї або близьких родичів є суб'єктивною оцінкою та не може бути підставою притягнення до кримінальної відповідальності.

Представники прокуратури, як один із видів правоохоронної діяльності у своїй роботі керуються та дотримуються Конституції України та Законом України «Про прокуратуру» [262]. Відповідно до даного закону, прокурори у своїй діяльності забезпечують інтереси держави та громадян України, в

окремих випадках. Але, не зроблено акцент і не розтлумачено право особи не свідчити проти себе, членів сім'ї або близьких родичів, тобто 63 статті Конституції України [113]. Тому, представлення інтересів громадянина в суді прокурор повинен дотримуватися Конституції України.

На нашу думку, доцільно було б внести зміни до Закону України «Про прокуратуру» доповнивши його статтею, де вказано на діяльність представника прокуратури, при отриманні свідчень, повинні дотримуватися Конституції України та забезпечити право не свідчити проти себе, членів сім'ї або близьких родичів.

Не менш важливіший орган в системі правоохоронних органів є Служба безпеки України, основним завданням якої є, відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р., «виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України, проводити їх досудове розслідування; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень» [266]. Отже, завданням СБУ проводити досудові розслідування. Але, в даному законі не зазначені положення Конституції України, а саме, права особи не давати показання проти себе, членів сім'я та близьких родичів.

На нашу думку, оскільки Служба безпеки України, проводить досудові розслідування, проводить допити осіб, то доцільно було б прописати і в даному законі, про те що працівники СБУ не мають права вимагати від підозрюваної особи свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів, і працівники СБУ зобов'язані пояснити особі, що в підозрюваного є право не свідчити проти себе та близьких родичів. Оскільки, СБУ відноситься до правоохоронних органів і повинна забезпечувати та захищати права держави та громадян, та на нашу думку, потрібно наголосити на непорушності права особи не давати показання проти себе, членів сім'я та близьких родичів. Дуже часто, представники СБУ

при досудовому розслідуванні ставлять пріоритет у захисті держави, тим самим порушуючи право особи.

Отже, наступним і вкрай важливим державним органом, який забезпечує право особи не давати показання проти себе, членів сім'ї та близьких родичів є суд. Сильна і незалежна судова влада є гарантом громадянського миру і злагоди, прав і свобод людини і громадянина, законності і правопорядку в суспільстві. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом [269].

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону. Статтею 9 Закону визначено, що суд повинен створити всі необхідні умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, передбачених процесуальним законом [269].

Так, відповідно до ст. 87 КПК суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння, як отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження та отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права [134].

При цьому, суд визначає міру покарання у справах щодо примушування давати показання при допиті шляхом незаконних дій з боку прокурора, слідчого або працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, та за такі дії, поєднані із застосуванням насильства або із знуцанням над особою, за відсутності ознак катування. Притягнення винної особи до юридичної

відповідальності за примушування давати показання при допиті є свідченням того, що у разі порушення конституційного права особи не давати показання та пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів судом буде вжито всіх можливих заходів, спрямованих на попередження та припинення такого злочину.

У випадку, коли обвинувачення особи ґрунтується хоча й на об'єктивних відомостях, але одержаних, наприклад, тільки під час допиту свідків із застосуванням до них погроз і при проведенні огляду місця події без участі понятих, норма статті 62 Конституції України зобов'язує суд не приймати ці відомості як докази і виправдати підсудного [113].

Зазначена норма вимагає від органів досудового розслідування і суду чітко дотримуватись норм кримінально-процесуального законодавства під час попереднього та судового слідства, підвищувати ефективність оперативно-розшукової діяльності, професійність працівників правоохоронних органів. Тобто, презумпція невинності порушується, якщо винність особи у вчиненні злочину не була доведена на підставі закону, зокрема, якщо особа не мала можливості здійснити своє право на захист або якщо була примушена до дачі таких, що не відповідають дійсності, показань проти себе тощо, навіть коли за вироком суду вона певний час вважалася винуватою.

Практичне застосування та забезпечення в судовому порядку статті 63 Конституції України розтлумачене Конституційним Судом України. Конституційний Суд України зазначає, що кожній особі, зокрема свідкові під час допиту в органах досудового слідства й особам під час надання пояснень у державних органах, має бути забезпечена реальна можливість отримувати правову допомогу для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані у кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб [290].

Реалізація зазначеного конституційного права на практиці у жодному разі не свідчить про «визнання» вини. Таке посилення не може бути підставою для будь-яких підозр правового характеру. Відмовитися давати пояснення – це конституційне право особи, і повинно однозначно розцінюватися правоохоронними органами у своїй повсякденній практичній діяльності.

Нажаль, рівень довіри до правоохоронних органів в Україні є критично низьким вже протягом багатьох років. Але останнім часом ситуація ще більш ускладнилася за весь період незалежності. І це не тому, що відсутні фахівці, а тому що чинне законодавство зовсім не відповідає реаліям сьогодення. На нашу думку, мають бути внесені зміни до чинного законодавства України з чітким розмежуванням повноважень між всіма органами, які входять до правоохоронних.

Відповідно до статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарженні в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб [113]. Отже, якщо порушується будь-яке право, в тому числі й право особи не свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів, має право звернутися до суду для захисту.

Дотримання права не давати показання та пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є складовою реалізації права особи на справедливий і публічний розгляд її справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, закріпленого у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод де сказано, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [90]. Але, нажаль, існують непоодинокі факти порушення свободи від самовикриття, викриття

членів сім'ї чи близьких родичів під час здійснення кримінального провадження в Україні.

При розгляді справ в судовому порядку неабиякої актуальності набуває дотримання міжнародних принципів у сфері захисту прав людини, і нами досліджуване право є не винятком, що виражені в практиці Європейського Суду з прав людини, яка в Україні є джерелом права. Нажаль, громадяни України, все частіше звертаються до Європейського Суду з прав людини, у зв'язку з порушенням їхніх прав в судовому розгляді справ.

Право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного та інших учасників процесуальних відносин на захист належить до загальновизнаних принципів міжнародного права й розглядається як необхідна умова забезпечення права на справедливий судовий розгляд, відповідно до ст. 11 Загальної декларації прав людини, п. 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [61, 84, 161].

Крім того, істотною гарантією забезпечення права особи не давати свідчень щодо себе та членів своєї сім'ї є попередній судовий контроль суду за застосуванням примусових заходів і прийняттям рішень щодо проведення слідчих дій, пов'язаних із обмеженням конституційних прав людини [172].

Суд зобов'язаний визнати порушеннями прав людини й основоположних свобод, зокрема, отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи погрози застосування такого поводження, а також отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань і не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права, відповідно до ст. 87 КПК України. Це також прямо впливає з ч. 3 ст. 62 Конституції України, відповідно до якої обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом [84, 107, 124].

На нашу думку, забезпечення судовими органами конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів має ґрунтуватися, у першу чергу на практиці Європейського суду з прав людини. В Україні 23 лютого 2006 року був прийнятий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який гарантував, що рішення Суду є обов'язковим для виконання Україною [219]. Адже, проблемою реалізації даного права в Україні є недостатня нормативна база, що призводить до порушення прав людини як правоохоронними так і судовими органами.

Хоча право зберігати мовчання і право не свідчити проти себе не згадуються окремо в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція), вони є загальновизнаними міжнародними стандартами, які складають суть справедливого судового провадження відповідно до статті 6 Конвенції. Надаючи обвинуваченому захист від неправомірного примусу з боку влади, ці імунітети дозволяють уникнути помилок у здійсненні правосуддя і досягти цілей статті 6 Конвенції [284; 295].

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» суд, пропонуючи підсудному дати пояснення щодо пред'явленого обвинувачення та відомих йому обставин справи, має одночасно роз'яснити йому, а також його дружині, чи близькому родичу зміст ст. 63 Конституції. Якщо під час проведення дізнання чи попереднього слідства підозрюваному, обвинуваченому, його дружині чи близькому родичу цього не було роз'яснено, показання зазначених осіб повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону, що має наслідком недопустимість їх використання як засобів доказування [235].

Також, з урахуванням зазначеного конституційного положення члени сім'ї чи близькі родичі обвинуваченого, цивільного позивача або цивільного

відповідача не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за відмову від дачі показань.

При проведенні допиту необхідно дотримуватися законності та інших принципів карного судочинства. Суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані роз'яснити особам, що беруть участь в справі, їх права і забезпечити можливість здійснення цих прав.

Ми вважаємо, що судові та правоохоронні органи мають діяти як одне ціле, щоб забезпечувати, та не порушувати реалізовувати та забезпечення права особи не давати показання проти себе, членів сім'ї, чи близьких родичів.

Отже, проаналізувавши забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів, можемо зробити наступні висновки, щодо удосконалення діяльності правоохоронних, судових та інших органів щодо створення необхідних умов для забезпечення реалізації даного права:

- перед початком допиту підозрюваний, обвинувачений, свідок, а також потерпілий чи інші суб'єкти процесуальних відносин повинні бути попереджені про своє право не давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів. У разі, якщо зазначене право не було роз'яснено учаснику процесуальних відносин, то дані, отримані в ході такого допиту повинні бути визнані неприпустимими доказами, як отримані з порушенням закону;
- після роз'яснення зазначеного права підозрюваному, обвинуваченому уповноваженим органом, з'ясовується їх бажання давати показання, і тільки після цього слід приступити до допиту. Наявність подібного бажання повинно бути з'ясовано також у свідка і потерпілого в тому випадку, якщо особа, щодо якої проводиться кримінальні чи інші процесуальні дії, відноситься до числа їх членів сім'ї або близьких родичів;
- не можна розцінювати відмову від дачі показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів як визнання своєї вини у вчиненні злочину. Відмова від дачі показань не повинна спричинити для підозрюваного або обвинуваченого

ніяких негативних наслідків, за винятком відсутності однієї з пом'якшуючих відповідальність обставин - явка з повинною, активне сприяння виявленню злочину, викриттю інших учасників злочину, розшуку майна, придбаного злочинним шляхом тощо;

– слідчий або інша особа, яка проводить процесуальні дії, не має права вимагати від підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи інших учасників процесуальних відносин пояснення причин і мотивів відмови, оскільки вказане право не передбачає необхідності будь-яких пояснень;

– право на відмову від дачі показань має пояснюватися не тільки при допиті особи в ході попереднього розслідування або в суді, а також під час відібрання будь-яких пояснень в рамках ведення оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності ще до порушення проваджень. Неприпустимо допитувати співробітників, які проводили затримання, за фактами, які стали їм відомим від особи, щодо якої ведуться процесуальні дії, до роз'яснення їй права відмовитися від надання свідчень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

– неприпустимо, щоб в основі судового вироку чи іншого рішення був висновок про винність обвинуваченого виключно або головним чином на факті його мовчання чи відмови відповідати давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

– суд, пропонуючи підсудному дати свідчення з приводу обвинувачення і відомих йому обставин справи, повинен одночасно роз'яснити положення ст. 63 Конституції України. Відповідні положення повинні бути роз'яснені також дружині або близьким родичам підсудного перед їх допитом в якості свідка або потерпілого. Якщо підозрюваному, обвинуваченому, членам сім'ї чи близьким родичам при дізнанні або на попередньому слідстві не було роз'яснено зазначене конституційне положення, показання цих осіб повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону і не можуть бути доказами винності обвинуваченого (підозрюваного);

- право відмови від дачі показань включає також і право відмовитися від вже даного показання. У подібних випадках показання свідків не можуть бути використані як докази ні на підставі протоколу допиту, ні шляхом переказу їх змісту особою, присутнім при допиті (понятими, працівниками поліції та ін.). Допит таких осіб і оцінка їх показань означали б обхід права на імунітет для свідка, так як це рівноцінно оприлюдненню на суді показань свідка, даних на стадії попереднього розслідування. Це обмеження не стосується інших осіб, з якими свідок, який має у даній справі імунітет, розповів про відомі йому факти у позапроцесуальному порядку;
- добровільність імунітету передбачає і право відмовитися від нього. Роз'яснення судом (суддею) свідоцького привілею, виявлення свідками бажання скористатися ним (так само як і відмова від нього) повинні бути відображені у протоколі судового засідання.

3.3 Зарубіжний досвід забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та перспективи його використання в Україні

Україна на даний час переживає час реформ та змін, та перебуває в процесі пошуку оптимальної політико-правової моделі розбудови держави, яка б відповідала європейським стандартам та загально визнаній системі демократичних цінностей. І саме, побудова системи ефективного механізму держави в особі, наасмперед, кваліфікованих посадових осіб відповідних органів державної влади, які б забезпечували права людини та громадянина є одним з основних завдань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Законодавці нашої держави все частіше звертаються до позивного практичного досвіду зарубіжних країн у різних сферах, включаючи сферу забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів

сім'ї чи близьких родичів. Реалізація даного права на практиці є досить непослідовною і неодаозначною, як на нормативно-правовому рівні, так і на інституційно-організаційному. Тому, спробуємо проаналізувати забезпечення права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в зарубіжних країнах з метою вивчення їх досвіду та подальшого його використання в українських реаліях.

Сьогодні не лише в Україні, але й в багатьох інших державах право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів закріплено на конституційному рівні.

Забезпечення реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів як конституційна гарантія проти самозвинувачення найперше була встановлена у кінці XVII ст. у конституційному праві Англії. Згодом ця норма була імplementована у конституційне право США. Зокрема, в V поправці до Конституції США і вважається основним принципом допиту особи як в поліції, так і зокрема в суді. У змісті п'ятої поправки до Конституції США зазначено: «жодна особа не повинна примушуватися у будь-якій кримінальній справі свідчити проти себе» [103].

Таким чином, у США існує так званий «привілей від самообвинувачення». П'ята поправка до Конституції США є частиною Білля про права. Як і інші поправки, складові Білля про права, вона була внесена в конгрес 5 вересня 1789 р. і ратифікована необхідною кількістю штатів 15 грудня 1791 р. Поправка демонструє, що особа, обвинувачувана у вчиненні злочину, має право на належний судовий розгляд, не повинна залучатися до відповідальності двічі за одне і те ж порушення і не повинна бути примушена давати показання проти себе, а також, що держава «не має права вилучати приватну власність без справедливої винагороди». [109].

Конкретизоване дане право в «Правилах Міранди» (справа Міранди проти Штату Аризона 1966 року), де сказано, що працівники поліції зобов'язані

роз'яснити допитуваній особі, щодо права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Проте, американці за останні десятиліття суттєво переглянули своє ставлення до цієї конституційної свободи. Так, у таких штатах як Меріленд, Вірджинія, Західна Вірджинія, Північна Кароліна, Південна Кароліна правило Міранди не обов'язково, згідно з рішенням Федерального апеляційного суду в Річмоді, зачитувати права затриманому. Причиною такого рішення суд назвав ту обставину, що його застосування суттєво зменшує готовність підозрюваних відповідати на запитання поліції.

У США вже двічі були спроби скасувати це правило. У 2000 році Конгрес США навіть ухвалив спеціальну постанову, але Верховний суд США визнав її недійсною. До цього ще в 1984 році Верховний Суд США зробив виняток із «правила Міранди» у своєму рішенні «Нью-Йорк проти Куорлз», де зазначив, що в разі, якщо є безпосередня загроза громадській безпеці, підозрювані можуть бути допитані про загрозу, перш ніж їм зачитані їх права та перш ніж їм повідомлять про те, що все що вони скажуть, може бути використано проти них [165, с. 41].

Основною особливістю американської системи отримання показань є те, що докази визнаються неприпустимими при порушенні належної правової процедури. Відповідно до принципу «плоди отруєного дерева» всі наступні відомості, отримані на основі неприпустимого доказу, також виключається з розгляду. Наприклад, неприпустимим буде допит свідка, який встановлений в результаті вимушеного визнання, зробленого обвинуваченим.

Таким чином, доказова база може розвалитися при встановленні одного з доказів зібраних з порушенням норм законодавства. Вважаємо, що такий підхід є віддзеркаленням високого рівня демократії та високого ступеню розвитку правової держави.

Як бачимо, в американському праві існує гарантія від повторного притягнення до відповідальності, а не повторного покарання. Це означає, що

якщо особу було виправдано судом, повторно висунути звинувачення в тому ж злочині неможливо.

Як засвідчує аналіз зарубіжного конституційного та іншого галузевого законодавства, сьогодні така норма знайшла своє віддзеркалення у більшості конституцій країн світу.

За Конституцією Королівства Іспанії (ст. 24) кожному гарантується право на ефективний захист суддею і судом у здійсненні своїх законних прав та інтересів, і ні в якому випадку не допускається відмова у такому захисті. Відповідно до частини 2 згаданої статті кожен має також право на:

- розгляд його справи тим суддею, до підсудності якого вона віднесена законом,
- захист та сприяння адвоката,
- інформацію про пред'явлене обвинувачення,
- публічний розгляд справи, здійснюваний у встановлені терміни з дотриманням всіх гарантій,
- користуватися всіма засобами доказів, передбаченими для захисту,
- не свідчити проти себе самого,
- не визнавати себе винним,
- на право презумпції невинуватості.

Закон визначає ті випадки, коли в силу родинних зв'язків або професійної таємниці, особа не зобов'язана свідчити про дії, які попередньо можуть бути розглянуті як незаконні» [114].

Отже, ми бачимо схожість досліджуваного права лише в частині не давати показання стосовно себе. Члени сім'ї, близькі родичі не вказані у статті Конституції Іспанії, чим, власне, і відрізняється від конституційного та іншого галузевого законодавства України.

Комплексний аналіз забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів змушує звернути увагу на законодавство і практику його реалізації різних країн. На відміну від

законодавства унітарних держав, національні законодавства федеративних держав передбачають дещо інші за змістом конституційні положення, а також відповідні положення, деталізовані на рівні іншого галузевого законодавства. Так, за Конституцією Російської Федерації, у її ст. 51 вказано:

«1. Ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе самого, одного із подружжя і близьких родичів, коло яких визначається федеральним законом.

2. Федеральним законом можуть встановлюватися інші випадки звільнення від обов'язку давати свідчення» [106]. Конституція визнає цю гарантію в якості невід'ємного права кожної людини на захист себе і своїх близьких.

Конституція та КПК Російської Федерації забороняють використання доказів, отриманих із порушенням закону. Щодо свідків, то вони теж мають право не свідчити проти себе, одного із подружжя та близьких родичів. Визнання вини повинне бути добровільним, а показання які викликані примусом, погрозами та іншими способами впливу, не може бути визнана законним, допустимим доказом.

Конституція Федеративної Республіки Бразилії (пункт LXIII статті 5) вимагає, щоб кожному заарештованому повідомлялося про його права, серед яких є право не відповідати на запитання, а саме: «Заарештований має бути проінформованим про свої права, включаючи право зберігати мовчання, гарантію на допомогу зі сторони сім'ї та адвоката». Вбачається та сама аналогія, фактично, що і в вищерозглянутих державах.

Аналізуючи законодавство Німеччини, можна сказати, що право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів також знайшло своє відображення. Відповідно до Конституції та Кримінально-процесуального кодексу Німеччини, давання показань є правом, а не обов'язком обвинуваченого. Тому представником органу, який веде кримінальне провадження, має бути роз'яснено, що він може відмовитися давати показання в справі. Визнання обвинуваченою особою своєї вини у

вчиненні кримінального правопорушення, на відміну від законодавства Франції, являється вирішальним доказом. Цікавим є те, що відмова від визнання вини тягне за собою посилення покарання.

Відповідно до нормативно-правових актів Німеччини особа, заручена з обвинуваченим, подружжя, навіть якщо шлюб розірваний, близькі родичі до третього коліна мають право необмеженої відмови від давання показань. Будь-який свідок має право відмовитися повідомляти дані з питань, відповіді на які призвели б для нього чи його близьких родичів та членів сім'ї притягнення до кримінальної відповідальності та небезпеку переслідування. Так, право на відмову від давання показань свідків з особистих підстав мають:

1) наречений або наречена обвинуваченого або особа, з яким обвинувачений збирається спільно проживати в партнерських відносинах;

2) чоловік або дружина обвинуваченого, навіть якщо шлюб більше не існує; супутник або супутниця життя обвинуваченого, навіть якщо партнерські відносини більше не існують;

3) особа, яка перебуває в прямих родинних зв'язках або споріднена по прямій лінії з обвинуваченим або потерпілим, у не прямих зв'язках споріднення до третього покоління [164, с. 33].

У свою чергу чергу, на рівні Конституції Франції закріплено, що кожен має право не свідчити проти самого себе закріплено в галузевому законі. Право особи не давати показання або пояснення щодо себе закріплене у статті Конституції таким чином:

«1. Ніхто не може бути примушений свідчити проти себе.

2. Зізнання, здійснене під примусом, тортурами чи залякуванням або після тривалого арешту чи ув'язнення, не може розглядатися як доказ.

3. Ніхто не може бути засуджений чи покараний у випадку, коли єдиним доказом проти нього є його власне зізнання» [114].

Можна зробити висновок, що у Франції право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, має подвійне значення, а саме:

- це засіб доказування, який є необхідний для встановлення в справі;
- розглядається як один із засобів здійснення права на захист. Слідчий суддя та суддя зобов'язаний допитати обвинуваченого з метою отримання його показань під час розслідування і судового розгляду. Разом з тим, обвинувачений при допиті не приносить присягу і має право взагалі не давати жодних показань. Під час першої явки слідчий суддя повинен роз'яснити це право, про що робиться відповідна відмітка в протоколі. Якщо ж обвинувачений виявить бажання дати показання, допит проводиться негайно. У французькому законодавстві процес визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину не є вирішальним доказом і не тягне за собою припинення процесу доказування у справі [114, 184, с. 171].

Право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів знайшло своє закріплення і в нормативно-правових актах Азербайджанської Республіки. Так, відповідно до Конституції Азербайджанської Республіки: «ніхто не може бути змушений до давання показань проти себе і своїх близьких родичів та бути підданим переслідуванню за це. Особа, якій на попередньому чи судовому розгляді пропонується надати відомості, які викривають у здійсненні злочину її чи близьких родичів, має право відмовитися від давання показань, не боячись будь-яких негативних юридичних наслідків». Підозрюваний чи обвинувачений не притягуються до кримінальної відповідальності у випадку дачі завідомо неправдивих показань. Щодо свідків чи потерпілих, які приховують свою участь у вчиненні злочину, то вони попереджаються про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання лише за умови, якщо не перейдуть у розряд обвинувачених чи підозрюваних [184, 190].

Особливістю забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у Великобританії є чітке дотримання з боку держави захисту публічних інтересів. Так, перед початком процедури допиту особу зобов'язані попередити не тільки про її право зберігати мовчання та можливості того, що все, що буде нею сказане, може служити доказом у справі, а й про те, що замовчування інформації під час допиту, на яку особа пізніше розраховує послатися в суді, може ускладнити її захист. Окрім цього, англійське законодавство, на відміну від вітчизняного, дозволяє посадовій особі, після попередження про право на мовчання, задавати питання уточнюючого характеру або питання, спрямовані на попередження або зменшення спричинення шкоди іншим особам [172, 184].

Аналізуючи законодавство Грузії, можна стверджувати, що порівнюючи з іншими країнами у них найжосткіша передбачена система притягнення до відповідальності за порушення будь-якого права та ухилення від відповідальності, а також «недонесення» або «приховування» злочину. У Грузії, можна відзначити, право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів майже відсутнє, адже «недонесення» або «приховування» злочину тягне за собою кримінальну відповідальність від 2 до 4 років позбавлення волі [105].

На нашу думку, це порушення права особи не лише давати показання або пояснення щодо себе, а також стосовно членів сім'ї чи близьких родичів. Адже, якщо особа відмовляється давати пояснення або показання, це вже може бути підставою для настання кримінальної чи іншої відповідальності.

Представники поліції Грузії аргументують це тим, що це дає можливість розкривати злочини у швидшому темпі та якісніше. Адже, особи які вчинили злочин, як правило користуються правом не свідчити проти себе, членів сім'ї або близьких родичів, що не дає можливість швидко розкрити злочини.

У свою чергу, Конституція Литовської Республіки теж закріплює можливість не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи

близьких родичів. Так, в ст. 31 Конституції ренламентовано: «забороняється примушувати давати свідчення проти себе, члнів своєї сім'ї або близьких родичів» [104].

Конституція Республіки Білорусь у ст.27 передбачає, що «ніхто не може бути примушений давати свідчити та пояснення та пояснення проти самого себе, членів своєї сім'ї, близьких родичв. Докази, отримані з порушенням закону, не мають юридичної сили» [103].

Аналогічні положення передбачено і на рівні Конституції Республіки Хорватії. Так, у її ст. 29 зазначено: «обвинувачену особу не може бути приневолено свідчити проти себе чи визнати свою вину» [108].

Конституція Республіки Словенії в ст. 29 в межах правових гарантій закріплює: «кожна особа має право відмовитися брати вину на себе, обвинувачувати свою родину чи друзів або визначити свою вину» [107].

Отже, проаналізувавши конституції зарубіжних країн можна сказати, що майже у всіх країнах забезпечується можливість особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Але, в досліджуваних нами країнах дана можливість особі забезпечується як у контексті чітко визначеного конституційного права, так і у контексті відповідних гарантій, а також подекуди в контексті навіть зобов'язання.

У новітньому законодавстві європейських країн можна чітко окреслити дві перспективи розвитку забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Перша полягає у розширенні кола осіб, наділених даним правом. Друга тенденція полягає в поширенні права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів на інші злочини проти правосуддя. Зокрема, у законодавстві Литви та Польщі скасовано кримінальну відповідальність за надання неправдивих показань потерпілим або свідком випадку здійснення ними цього з метою уникнення відповідальності членами їх

сім'ї або близькими родичами. На нашу думку, це є зовсім доцільно, оскільки які вчинили злочин уникають відповідальності.

Як бачимо, право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів закріплене та забезпечується у багатьох країнах світу. Водночас не завжди вдається виключно на внутрішньодержавному рівні забезпечити захист даного права, його відновлення чи відшкодування заподіяних збитків. Це підтверджують рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Прикладом у даному контексті можуть слугувати такі рішення як: «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р., «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 р., «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 р. тощо. Це ті справи ЄСПЛ які розглядалися щодо громадян України у контексті порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, стороною якої є Україна і для неї у встановленому порядку передбачені відповідні зобов'язання.

Так, на нашу думку, виникнення права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів не слід пов'язувати із процесуальним статусом особи. На цьому наголосив ЄСПЛ в рішенні у справі «Шабельник проти України»: «Суд зазначає, що з першого допиту заявника стало очевидним, що його показання були не просто показаннями свідка злочину, а фактично зізнанням у його вчиненні. З того моменту, коли заявник уперше зробив зізнання, вже не можна було стверджувати про відсутність у слідчого підозри щодо причетності заявника до вбивства» [281].

Іноді ЄСПЛ надавав розширювальне тлумачення «праву на мовчання», яке включає не лише свободу від свідчень проти себе, а й право не бути притягненим до відповідальності за відмову надати інші докази на підтвердження власної вини. У справі «Функе проти Франції» зазначалося: «Суд вважає, що митні служби спровокували пред'явлення обвинувачення п. Функе з метою отримання деяких документів, про існування яких в них були припущення, проте повної впевненості не було. Не маючи можливості або не

бажаючи отримати їх в будь-який інший спосіб, вони намагалися примусити заявника надати докази свого власного порушення» [281].

Проте зазначений висновок Суду слід сприймати з деякими застереженнями, які він надавав в інших рішеннях. Суд визнав, що використання показань осіб, що вони давали як свідки без участі адвоката чи іншого фахівця в галузі права, для доведення вини в учиненні злочину ними (свідками) або їх співучасниками є [84].

У справі «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» було зазначено таке: «Відповідно, факти цієї справи слід відрізнити від фактів у справі Функе, в якій митні органи порушили кримінальну справу проти заявника з наміром примусити його надати докази стосовно злочинів, які він нібито вчинив. Такий ступінь примусу в тій справі Суд визнав несумісним зі статтею 6, оскільки це фактично позбавило імунітет від самообвинувачення його суті». «Не можна сказати, що рішення обвинуваченого мовчати впродовж усього кримінального провадження обов'язково не повинно мати наслідків, коли суд, що розглядає справу, намагатиметься оцінити докази проти нього... Питання, чи порушують статтю 6 негативні висновки, зроблені з мовчання обвинуваченого, має вирішуватися у світлі всіх обставин справи»

ЄСПЛ у справі «Джон Муррей проти Сполученого Королівства» (п. 45) де вказано, що право зберігати мовчання на поліцейському допиті і право не надавати свідчення проти себе є повсюдно визнаними нормами, що становлять суть висловлювання про справедливий розгляд справи [284].

Гарантії щодо реалізації права на мовчання не містять заборони врахування відмови особи від давання показань, за умови доведеності вини особи поза розумним сумнівом за допомогою сукупності доказів. Отже, заборона притягнення до відповідальності особи на підставі її відмови давати показання не означає неможливість (неможливість) використання у доказуванні факту мовчання особи.

Таким чином, з розуміння зазначених рішень у взаємозв'язку з положеннями Основного Закону України, слід дійти висновку про неможливість притягнення особи до відповідальності за відмову надати будь-які докази на користь її винуватості. Втім, це не означає заборону отримання доказів винуватості особи (речових доказів, документів, зразків для експертизи), що знаходяться у її володінні, за допомогою доступних правових процедур, таких як тимчасовий доступ до речей і документів.

На практиці виникають питання, чи слід віднести до «свідчень (показань або пояснень) щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів особи проти себе» такі, що не містять безпосереднього визнання вини, а лише можуть стати передумовою для обвинувачення особи. На це питання дає відповідь ЄСПЛ у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства»: «У будь-якому разі, якщо керуватися принципом справедливості, закріпленим у статті 6, право не свідчити проти себе не може розумно обмежуватися заявами про визнання правопорушення або зауваженнями, які є відверто обвинувальними. Свідчення, отримані під тиском, які на перший погляд не є обвинувальними, – такі, як виправдувальні зауваження або просто інформація за фактом запитання, – пізніше можуть бути використані під час розгляду кримінальної справи на підтримку обвинувачення» [288].

У даному рішенні Суд наголосив на тому, що право не свідчити проти себе «не поширюється на використання в кримінальному провадженні матеріалів, які можуть бути отримані від обвинуваченого під примусом, матеріалів, які існують незалежно від волі підозрюваного, такі, як документи, отримані на підставі ордера, змушування дихати в алкогольно-респіраторну трубку, аналізи крові, сечі, зразки шкіри для аналізу ДНК». На отримання таких матеріалів поширюються лише згадані вище гарантії захисту від відповідальності за відмову в добровільному порядку надати такі докази [288].

Проте процесуальний примус, пов'язаний із здобуттям наявних в особи доказів, може бути застосовано лише тоді, коли відсутнє нелюдське або таке,

що принижує гідність, поведження, а «публічний інтерес до засудження особи виправдано порушенням його фізичної та психічної недоторканності», на чому, зокрема, наголосив ЄСПЛ у рішенні за справою (у справі) «Яллох проти Німеччини» [282].

У світлі цього норма п.3 ч.1 ст.66 КПК України, яка дозволяє свідку відмовитися від давання виключно тих показань, які можуть стати підставою для підозри чи обвинувачення у вчиненні ним (а також близьким родичем чи членом сім'ї) правопорушення, звужує права особи порівняно до норми ст.63 Конституції України, яка дозволяє відмовитися від давання будь-яких показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, тобто незалежно від того, чи мають такі показання самообвинувальний характер [113, 134].

Постає також питання щодо можливих порушень права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які тягнуть за собою недопустимість отриманих доказів. До таких порушень слід віднести: не роз'яснення особі цього права; прямий примус до надання таких свідчень, включно з юридичною відповідальністю за їх ненадання; порушення права на захист. Що стосується порушення права на захист, ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» вказав: «Забезпечення доступу до захисника на ранніх етапах є процесуальною гарантією права не свідчити проти себе та основною гарантією недопущення поганого поведження, відмічаючи особливу вразливість обвинуваченого на початкових етапах провадження, коли він потрапляє у стресову ситуацію і одночасно стикається з дедалі складнішими положеннями кримінального законодавства» [286].

Стосовно розмежування «прямого» та «непрямого» примусу до самовикривальних свідчень, воно є наслідком аналізу рішення ЄСПЛ у згаданій вже справі «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства», де Суд назвав непрямим примусом факт роз'яснення особі, що з її відмови пояснити поліції свою присутність на місці злочину або давати свідчення під час судового розгляду можуть бути зроблені негативні висновки. Втім, на думку Суду, такий

факт, за відсутності прямого примусу, не може стати самостійною підставою для недопустимості отриманих доказів [284].

Слід враховувати, що ЄСПЛ встановив виняток із правила про недопустимість лише того доказу, який отримано внаслідок порушення права не свідчити проти себе. У рішенні у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» ідеться про те, що «допустимість як доказів свідчень, отриманих за допомогою катувань, з метою встановлення відповідних фактів у кримінальному провадженні призводить до його несправедливості в цілому, незалежно від доказової сили таких показань і від того, чи мало їх використання вирішальне значення для засудження підсудного судом» [286]. При цьому йдеться виключно про катування, а не про інше (нелюдське, або таке, що принижує гідність, поведження) порушення ст.3 Конвенції.

При визначенні того, чи мало місце порушення, Європейський суд з прав людини бере до уваги такі фактори, як характер і ступінь примусу, наявність будь-яких дотичних гарантій, і використання одержаних у такий спосіб доказів у подальшому провадженні.

Висновок ЄСПЛ про порушення права на мовчання чи права не свідчити проти себе не залежить від того, чи в ході кримінального чи іншого провадження дійсно використовувалися стверджувальні інкримінуючі докази або свідчення, одержані із застосуванням примусу або всупереч зазначеним правам. Отже, факт порушення цих прав може бути постановлений судом навіть у випадках, коли подальше провадження не здійснювалося або особу пізніше виправдали.

ЄСПЛ тісно пов'язує право на свідчити проти себе і право на мовчання з правом на одержання правової допомоги. Суд часто зазначав, що «ранній доступ до адвоката слугує складником процесуальних гарантій, яким Суд приділятиме особливу увагу при дослідженні того, чи застосована процедура знищила саму суть права не свідчити проти себе». На етапі слідства підозрюваний перебуває в особливо вразливому становищі, і «така вразливість

може бути належно компенсована лише допомогою адвоката, чиє завдання, окрім іншого, полягає в забезпеченні додержання права обвинуваченого не свідчити проти себе», йдеться у справі «Салдез проти Туреччини» [287].

На разі, існують різні підходи до розуміння значення судової практики Європейського суду з прав людини. Прихильники першого підходу вважають практику ЄСПЛ обов'язковою для застосування національними судами, тому що вона є дуже важливою для роз'яснення основоположних прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Конвенцією 1950 р., тим паче остання є частиною національного законодавства України. Прихильники іншої точки зору вважають, що практика ЄСПЛ не є обов'язковою, проте не применшує її важливе значення для національного правосуддя!

На наше переконання, незважаючи на різні точки зору, місце і значення судової практики ЄСПЛ чітко визначено згідно Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. Так, у його ст.17 закріплено, що «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію 1950 р. та практику Суду як джерело права» [226].

Таким чином, національні та міжнародні судові органи здійснюють низку заходів, які забезпечують конституційне право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Велика кількість позовів від українських громадян до ЄСПЛ свідчить про недостатню захищеність вказаного права національними судами. В умовах сьогодення здійснюється оновлення судової влади, удосконалюється вся судова система держави, основним завданням є гарантування та забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Це дасть можливість забезпечити право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Отже, право не свідчити проти себе у широкому сенсі слід розуміти як право будь-якої особи відмовитися від давання будь-яких свідчень, які можуть прямо чи опосередковано стати підставою для підозри або обвинувачення

особи у вчиненні правопорушення, так само як і право не бути притягненим до відповідальності за відмову від надання таких свідчень або відмову в добровільному порядку надати будь-які докази на підтвердження власної винуватості.

На нашу думку, права людини не мають порушуватися, якщо вони закріплені Основним Законом, але вони мають бути чітко деталізовані в нормативних актах. В Україні право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів забезпечується державою в особі відповідних органів державної влади, але ми вважаємо, щоб покращити забезпечення даного права, потрібно в чинному законодавстві чітко зазначити про які свідчення може особа мовчати і не давати показання, а які свідчення особа зобов'язана надати.

Такі нововведення дадуть можливість особі не ухилятися від відповідальності, а правоохоронним та судовим органам забезпечити відповідно охорону і захист даного права на належному рівні. Тому, з однієї сторони виправданими є законодавчо закріплені положення у грузинському законодавстві, де особи за ненадання показання несуть кримінальну відповідальність, а з іншої сторони вони порушують цим право особи.

У державах з демократичним режимом і відповідними правовими системами право особи не давати показання або пояснення проти самої себе в різних видах проваджень, насамперед кримінальному, чи не бути примушеним до давання показань і пояснень проти членів сім'ї чи близьких родичів вважається невід'ємним правом. Аналогічні статті конституцій держав чи інших нормативно-правових актів фактично заявляють про засудження тих незаконних методів, які застосовувалися в деяких країнах в роки масових репресій, коли органи слідства і суду змушували людей зі страху або під погрозами обмовляти себе і доносити на своїх близьких.

Отже, проаналізувавши забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів країн світу, можна

сказати що дійсно воно реалізується по різному. Але, на нашу думку, досудове розслідування має проводитися лише на основі визначених у законодавстві засадах. Основною з яких є, на нашу думку, право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. Вона полягає в тому, що: кожна особа має можливість і не може бути примушена надавати органам, які ведуть кримінальний провадження, інформацію про вчинення цією особою, членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлена юридична відповідальність, а також інформацію, що становить таємницю особистого життя особи, що дає показання і пояснення, або особи, щодо якої даються показання та пояснення.

Переймаючи досвід зарубіжних країн, ми можемо стверджувати, що в нашому національному законодавстві щодо забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів є прогалини, які потрібно змінювати, для покращення і досудового розслідування і забезпечення та не порушення даного права.

Виходячи із зарубіжного досвіду, щодо переліку осіб, які входять до близьких родичів, то можна сказати, що наприклад, у Німеччині доданого переліку входять наречений або наречена обвинуваченого або особа, з яким обвинувачений збирається спільно проживати в партнерських відносинах. У законодавстві Російської Федерації робиться акцент на подружжя. На нашу думку, було б доцільно внести такі корективи і в законодавство України, тобто включити до «близьких родичів» та «членів сім'ї» таких осіб, як наречений, наречена, а також, осіб чоловік, дружина, замінити на «подружжя».

Забезпеченню розглядуваного права надається в державі винятково важливе значення, про що свідчить його конституційне закріплення (ст. 59, ч. 2 ст. 63, п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України), а також віднесення до рангу основоположного начала (принципу) кримінального судочинства (ст. 21 КПК України).

В Україні положення статті 63 Конституції України, якою передбачено право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи

близьких родичів, орієнтуються на найвищі міжнародні стандарти в галузі гарантій прав недоторканості особи. Вони впливають із змісту ст. 10 Загальної декларації прав людини: «кожна людина ... має право ... на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» [65], узгоджуються з ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, згідно з яким «кожен має право ... не бути вимушеним давати показання проти самого себе або до визнання себе винним» [170]. Дане право прописане і в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка також надає право кожному «при розгляді будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення ... не бути примушеним до дачі показань проти самого себе або до визнання себе винним» [90] і інших міжнародних правових актів.

Отже, ми бачимо, що право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів забезпечується на високому рівні у міжнародних нормативних актах, які поширюються практично на всі країни Європи. Але, в кожній країні в межах свого національного законодавства дане право імплементується та реалізується по різному.

Ми переконанні, що важливо продовжувати процес подальшої імплементатії у чинне законодавство існуючих міжнародно-правових стандартів у даній сфері, так само це стосується і процесів їх уніфікації та систематизації.

Підводячи підсумок вищевикладеного, необхідно відмітити, що для ефективного забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї, чи близьких родичів, необхідно з особливою обережністю ставитися до того, які висновки можна (або не можна) робити з факту, що суб'єкт процесуальних відносин скористався своїм правом на відмову від дачі показань. Право на відмову від дачі показань необхідно розуміти як заборону на будь-яке пряме або непряме психологічне або фізичне примушування обвинуваченого зі сторони слідства, інших уповноважених

органів з метою отримання від нього будь-якого визнання або визнання своєї провини.

Доцільно було б перейняти досвід країн світу, щодо уточнення у чинному законодавстві перелік осіб які відносяться до «близьких родичів» та «членів сім'ї». Відповідно до КПК України ст. 32 близькі родичі – батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки. Якщо говорити про тих осіб які входять до «членів сім'ї», то даного чіткого переліку немає в жодного чинному законодавстві. Дане поняття вживають у різних нормативно-правових актах України, але переліку хто входить до членів сім'ї чомусь тлумачиться дещо абстрактно і по-різному.

Ми вважаємо, що було б доцільно віднести до «близьких родичів» – батьки, діти які досягли 18 - річного віку, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, а до «членів сім'ї» – дружина, чоловік, непрацездатні батьки і діти, які не досягли 18-річного віку. На нашу думку, дані зміни потрібно внести у все чинне законодавство однаково, що дасть можливість правоохоронним, судовим та іншим органам забезпечити право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Висновки до розділу 3

Не зважаючи на те, що нормативна база забезпечення досліджуваного права існує, нажаль, реалізація на практиці відбувається з проблемами та іноді з порушеннями з боку органів публічної влади та їх осіб, які покликані забезпечувати права і свободи людини, зокрема й право особи не давати показання та пояснення проти себе, членів сім'ї та близьких родичів.

У даному розділі ми дослідили поняття, зміст забезпечення права особи не давати показання та пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів, як дане право забезпечується правоохоронними, судовими та іншими органами держави, а також проаналізували зарубіжний досвід. І досягли таких висновків.

На нашу думку, забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів – це специфічна, об'єктивно необхідна організаційно-правова діяльність державних органів, що відображає соціальне призначення держави і має законодавчу регламентацію в система правових норм, які передбачені Конституцією і законами України, що визначають можливості реалізації даного конституційного права.

До змісту забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, ми відносимо наступні елементи: 1) створення умов для реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; 2) охорона та захист конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; 3) поновлення порушеного конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Що ж стосується забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів правоохоронними, судовими та іншими органами в Україні, то нами запропоновано належним чином нормативно врегулювати статус і діяльність кожного з органів, які забезпечують вище вказане право, а також правоохоронні та судові органи мають взаємодіяти та координувати свою діяльність у напрямі забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Йдеться про необхідність виконання покладених на них державою обов'язків, щодо забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів., а також відповідних контрольних механізмів.

Аналізуючи зарубіжний досвід щодо забезпечення права особи не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів, можна сказати, таких країн як: США, Франції, Німеччини, Грузії, Республіки Білорусь, Російської Федерації, Азербайджанської Республіки Литовської Республіки, Республіки

Словенії, Республіки Хорватії та низки інших держав засвідчує різноманітність способів закріплення та реалізації права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Водночас ЄСПЛ тісно пов'язує право не давати показання або пояснення щодо себе і право на мовчання з правом на одержання правової допомоги.

В Україні право особи не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів закріплене Основним Законом України, тому й забезпечуватися має на високому рівні. На жаль, у чинному законодавстві де деталізується дане право є певні прогалини, які призводять до його порушення.

На нашу думку, одна з таких прогалин у чинному законодавстві є нечіткий перелік осіб які відносяться до «близьких родичів» та «членів сім'ї». Відповідно до КПК України ст. 32 близькі родичі – батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки. Якщо говорити про тих осіб які входять до «членів сім'ї», то даного чіткого переліку немає в жодного чинному законодавстві. Дане поняття вживають у багатьох нормативно-правових актах України, але переліку хто входить до членів сім'ї чомусь тлумачиться дуже здалека та по-різному.

Отже, на нашу думку, доцільно було б, внести зміни до чинного законодавства України, а саме:

- внести зміни і доповнення до Конституції України частиною 2 ст. 51, такого змісту: «До близьких родичів відносяться – батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки; а до членів сім'ї – дружина, чоловік, непрацездатні батьки і діти, які не досягли 18-річного віку».

- до частину 2 ст. 63 Конституції України викласти у такій редакції: «Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний, інші учасники процесуальних відносин мають право на захист». Відповідні зміни повинні бути згодом внесені і до інших нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність до Конституції України.

Відповідно змін потребує і КПК та закони України, у яких зазначається про близьких родичів та членів сім'ї. На нашу думку, це дасть можливість при отриманні свідчень правоохоронним органам уніфіковано забезпечити право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає у з'ясуванні поняття, природи і змісту, забезпечення реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів людини в Україні, а також формулюванні на цій основі висновків, положень, пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення його забезпечення в Україні. Найбільш важливими є такі:

1. Аналіз доктринальних джерел права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів дозволяє зробити висновок про те, що це право демонструє взаємодію інститутів і принципів конституційного права, кримінального процесу й інших галузей, а також породжує низку інших інститутів та принципів правосуддя, зокрема принцип презумпції невинуватості, недоторканності особи, є необхідною умовою і способом забезпечення права на справедливий суд, інших основоположних конституційних положень тощо.

Підкреслено мультидисциплінарність методологічних підходів та інших інструментів дослідження даного права, засновану на діалектичному методі пізнання із застосуванням наукових та спеціальних методів вивчення конституційно-правових та інших галузевих норм і правовідносин.

2. Генеза нормативно-правового закріплення даного права у законодавстві України налічує багато століть, починаючи з часів Київської Русі. Так, "Руська Правда" регулювала питання реалізації права на звернення до суду за захистом своїх прав та право на самозахист своїх прав; Статут Великого князівства Литовського гарантував шляхтичам право користуватися гарантіями принципу презумпції невинуватості, та всім людям – право на судовий захист своїх прав та свобод; Конституція Пилипа Орлика 1710 р. закріпила можливість козаків звертатися до Генерального суду за захистом своїх прав; кодифікована збірка феодального права "Права, за якими судиться малоросійський народ" містила положення про право шляхтича користуватися презумпцією невинуватості, звертатися до суду з метою захисту своїх прав тощо.

3. Сучасний період пов'язаний з розробкою і прийняттям міжнародно-правових стандартів у даній сфері. Так, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. у п. 3 ст. 14 визначив, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним. Опосередковано дане право врегульовано в Загальній декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдського або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р., Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 1979 р., Зводі принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі 1988 р. і т.д.

У системі нормативно-правових джерел України першочергову роль відіграє Конституція України. У ст. 63 врегульовано право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Її логічне продовження та взаємозв'язок підкреслено з іншими положеннями Основного Закону України (ст. 28, 29, 51, 55, 56, 59, 62, 64, 129 тощо), а також деталізація у конституційному й іншому галузевому законодавстві. Йдеться про Закони України «Про прокуратуру»; «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про Конституційний суд України», «Про Службу безпеки України», Кримінальний кодекс України Кримінальний процесуальний кодекс України, Сімейний кодекс України, Податковий кодекс України, Господарський кодекс України, Господарський процесуальний, кодекс України, Цивільно-процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс про адміністративні правопорушення, Кримінально-виконавчий кодекс; Закони України «Про державний захист працівників судових та правоохоронних органів»; «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції», «Про дипломатичну службу», «Про Вищий антикорупційний суд України», «Про доступ до публічної інформації»; «Про судоустрій і статус суддів»; «Про адвокатуру»; «Про правову допомогу»). Про

належну увагу з боку держави, її нормотворчих органів у регулюванні досліджуваного права, включаючи гарантії його реалізації свідчить значна кількість підзаконних актів та судова практика у даній сфері.

4. Багатоаспектність конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів дозволяє його розглядати як 1) конституційне право особи; 2) право-гарантію; 3) правовий привілей особи; 4) свободу проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів; 5) елемент права особи на захист; 6) засаду здійснення судочинства, необхідну умову забезпечення права на справедливий суд; 7) передумову правового імунітету особи; 8) спосіб забезпечення основоположних конституційних принципів: презумпції невинуватості, недоторканності особи і впливає з поняття людської гідності тощо.

Запропоновано авторську дефініцію конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у широкому розумінні як свободу проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів, що становить сукупність гарантованих державою можливостей особи утримуватися від дій, спрямованих на нерозголошення відомостей щодо згаданих категорій осіб, які перебувають у статусі потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, позивача і відповідача, заявника і боржника, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин з метою захисту їх прав та законних інтересів.

Водночас визначено дане право особи у вузькому розумінні як закріплені нормами Конституції України та інших нормативно-правових актів України можливості особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що становлять правовий привілей особи та гарантію права на захист від звинувачення у вчиненні правопорушень.

5. У зв'язку з різноманітними підходами до розуміння природи і сутності досліджуваного права, виокремлено його специфічні ознаки та зміст. Так, аналіз його відмінних ознак, виходячи з положень чинного законодавства України дозволяє зробити висновок, що показання – це відомості, які

надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом чи іншими щодо відомих їм обставин у різного роду провадженнях, що мають значення для них. Показання є одним з процесуальних джерел доказів, поряд з речовими доказами, документами, висновками експертів. Водночас пояснення – це відомості, які можуть не мати доказового значення, що надаються усно або в письмовій формі, незалежно від стадій різних видів проваджень. У більшості випадків отримані пояснення від особи без захисника відрізняються від дачі показань.

Зміст даного конституційного права включає ряд суб'єктивних можливостей, зокрема, відмовитись давати показання або пояснення (мовчати) щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів з приводу підозри чи обвинувачення, так і з інших питань; не нести відповідальність за відмову давати показання або пояснення проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів; бути поінформованим про зміст та порядок реалізації цього права уповноваженими органами державної влади та їх посадовими особами у встановленому законом порядку; оскарження незаконних дій чи бездіяльності органів державної влади та їх посадових осіб щодо неналежного забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

6. Гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів – це комплексна система юридичних умов, засобів і механізмів, які обумовлюють повну, всебічну та ефективну реалізацію даного права, сприяють попередженню його порушення або недотримання; створюють можливості для захисту та відновлення у випадку порушення. Виокремлено такі основні види гарантій: загальні та спеціальні; інституційні, організаційні і нормативно-правові або юридичні. Зокрема останні включають нормативно закріплені у Конституції України, Законах України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про Конституційний суд України» та ін., у кримінально-

процесуальному, цивільно-процесуальному, господарсько-процесуальному, іншому галузевому законодавстві, міжнародно-правових актах.

7. Механізм реалізації конституційного права особи не давати не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, на думку автора, складається з таких складових (стадій): 1) гарантування реалізації даного права, 2) безпосереднє здійснення; 3) охорона та захист; 4) відновлення чи сприяння відновленню порушеного права.

Забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів становить специфічну соціально необхідну і законодавчо регламентовану діяльність органів державної влади та їх посадових осіб, що спрямована на створення належних умов для реалізації, охорони, захисту та поновлення даного права осіб, які перебувають у статусі потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, позивача, відповідача, заявника, боржника, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин. До суб'єктів такого забезпечення можна віднести: правоохоронні, судові та інші органи державної влади України, громадські організації та інші, визначені законодавством установи й організації. У встановлених законом випадках суб'єктом забезпечення даного права може бути сама особа.

8. Ґрунтовне вивчення та аналіз законотворчої та правозастосовної практики у цій сфері США, Франції, Німеччини, Грузії, Республіки Білорусь, Російської Федерації, Азербайджану, Литви, Словенії, Хорватії та інших держав засвідчує різноманітність способів закріплення та реалізації права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Позитивним є наявність чітких та конституційно гарантованих механізмів, включаючи контрольні (Франція, Німеччина та ін.), у деяких країнах вони відсутні або неоднозначні чи несистемні (наприклад Грузія).

9. Внесено пропозиції щодо змін і доповнень до чинного законодавства України, що покликані суттєво підвищити ефективність діяльності державних органів, інших уповноважених суб'єктів забезпечення конституційного права

особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів. Важливим, на наше переконання, є законодавче закріплення на конституційному рівні визначеного кола осіб, які належать до членів сім'ї і близьких родичів. Зокрема, тому доцільно внести зміни і доповнення до ст. 51 Конституції України.

Водночас пропонуємо частину 2 ст. 63 Конституції України викласти у такій редакції: «Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний, інші учасники процесуальних відносин мають право на захист». Відповідні зміни повинні бути згодом внесені і до інших нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність до Конституції України, міжнародних стандартів у даній сфері.

Також доцільно внести зміни до п. 3. ст. 66 Кримінального процесуального кодексу України в частині відмови свідка давати свідчення щодо себе, близьких родичів і членів сім'ї, надаючи таке право особі відмовитися від дачі тільки тих пояснень, які можуть стати підставою для підозри, звинувачення в скоєнні ним, близькими родичами або членами сім'ї кримінального правопорушення щодо відповідності положень ст. 63 Конституції України для усунення колізій між даним нормативно-правовим актом та Основним Законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Забезпечення прав людини у сфері виконавчої влади. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т.* Київ: Видав. Дім «Ін Юре», 2005. С. 283-285.
2. Административная юстиция: Понятие охраны субъективных публичных прав в связи с развитием воззрений на государство: Перевод с нем./ Лемайер К., д-р.; Пер.: А. Э. Нольде. Санкт-Петербург: Сенат. Тип., 1905. 215 с.
3. Азімов Ч. Здійснення самозахисту в цивільному праві. *Вісник Академії правових наук.* 2001. № 2 (25). С.135-141.
4. Актуальні проблеми конституційного права України: Підручник / За заг. ред. професора Олійника А.Ю. Київ: Центр учбової літератури. 2013. 554 с.
5. Алексеев С.С. Право: Азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. Москва: Статут. 1999. 711 с.
6. Аленін Ю., Гурджі Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі. *Право України.* 2003. № 4. С. 30–32.
7. Аналіз практики застосування адміністративними судами окремих положень Закону України «Про очищення влади». URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http://www.vasu.gov.ua/userfiles/file/Uzagal_sud_prak/Analiz_ochishchenna_vladi.doc.
8. Апарин С.М. Привилегия от самоизобличения в уголовном процессе: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. Волгоград, 2000. 20 с.
9. Бабенко К.А. Правове регулювання публічно-владних відносин: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Відкр. міжнар. ун-т розв. людини "Україна". К., 2013. 36 с.
10. Баран С.О. Конституційне право людини і громадянина на відшкодування шкоди та його забезпечення в Україні: дис... канд. юрид. наук. Київ. 2012. 236 с.
11. Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: монографія.

Київ: КНТ. 2008. 212 с.

12. Бараннік Р. Право особи на свободу від самовикриття: історія розвитку. *Право України*. 2004. №4. С. 42-46

13. Бараннік Р.В., Шибіко В.П. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: монографія. Київ: КНТ. 2008. 212 с.

14. Бараннік Р.В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2002. 20 с.

15. Бевзенко В. М. Вітчизняна адміністративна юстиція в контексті розвитку законодавства України та адміністративно-правової науки. *Кримський юридичний вісник*. 2007. № 1 (1). С. 261–267

16. Бережанська В.В. Забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в зарубіжних країнах. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: матеріали міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Харків, 31 серпня – 1 вересня 2018 р.)*. Х., 2018. С. 18-22.

17. Бережанська В.В. Поняття та зміст забезпечення конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Право і суспільство*. 2018. №.3. Част.2. С 3-9.

18. Бережанська В.В. Поняття та зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6. Т. 1. С. 33-39.

19. Берестова І.Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні: монографія; НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ : Маслаков, 2018. 496 с.

20. Белкін Л. Правову допомогу може отримати кожний. *Дотримання*

положень основного закону держави Юридична газета. 2 лютого 2010 р. № 5 (227). С. 21.

21. Білас А.І. Захист прав людини і правоохоронна діяльність. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти* (матер. V Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 10 груд. 2014 р., м. Київ). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2014. С. 73–75.

22. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ: Юридична думка. 2011. 384 с.

23. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні: монографія. Дн.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД. 2008. 157 с.

24. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07. К., 2004..

25. Букач В.В., Олійник А.Ю. Конституційні політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: монографія. Дн.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2006. 172 с.

26. Бутенко С.Ю. “Право на мовчання” у контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Теоретичні та практичні проблеми кримінального судочинства*: матеріали всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Донецьк, 19 жовтня 2012 р.). Ред. кол.: О.О. Волобуєва, О.В. Одерій, В.П. Горбачов, А.І. Журба. Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. 359 с.

27. Васильченко О.П. Правові імунітети як винятки реалізації принципу рівності прав та свобод людини та громадянина в Україні. *Наше право.* 2014. №. С. 58–64.

28. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2002. 1440 с.

29. Венская конвенция о дипломатических сношениях от 18 апреля 1961 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048

30. Венская конвенция о консульских сношениях от 24 апреля 1963 г.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047
31. Венская конвенция о праве международных договоров 1969 г.
Международное право в документах: учеб. пособ. / Сост.: Н.Т.Блатова, Г.М.Мелков. 2-ое изд. Москва: Инфра-М., 1997. 696 с.
32. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб 2-ге вид. Київ: Центр учб. л-ри. 2012. 320 с.
33. Вовкотруб С.Г. Актуальні питання імунітету свідків в кримінальному судочинстві. *Форум права*. 2009. № 3. С. 105-110.
34. Вовкотруб С.Г. Гарантії права особи на свободу від самовикриття в кримінальному судочинстві. *Університетські наукові записки*. № 4 (32). 2009. С. 225-229.
35. Волкотруб С.Г. Імунітет у кримінальному процесі України: монографія Харків: Консум. 2005. 144 с.
36. Герасимчук О. Порівняльний аналіз правового статусу потерпілого за кримінально-процесуальним законодавством Польщі, Росії та України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини*: матер. XIII регіон. науково-практ. конфер. (Львів, 8-9 лютого 2007 р.). Л.: Юрид. факультет ЛНУ ім. Івана Франка. 2007. С. 591-592.
37. Гетьман А.П. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Харків: Право, Націон. універ. «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2012. 681 с.
38. Головченко В.В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні: монографія. Чернігів: Вид. Лозовий В. М. 2012. 328 с.
39. Гордимов А. В. Доктринальні джерела права та права людини в романо-германській та англосаксонській правових системах. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 43-47
40. Господарський процесуальний кодекс України 1992 р. (Редакція від 28.08.2018 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

41. Грицик В.В. Гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'я чи близьких родичів. URL: <http://studcon.org/garantiyi-konstytucijnogo-prava-osoby-ne-davaty-pokazannya-abo-poyasnennya-shchodo-sebe-chleniv>

42. Грицик В.В. Доктринальні джерела конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9375/1/%D0%AE%D0%A0%D0%98%D0%94%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%9F%D0%A1%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86>

43. Грицик В.В. Поняття та ознаки конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/78995/%C3>

44. Гришко О.М. Теорія держави і права: практикум. Київ: КНЕУ. 2013. 308 с.

45. Грошевий Ю.М., Тацій В.Я. Кримінальний процес: підручник. Харків: Право, 2013. 824 с.

46. Гузела М. Деякі питання захисту свідків і потерпілих за законодавством України та зарубіжних держав. URL: <http://radnuk.info/component/content/article/24612-2013-08-16-16-31-17.html>.

47. Гультай М.М. Виявлення та виправлення слідчих та судових помилок у кримінальному процесі України: Дисерт. на здоб. наук ступеня канд.. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза/ Харків. націон. унів. внутр. справ Х., 2008.

48. Гультай М.М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного права. Курс лекцій. К.: «Центр учбової літератури», 2019. 270 с.

49. Гусарев С. Система юридичної діяльності в контексті захисту прав та свобод громадян. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в країні*. Матер. Х регіон. науково-практ. конференції. Львів. 2004. С. 17-19.

50. Данилюк Т.М. Сучасне забезпечення права на захист у кримінальному провадженні. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2012. № 3. URL: http://www.nbuuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_29

51. Декларація Комітету Міністрів Ради Європи «Про свободу вираження поглядів та інформації» від 29 квітня 1982 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_885

52. Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення: Резолюція 47/33 Генеральної асамблеї ООН від 18.12.1992 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_225.

53. Демиденко В.О. Структура утвердження конституційних прав та свобод людини й громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* 2004. № 5. С. 138-146.

54. Денисенко Г.В. Інститут імунітету свідка за кримінальним процесуальним кодексом України та Федеративної Республіки Німеччини. Порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник гуманітарного міжнародного університету.* 2018. № 31. С. 145-148

55. Джуська А.В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: Дисерт. на здоб. наук ступеня канд.. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Київ. 2018. 236 с.

56. Доктринальне тлумачення норм права. URL: <http://uk.x-pdf.ru/5ekonomika/1237370-12-molodizhniy-naukoviy-visnik-ukrainskoi-akademii-bankivskoi-spravi-nbu-seriya-yuridichni-nauki-zbirnik-naukovih-pra.php>;
<https://www.bestreferat.ru/referat-156732.html>

57. Доманська В.О., Тимошенко П.Ю. Свідоцький імунітет у контексті співвідношення правових норм, що регулюють кримінально-процесуальні та шлюбно-сімейні відносини. *Науковий вісник Київського націон. універ. внутрішніх справ: науково-теоретичний журнал.* 2007. № 5. С. 78-84

58. Домбровська О.В. Зміст діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню реалізації конституційного права на життя людини та

громадянина. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*, 2004. № 1-2. С. 56-61

59. Домбровська О.В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: автореф. дис на здоб. наук ступеня канд.. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Київ. 2005. 19 с.

60. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці. Львів: Кальварія. 2004. 280 с.

61. Еникеев З. Д. Уголовное преследование: учебное пособие. Уфа: Изд-во БашГУ, 2000. 132 с.

62. Енциклопедія сучасної України URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=13289

63. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. 4: Н – П / [уклад.: Р.В. Болдирев та ін.]; ред. В.Т. Коломієць, В.Г. Склярєнко. Київ: Наук. думка. 2003. 656 с.

64. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню" (Страсбург, 26.11.1987) URL: eksika.com.ua/15780615/legal/yevropeyska_konventsija_pro_zapobigannya_katuvannya

65. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

66. Загальна теорія держави і права /За заг. ред. Цвик М., Петришин О. Харків: Право. 2010. 584 с.

67. Здійснення прав людини в Україні та суспільна мораль (наукові статті й законопроектні пропозиції). Львів: Край. 2010. 148 с.

68. Ієрусалімова І. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина: дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право/ Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 21 с.

69. Казаренко М. Права свідка на імунітет та підстави його застосування. *Право України*. 1998. №2.

70. Калиновский К. Б., Смирнов А. В. Уголовный процесс: Учебник для вузов: 2-е изд. /под общ. ред. А.В. Смирнова. Санкт-Пт.: Питер. 2005. 699 с.

71. Камінська Н.В. Філософсько-правовий вимір доказування в конституційному судовому процесі. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/download/1038/1049>

72. Камінська Н.В. Захист персональних даних: проблеми внутрішньо-державного, наднаціонального і міжнародно-правового регулювання. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. Київ. 2015. №3. С. 106-114.

73. Камінська Н.В. Роль місцевих та регіональних омбудсменів в захисті прав, свобод та інтересів людини і громадянина. *Право на життя: аспекти реалізації*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (22-23 листоп. 2012 р., м. Чернівці.). Чернівці. Част. I. 2012. С.38-41

74. Камінська Н.В., Білас А.І. Уніфікація стандартів правоохоронної діяльності: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2017. №3. С. 106-114

75. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Харків: Право. 2008. 296 с

76. Каткова Т.Г. Теорія держави і права: навч. посібник у визначеннях і таблицях. Вид.: «Правова освіта». 2014. 96 с.

77. Керимов Д.А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). Москва: Аванта, 2001. 560 с.

78. Клименюк О.В. Методологія та методи наукового дослідження: навчальний посібник. Київ: Міленіум. 2005. 186 с.

79. Кобрін А.Є. Теоретико-правові проблеми визначення поняття «податкова пільга» та його співвідношення з суміжними поняттями. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30-31 травня 2011 р.). К., 2011. С. 30-33

80. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України: Навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер. 2004. 576 с.
81. Коваль М.В. Людина, її права, свободи та законні інтереси – першооснова національної безпеки України, а їх охорона та захист – головний обов’язок держави. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (I). С. 113-120.
82. Ковінько Д.В. Поняття та зміст конституційного забезпечення прав людини і громадянина. *Юридичний вісник*. 2011. № 2(19). С. 47–51.
83. Когут Н.М. Імунітет свідка в кримінальному процесі України. URL: <http://наука.kushnir.mk.ua/?p=44199>
84. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
85. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/para0478#0478>
86. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер. 2003. 336 с.
87. Колодій А.М. Забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні *Актуальні проблеми забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні: матеріали наук-практ. конф. (Київ, 15 – 16 квіт. 2011 р.)* Київ: Нац. акад. внутр. справ. Ч. 1. 2011. 148 с
88. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов’язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ: «Правова єдність». 2008. 350 с.
89. Кобрін А.Є. Свобода особи від самовикриття, викриття членів її сім’ї чи близьких родичів у кримінальному процесі. URL: <https://ak.vzarabotke.com/?p=330>
90. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 0.11.1950 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
91. Кони А. Ф. Избранное. М., 1989.

92. Коновалова Г. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за новим КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. №20. С. 1-3.
93. Конституція України: науково-практичний коментар. Харків: Право. 2011. 1128 с.
94. Конституційна система органів державної влади України / В. В. Кравченко / Конституційне право України: навч. посіб. 2-ге вид., доп. Київ: Атіка. 2002. С. 225-237
95. Конституційне законодавство зарубіжних країн: Хрестоматія: Навч. посіб. / Упоряд. В. О. Ріяка, К. О. Закоморна. Київ: Юрінком Інтер. 2007. 384.
96. Конституційне право України / За ред. Георгіца А.З. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 504 с.
97. Конституційне право України. Академічний курс: підручник: У 2 т. Т. 2 / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка. 2008. 800 с.
98. Конституційне право України/ За ред. О.В. Ріяки. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 320 с.
99. Конституційне право України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ Бисага Ю.М., Бисага Ю.Ю., Белов Д.М. та ін.; М-во освіти і науки України. Ужгород: Ліра. 2007. 370 с.
100. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків: Право. 2008. 416 с.
101. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В.Ф. Погорілка. 4-е вид. Київ: Наукова думка. 2003. 732 с.
102. Конституційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні: колект. монографія / гол. ред. П.М. Рабінович. Львів: Медицина і право, 2012. 180 с.
103. Конституція Білорусії від 15.03.1994 URL: <http://nbuviar.gov.ua/asambleya/constitutions.php>
104. Конституція Грузії від 24.08.1995 URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=130>

105. Конституція Литовської Республіки від 25.10.1992 URL: <https://legalns.com>
106. Конституция Российской Федерации от 15.10.1993 URL: <http://www.constitution.ru/>
107. Конституція Словенії від 23.12.1990 URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=109>
108. Конституція Хорватії від 22.12.1990 URL: <http://nbuviar.gov.ua/asambleya/constitutions.php>
109. Конституція США 1787 URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A1%D0%A8%D0%90
110. Конституція України. Науково-практичний коментар. URL: <https://textbook.com.ua/pravo/1474610935>.
111. Конституція України: науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О. В. Грошевой. Харків: Право; Київ: Видавничий дім "Ін Юре". 2003. 808 с.
112. Конституція України: Офіц. текст: Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: Навч. посібн. / Авт.-уклад. М.І. Хавронюк. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Видав. А.С.К. 2003. 384 с.
113. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 30. Ст.141.
114. Конституции стран ЕС URL: <https://worldconstitutions.ru/>
115. Копейчиков В.В., Сущук З.И. Реальный социализм: демократия, личность, права человека. Киев: Вища шк. 1983. 152 с.
116. Коркунов М. Лекции по общей теории права:// www.livelib.ru/author/378241-nikolaj-korkunov
117. Король В. В. Засада гласності кримінального судочинства України: поняття, зміст, підстави, обмеження: монографія. Ів.-Франківськ. 2003. 221 с.

118. Король В.В. Гарантії забезпечення для свідків свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї за новим КПК України. *Право.ua* № 1. 2015. С.118-124

119. Костицький М.В. Доказування в конституційному судовому процесі *Вісник Конституційного Суду України*, 2011, вип.. 4-5 С. 158-163

120. Костицький М.В. Доказування в юрисдикційному процесі: філософські і психологічні проблеми. *Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність*: матеріали другої міжнар. наук.-практ. конф.(Київ, 25–26 листоп. 2010 р.).К, 2010. Ст. 45

121. Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посіб. Вид. 6-те, випр. та доповн. Київ: Атіка. 2009. 608 с.

122. Краснова К. А. Защита свидетелей в государствах-членах ЕС. *Международное право*. 2015. № 4. С.66

123. Кримінальне право України. Загальна частина: навч.-метод. посіб./ Київ: Фенікс. 2012. 112 с.

124. Кримінальне право України: підручник/ за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. К.: Істина, 2011. 1121 с.

125. Кримінальне право: підручник. А.М. Бабенко, Ю.А. Вапсва, В.К. Гришук та ін./ за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: ХНУВС. 2011. 378 с.

126. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

127. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тацій [та ін.]. 5-те вид., допов. Харків: Право. 2013. 980 с.

128. Кримінальний процес в питаннях і відповідях: Загальна і Особлива частини: навч. посіб. /Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Хабло. 3-тє вид., доповн. і переробл. Київ: Скіф, 2013. 250 с.

129. Кримінальний процес України/ За ред. Коваленко Є.Г. Вид. «Освіта». 2011. 239 с.

130. Кримінальний процес України: підруч. / за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. Харків: Право. 2000. 496 с.

131. Кримінальний процес України: Підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляреко. Київ: Юрінком Інтер. 2006. 704 с.
132. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В.Я. Тацій, О.В. Капліна, О.Г.Шило. Харків: Право. 2014. 824 с
133. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. Харків: Право. 2010. 608 с.
134. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
135. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль [та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право. 2012. 768с.
136. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків: Одіссей. 2013. 1104 с.
137. Кримінально-виконавче право України: підручник / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Харків: Право. 2005. 256 с.
138. Кримінально-виконавчий кодекс: Закон України від 28.12. 2007 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
139. Кримінально-процесуальний кодекс Азербайджану URL: http://www.caa.gov.az/index.php?option=com_k2&view=item&id=93:constitution-of-the-republic-of-azerbaijan&Itemid=173&lang=ru
140. Кримінально-процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 12.01.1961, 1961 р., № 2, Ст.15
141. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 Харків: Одіссей, 2011. 248 с.
142. Курс советского уголовно-процессуального права: Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. Т. 1 Москва: Госюриздат, 1957. 839 с.
143. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі

забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер. 2013. 288 с.

144. Кучинська О.П. Процесуальний статус свідків: деякі особливості за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С.295-300.

145. Кушнір І. Захист омбудсменом конституційного права особи на доступ до публічної інформації. *Науковий вісник НАВС*. Київ: 2017. №4. С. 297-310.

146. Кушнір І.В. Поняття і зміст забезпечення Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини конституційного права особи на доступ до публічної інформації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород: 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 75–79.

147. Лапкін А.В. Організація судових та правоохоронних органів України: навч. посіб. у схемах. 2-ге вид., змін. і допов. Харків: Право. 2013. 144 с.

148. Лемак О. В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Харків, 2014. 20 с.

149. Лемешко О.М. Процесуальний імунітет та його вплив на ефективність застосування кримінального закону. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 102. с. 153-162

150. Лисюк Ю.В. Процесуальна фігура свідка у кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 4. С. 90-95 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzizvru_2014_4_20.pdf

151. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги в Україні: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса. 2013. 21с.

152. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина. 2014. 432 с.

153. Лопатин В.Н., Федоров А.В. Свидетельский иммунитет

Государство и право. 2004. №6. С. 50-54.

154. Лоскутова Т. А. Привилегии и иммунитет свидетеля в уголовном процессе / *Адвокатская практика*, 2005. № 6. С. 29–32.

155. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). Київ: Атіка. 2013. 412 с.

156. Майданник О.О. Конституційне право України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер. 2011. 312 с.

157. Майданник О.О. Конституційне право України: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2010. 380 с.

158. Малишев Б.В., Москалюк О.В. Застосування норм права (теорія і практика): навчал. посіб.. / За заг. ред. Б.В. Малишева. Київ: Реферат. 2010. 260 с

159. Маляренко В.Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник. Київ: Юрінком Інтер. 2007. 347 с.

160. Малько А.В. Льготная и поощрительная правовая политика. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс. 2004. 233 с.

161. Манукян В.И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие. Киев: Истина. 2010. 480 с.

162. Матузов, Н.И. Личность. Права. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та 1972. 292 с.

163. Методологія науки конституційного права URL: https://studopedia.com.ua/1_150483_metodologiya-nauki-konstitutsiynogo-prava.html

164. Милинчук В. В. Взаимная правовая помощь по уголовным делам. Действующая практика и перспективы развития. Москва. 2001. 286 с.

165. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев: Вища школа. 1984. 132 с.

166. Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Либідь. 1999. 536 с.

167. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред.

Ю.І Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Видав. Дім «Ін Юре». 2003. Т. I. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1232 с.

168. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т./ Відп. ред. В. В. Коваленко, Ю.І. Римаренко, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Атіка, 2011. Т. VII. Адміністративно-правове забезпечення поліцейської діяльності. 1120 с.

169. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ : Концерн Видав. Дім «Ін Юре», 2005. Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1224 с.

170. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

171. Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права від 16.12.1966 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

172. Молдаван А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2005. 52 с.

173. Молдаван А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. 2-ге вид. Навч. осіб. Київ: Центр учбової літератури. 2010. 352 с.

174. Монтескьє Ш. Избранные произведения / Общ. ред. и вступ. ст. М. П. Баскина. Москва: Гослитиздат. 1955 800 с.

175. Морозова И.С. Теория правовых льгот : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра юр. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Саратов. 2007. 36 с.

176. Мурза О.В. Правові пільги: загальнотеоретична характеристика. Дисертація на здобуття наук. ступеня канд юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків. 2013.

177. Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Кримінальний процес України: Підручник. Київ: Юридична думка. 2005. 548 с.

178. Наливайко В.С., Таращук О.В. Поняття і значення правової допомоги в Україні. *Юриспруденція: теорія і практика* : щомісячний науково-практичний журнал. 2009. №2. С.17-24.

179. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України/ за ред. О.А. Банчука, Р.О.Куйбіди, М.І. Хавронюка; Центр політ.-прав. реформ. Харків: Фактор. 2013. 1058 с.

180. Науково-практичний коментар Конституції України /за ред. Мусіяки В.Л. Харків: Право. 2011. 783 с.

181. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред.: М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. 9-те вид., переробл. та допов. Київ: Юрид. думка. 2012. 1316 с.

182. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків. 2004. 38 с

183. Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ України щодо забезпечення прав і свобод людини: монографія. Київ. 2003. 477 с.

184. Николук В. Кальницький В. Применение статьи 51 Конституции РФ в уголовном судопроизводстве. *Законность*. 1997. № 8. С.17.

185. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. Минск: Изд. В.М. Скакун. 1998. 896 с.

186. Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. *Збірник статей*. 2012. 128 с.

187. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / за ред. В.С. Ковальський. Київ: Юрінком Інтер. 2013. 408 с.

188. Нор В. Свідок у кримінальному процесі України: коло осіб, предмет показань та свідочий імунітет URL: <http://mir.zavantag.com/pravo/9764/index.html>.

189. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка.

Москва, 1997. 677 с.

190. Окремі аспекти інтеграції досвіду США із протидії корупції у національне законодавство України/ Рада з питань протидії корупції та захисту конституційних прав громадян: URL: <http://com1.org.ua/okremi-aspekti-integracii-dosvidu-ssha-iz-protidii-korupcii-u-nacionalne-zakonodavstvo-ukraini/>.

191. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні: Монографія. Київ: КНУТД; Дніпро: Ліра ЛДТД. 2018.

192. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури. 2008. 472 с.

193. Ольховенко О. І. Родовий об'єкт злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків. *Юридична наука*. 2014. №12. С.101-113.

194. Ольховенко О.І. Кримінально-правова характеристика злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (Ст. 385 КК України): автореф. дис. ...канд.юрид.наук. Київ. 2018. 23 с.

195. Онишко О. Б. Забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності : курс лекцій. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2013. 255 с.

196. Організація судових та правоохоронних органів : підручник / за ред. І. Є. Марочкина, Н. В. Сібільової. Харків: Одісей. 2007. 528 с.

197. Організація судових та правоохоронних органів : підручник / за ред. І. Є. Марочкина. Харків: Право. 2014. 448 с.

198. Орленко В.І. Конституційне право України: посібник для підготовки до іспитів. Харків: Право. 2011. 156 с.

199. Осинська О.В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ. 2010. 20 с.

200. Особи, які беруть участь у справі. URL: <https://infopedia.su/11x8f18.html>

201. Пазюк А. В. Захист прав громадян у зв'язку з обробкою

персональних даних у правоохоронній діяльності: європейські стандарти і Україна. Київ: МГО «Прайвесі Юкрейн». 2001. 260 с.

202. Панасюк Т. І. Защита свидетелей и потерпевших от организованных преступных посягательств: URL: <http://ukr-pravo.at.ua/news/1/2010-09-02-14>.

203. Панчук О. В. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2013. 19с.

204. Панчук О. В. Окремі питання надання адвокатом правової допомоги свідку. *Закон и жизнь*. 2013. № 3. С. 32-34

205. Паршак С.А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157–162.

206. Пашков С. М. Організаційно-правові засади діяльності судової міліції по забезпеченню безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь. 2009. С.7-9.

207. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод. дис....кан.юр.наук. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. 2006.

208. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2004. 20 с.

209. Плева К. Правовий статус свідків за новим кримінально-процесуальним кодексом України. *Юридичний вісник*. 2014. №6. С. 142-146.

210. Победкин А.В., Яшин В.Н. Следственные действия: монография. Москва: Юрлитинформ. 2016. 185 с

211. Погорілецька А.В. Організаційно-правовий аспект права громадян на офіційну інформацію. URL: http://dipplus.com.ua/naukov-statt-z-v-dkritogodost/news_post/pogor-lecka-angel-na-volodimir-vna-organ-zac-yno-pravoviy-as (дата звернення: 21.06.2016).

212. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. Київ: Правова єдність. 2010. 432 с.

213. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України:

Підручник / За заг. ред. проф. В.Л. Федоренка. 3-вид., перероб. і доопр. Київ: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.

214. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради Україн.* 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.

215. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві : автореф. дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.09. О.,2010. 20 с.

216. Політологічний енциклопедичний словник /за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ: Генеза. 2004. 463 с.

217. Полянський Ю., Рачинський А. Захист прав і свобод громадянина у сферах діяльності державної влади та управління. *Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України* / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. Київ: Вид-во УАДУ,1999. Вип.1. С. 172.

218. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. *Юрид. вісник України.* 1996. № 48.

219. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

220. Права людини в діяльності органів внутрішніх справ України, матеріали науково-практичної конференції (11-13 травня 2006 р.)/ за заг. ред. докт. юрид. наук, акад. НАПрН України Бандурки О.М., докт. юрид. наук Левченко К.Б. Харків. 2006.

221. Права людини й оновлення Конституції України: колективна монографія. *Праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини юридичного факультету Львівського національного універ. імені Івана Франка.* Львів: Малий видав. центр юрид. факул. Львів. націон. універ. імені Івана Франка. 2011. Вип. 5. 184 с.

222. Право на захист. Свобода від самовикриття. URL: <https://www.osmark.com.ua/uk/2017/08/07/право-на-захист-свобода-від-самовикри/>

223. Принципи ефективного розслідування і документації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання: рекомендовані Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 04.12.2000 р. № 55/89. *Права людини і професійні стандарти для правоохоронних органів в документах міжнародних організацій*. Київ: Сфера. 2002. С. 202–206.

224. Пристінський І.О. Правове забезпечення таємниці сповіді в чинному законодавстві України та канонах православної церкви. *Адвокат*, 2011. № 9 (132). С.22-26

225. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

226. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст.260.

227. Про Вищий антикорупційний суд України : Закон України 07.06.2018 № 2447-VIII URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>

228. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 № 1188-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 23. Ст.870.

229. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами України: Закон України від 19.06.2003 URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/975-15>

230. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

231. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

232. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

233. Про дипломатичну службу України: Закон України від 07.06.2018 № 2449-VIII 2001 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19>

234. Про доступ до інформації, яка знаходиться в розпорядженні державних органів: Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 25 листопада 1981 р. URL:http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/116/

235. Про доступ до офіційних документів: Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (2002)2 від 21 лютого 2002 р. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a33

236. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

237. Про Європейський кодекс поліцейської етики 2001 р. : Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасникам РЄ. URL:http://www.pravo.org.ua/files/ebook/PS_05__4_2.pdf.

238. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 року № 3782-XII. Дата оновлення: 08.10.2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

239. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. №1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

240. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

241. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.12.2014 р. № 1702-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 50-51. С. 2057.

242. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9 URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>

243. Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: Конвенція Ради Європи від 28.01.81 р. № 108, Страсбург URL:www.convention.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/108.htm.

244. Про захист прав людини і основних свобод: конвенція ООН від 4 листопада 1950 року. *Голос України*, 2001 р. ст. 59.

245. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4.04.1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-вр>

246. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996. № 49. Ст.272.; Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 35. Ст. 376.

247. Про Консульський статут України: Указ Президента України від 02.04.1994 № 127/94 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94>

248. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № 12. Ст.89.

249. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

250. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>

251. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97–ВР (зі змінами і доповненнями, внесеними законами України станом на 22 березня 2018 року № 2376-VIII). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

252. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст.2051.

253. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page>

254. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2015. № 40-41. Ст.379.

255. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1992. № 22. Ст.303.

256. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

257. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 91. Ст. 2765.

258. Про офіційне тлумачення положень частини першої статті 276, термінів «за місцем вчинення правопорушення» та «своєчасне сповіщення» Кодексу України про адміністративні правопорушення у системному зв'язку з положеннями статті 245, частини першої статті 257, частин першої-п'ятої статті 258, частини першої статті 268, частини першої статті 277, статей 278-280 цього Кодексу: Конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини URL: www.ombudsman.gov.ua (дата звернення: 15.08.2017).

259. Про передачу третім особам персональних даних, які знаходяться в розпорядженні державних органів: Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 9 вересня 1991 р. URL: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/104/

260. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 р. № 611. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>

261. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

262. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*, 2015. № 2-3. Ст.12.

263. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>

264. Про Регламент Конституційного суду України від 22.02.2018 URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/reglament_2.pdf

265. Про свободу вираження поглядів та інформації: Декларація Комітету міністрів Ради Європи від 29 квітня 1982 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_885

266. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 N 27, ст.382 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

267. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України № 276/2015 від 20 травня 2015 р. URL: [.http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/276/2015](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/276/2015).

268. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

269. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page>

270. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2010, № 41-42, № 43, № 44-45. Ст.529.

271. Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

272. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. /Орзіх М.П. та ін. Київ: Юрінком Інтер. 2011. 267 с.

273. Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України Закон визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду України №20-рп/2009 від 10.09.2009. *Відомості Верховної Ради України*, 2009, № 25, ст.311)

274. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 –

конституційне право/ Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 38 с.

275. Рабінович П. Забезпечення прав людини (форми правові) / за редак. П.М. Рабінович, Ю.І. Панкевич. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т.* / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ: «Видавничій Дім «Ін Юре». 2005. Т.ІІ. С. 280-283.

276. Рабінович П.М. Конституційне забезпечення прав людини і громадянина в Україні: основні напрямки удосконалення. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юрид л-ра.. Т.7. С. 94–101

277. Раджабова Т. Ф. Личность: понятие и правовой статус. *Евразийский юридический журнал*, 2009. № 10 (17).

278. Растовщиков И.В. Обеспечение прав и свобод личности в СССР: Вопр. теории. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. 117 с.

279. Рекомендуемые виды практики в области защиты свидетелей при производстве по уголовным делам, касающимся организованной преступности. Изд-во ООН. Нью-Йорк. 2008. с.96.

280. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Найдин против Румынии» (Naidin v. Romania) (№ 38162/07) от 21.10.2014 г. URL: <http://base.garant.ru/70979206/>.

281. Рішення Європейського суд з прав людини. Справа «Шабельник проти України» Страсбург, 19 лютого 2009 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_457.

282. Рішення Європейського суд з прав людини у справі «Яллох проти Німеччини» URL: <http://eurocourt.in.ua/>

283. Рішення Європейського суд з прав людини. Справа «Аллан проти Сполученого Королівства» (Allan v United Kingdom), 48539/99, 5 листопада 2002 року. URL: <http://eurocourt.in.ua/>

284. Рішення Європейського суду з прав людини «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo->

suda-na-russkom-yazyke/myurrej-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/

285. Рішення Європейського суду з прав людини «Кондрон проти Сполученого Королівства» від 21.02. 1986 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_180

286. Рішення Європейського суду з прав людини «Нечипорук і Йонкало проти України» Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_683.

287. Рішення Європейського суду з прав людини «Салдез проти Туреччини» URL: <https://www.lawmix.ru/abrolaw/2552>

288. Рішення Європейського суду з прав людини «Саундерс проти Сполученого Королівства» URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=408>.

289. Рішення Європейського суду з прав людини «Функе проти Франції» від 25.02.1993 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_154

290. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»). *Офіційний вісник України* від 27.08.1998, № 32, стор. 59.

291. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>

292. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про

міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»). *Офіційний вісник України*, 1999, № 24, стор. 180.

293. Ромадановский К.О. Сравнительный анализ законодательств различных стран в области государственной защиты потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства. *Российский следователь*. 2006. 96 с.

294. Романенко Є.О. Державна політика у сфері забезпечення прав і свобод людини. *Державне управління: удосконалення і розвиток*. Електронне фахове видання. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=82>

295. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї URL: https://pidruchniki.com/1391051955935/pravo/svoboda_vid_samovikrittya_pravo_svidchiti_proti_blizkih_rodichiv_chleniv_simyi

296. Сидоренко М.Й. Теорія держави і права: навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: УН-т «Україна». 2013. 197 с.

297. Сіліч І.І. Гарантії забезпечення прав і свобод громадян в адміністративному процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.

298. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 21-22, ст.135. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

299. Січкач В. О. Використання досвіду поліції зарубіжних країн в діяльності міліції України по забезпеченню прав і свобод людини (організаційно-правовий аспект) : автореф. дис. канд. юрид. Київ, 2007. 16 с.

300. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. Київ: Алерта ; КНТ ; ЦУЛ. 2009. 520 с.

301. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Всеукраїнська асоціація видавців Правова єдність. 2013. 524 с.

302. Смолук В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів. 2005. 20 с.

303. Смыслов В.И. Свидетель в советском уголовном процессе. Москва:

Высшая шк. 1973.

304. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер. 2007. 632 с.

305. Справочник для специалистов должностных лиц по вопросам правосудия в делах, связанных с участием детей – жертв и свидетелей преступлений. Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности URL: http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison/reform/handbook_on_child_victims_and_witnesses.RUS.pdf.

306. Стахівський С.М. Збирання доказів як елемент процесу доказування. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 267.

307. Стахівський С.М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 1996.

308. Степаненко К. Еволюція терміна „забезпечення” щодо прав і свобод людини. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / [за ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко]*. К.: „Видав. Дім „Ін Юре”, 2005. Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1224 с.

309. Степанова Т.В. Свідки як засоби доказування у господарському процесі України. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 1. С. 168-172

310. Судебные и правоохранительные органы Украины: учеб. пособие / под ред.: А.С. Васильев, Е.Л. Стрельцов. 4-е изд., доп. и перераб. Харьков: Одиссей. 2011. 320 с.

311. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб./ П.Д. Біленчук; за ред., І.І. Котюк, А.П. Гель та ін. Київ: Атіка. 2011. 327 с.

312. Тевлін Р. Про поняття «правоохоронні органи» у широкому та вузькому розумінні. *Радянське право*. 1985. №7. С. 51-54.

313. Телипко В. Науково-практичний коментар Конституції України / за ред. Мусіяка В. Вид.: «Центр учбової літератури». 2011. 544 с.

314. Телипко В.Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури. 2009. 568 с.

315. Теория государства и права : курс лекций / Н.И. Матузов, А.А.

Воротников, В.Л. Кулапов ; под ред. Н.И. Матузова, А. В. Малько. - 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юр. Норма : НИЦ ИНФРА-М, 2018. 640 с.

316. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Київ: Алерта. 2014. 440 с.

317. Ткаля О. В. Правовий імунітет і правова пільга. Новітні наукові дослідження держави і права : зб. наук. пр. / За ред. О. В. Козаченка. Миколаїв : Іліон. 2014. С. 87-92.

318. Тодика Ю.М., Марцеляк О.В. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян. Харків: Лібра. 1998. 107 с.

319. Толкачев К.Б., Хабибулин А.Г. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан: Монография. Уфа: Уфимская ВШ МВД СССР. 1991. 168 с.

320. Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України : монографія. Харків: НікаНова. 2014. 416 с.

321. Удалова Л. Д. Свідоцький імунітет за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 284-288.

322. Удалова Л. Імунітет у кримінальному процесі. *Право України*. 2004. №4. С. 77-80

323. Фастовець В. Співвідношення понять «показання» та «пояснення» у Кримінальному процесуальному кодексі України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2. С.79–85.

324. Федоренко В. Л. Теоретичні основи системи конституційного права України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків. 2010. 40 с.

325. Федоренко В. Л., Серeda Ю. А. Інститут депутатського імунітету: порівняльно-правові аспекти. *Держава і право: Збірник наукових праць*. 2001. Вип. 9. С. 106-117.

326. Федорів Т. Концептуалізація феномену репутації в державно-управлінському вимірі. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 4. С. 32-41.

327. Філософія права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. Харків: Право. 2009. 208 с.

328. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. Том 1. Изд. 4-е. Санкт-Петербург: Типография т-ва «Общественная Польза». 1912. 579 с

329. Фрицький О.Ф., Солов'євич І.В. Роль правоохоронної діяльності у захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 15-21.

330. Фулей Т. Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження. *Слово національної школи судів України*. 2013. № 2(3). С. 107-115.

331. Хальота А.І. Конституційні особисті права та свободи людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис.. на здоб. наук ступеня канд.. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Київ. 2004.

332. Хальота А.І. Шляхи удосконалення діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню конституційних особистих прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 11. Т.1. С. 70-73.

333. Хижна О.Р. Історичний розвиток та порівняльно-правове дослідження Засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у законодавстві зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгород. націон. універ.*, 2015. Вип. 30, Том №2-3 С. 169-172.

334. Хижна О.Р. Особливості співвідношення свободи від самовикриття і права не свідчити проти себе та близьких родичів та членів сім'ї і презумпції невинуватості у кримінальному процесі *Науковий вісник публічного та приватного права*. Київ. 2016. №5. С. 349-353

335. Хижна О.Р. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти

близьких родичів та членів сім'ї як засада у кримінальному провадженні: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2018. 23 с.

336. Хлабистова К.В. Актуальні питання судової реформи: люстраційний аспект. *Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2017. С. 414-418.

337. Хлабистова К.В. Кримінальна відповідальність в системі люстраційних механізмів. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*: матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 31 бер. 2017 р.). Харків: Харк. нац. ун-т. внутр. справ. 2017. С. 197-198.

338. Хрестоматія з конституційного права України / Акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування; упоряд.: Ю.П. Битяк [та ін.]. Харків: Ксилон. 2010. 887 с.

339. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

340. Шаптала Н.К. Доказування в конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади. Монографія. К.: Логос, 2018. 385 с.

341. Шахрай В. Захист свідків в кримінальному процесі. *Матеріали семінару з питань забезпечення безпеки свідків, організованого Міністерством юстиції США та Міжнародною правоохоронною академією* (22-26 січня 2007 р., м. Будапешт). *Західний кур'єр* від 28.03.2007 р. 212 с.

342. Швець Д.В. Захист прав і свобод людини та громадянина – пріоритет діяльності Національної поліції України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків. 2017

343. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ: Реферат. 2002. 344 с.

344. Шелевер Н.В. Співвідношення правових категорій «імунітет», та «недоторканість». *Форум права*. 2012. №2. С.779-784.

345. Шингарьов Д.О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування: дис. на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Харків. 2017. 223 с.

346. Шингарьов Д.О. Окремі питання забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування. *Проблеми законності*. 2016. №135. С. 212–224.

347. Шингарьов Д.О. Проблеми нормативного регулювання проведення допиту затриманої особи. *Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників*: матеріали VI всеукр. наук. конф. студ. і аспірант. (Харків, 20 трав. 2015 р.). Харків. 2015. С. 375-378.

348. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2010. 20 с.

349. Юзікова Н.С. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. 4-е вид., перероб. і доп. Київ: Істина, 2010. 275 с.

350. Юридично-соціальний портал. URL: <http://www.pilga.in.ua/node/240>

351. Явич Л. С. Общая теория права. Ленинград.: Изд-во Ленинградского университета, 1976.

352. American Bar Association. Standards on State Judicial Selection. Report of the ABA Standing Committee on Judicial Independence Commission on State Judicial Selection Standards. 2000. URL: http://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/judicial_independence/reformat.authcheckdam.pdf

353. Amicus Curiae Opinion on the Law on the cleanliness of the figure of high functionaries of the Public Administration and Elected Persons of Albania adopted by the Venice Commission at its 80th Plenary Session (Venice, 9-10 October

2009). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2009\)044-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)044-e).

354. Declaration of the Committee of Ministers on human rights and the rule of law in the Information Society CM(2005)56. 13 May 2005. URL:<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=849061> (дата звернення: 15.12.2017).

355. Encyclopedia of Law Enforcement: in 3 vol. / ed. L. E. Sullivan, M. S. Rosen. Thousand Oaks : Sage Publications, 2005. Vol. 1. 531 p. Vol. 2. 472 p. Vol. 3. 532 p.

356. Garrett S.A. Models of Transitional Justice: A Comparative Analysis. *Report submitted to the Conference International Studies Association 40 Annual Convention.* (Los Angeles, 14-18 March 2000). Los Angeles.2000.

357. Harris Frank. The Role of Capacity Building in Police Reform / Frank Harris. Pristina : OSCE Mission in Kosovo, Department of Police Education and Development, 2005. 264 p.

358. Letkiewicz A., Majer P. Polska policja. Szczytno, 2011. 288 s.

359. Madinger J. Confidential informant: law enforcement's most valuable tool. Press LLC, 2000. 319 p.

360. National Programmes for Mass Surveillance of Personal Data in EU Member States and Their Compatibility with EU Law. *European Parliament.* 2013. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/493032/IPOL-LIBE_ET\(2013\)493032_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/493032/IPOL-LIBE_ET(2013)493032_EN.pdf).

361. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Ruling of March 4, 1999. URL: http://www.proyectos.cchs.csic.es/transitionaljustice/sites/default/files/maps/info/case-law/lithuania_KGB_1999.pdf.

362. The right to privacy in the digital age. *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights.* 2014. June 30. URL: http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session27/Documents/A.HRC.27.37_en.pdf

363. The European Ombudsman Problems with the EU? Who can help you?. 2011. URL: <https://www.ombudsman.europa.eu/pdf>

364. Towards an EU Criminal Policy: Ensuring the Effective Implementation of EU Policies Through Criminal Law. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social / Committee and the Committee of the Regions* COM(2011) 573 final of 20.9.2011. URL: http://ec.europa.eu/justice/criminal/files/act_en.pdf.

365. Treaty on European Union. URL: <http://www.eurotreaties.com/maastrichttext.html>.

366. Ukraine: Country Report. *Freedom on the Net 2015*. Freedom House. October 2015. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/resources/FOTN%202015_Ukraine.pdf

367. Webster's New Complete Thesaurus. USA: Smithmark Reference, 1995. 690 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

АНКЕТА

для інтерв'ювання працівників органів поліції України щодо належного рівня забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе членів сім'ї та близьких родичів

Шановний колего!

Мета анкетування – з'ясувати і оцінити думку працівників органів польщіть України стосовно стану забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів. Анкета анонімна і не треба вказувати своє ім'я. Результати анкетування будуть використані лише для наукового дослідження.

На кожне питання в анкеті вказано декілька варіантів відповіді. Слід підкреслити ту відповідь, що є, на Вашу думку, найбільш вдалою. Якщо запитання без пропонованих варіантів, просимо Вас, відповісти письмово в довільній формі.

Просимо Вас відповісти на запропоновані питання анкети.

1. Як Ви вважаєте, чи ваша діяльність пов'язана із забезпеченням конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів?

- так ;
- ні;
- не можу сказати впевнено.

2. Яку роль відіграють працівники судових та правоохоронних органів у реалізації людьми конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів?

- порушують особисті права та свободи людини;
- захищають конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів;
- ведуть нейтральну політику щодо реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів.

3. В якому з видів діяльності судових та правоохоронних органів найбільша вірогідність порушення ними конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів?

- в адміністративній діяльності;
- в кримінально-процесуальній діяльності;
- у виконавчій діяльності;

- в охоронній діяльності;
- в оперативно-розшуковій діяльності;
- не можу відповісти.

4. Як Ви розумієте зміст забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів?

Це - ...

- охорона особистих прав і свобод людини;
- відновлення порушених особистих прав і свобод людини;
- захист особистих прав і свобод людини;
- створення сприятливих умов для реалізації особистих прав і свобод людини;
- всі вищеперераховані елементи;
- тільки охорона та захист особистих прав і свобод людини;
- не можу відповісти.

5. Який з методів роботи органів поліції, інших правоохоронних і судових органів при забезпеченні конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів є найбільш ефективним?

- метод переконання;
- метод примусу;
- методи переконання та примусу;
- Ваш варіант _____ .

6. Яка, на Вашу думку, організаційна форма діяльності органів поліції щодо забезпечення особистих прав і свобод людини є найбільш пріоритетною?

- організація роботи з особовим складом, виплата достатньої заробітної плати;
- правовий та соціальний захист працівників поліції;
- фінансування та матеріально-технічне забезпечення діяльності поліції;
- виховання працівників поліції.

7. На Вашу думку, громадяни з метою захисту конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів прав можуть звертатись тільки до суду?

- так;
- ні;
- не можу сказати.

8. Хто повинен нести відповідальність за виконання явно злочинного наказу чи розпорядження керівників органів поліції, інших правоохоронних і судових органів?

- виконавець;
- той, хто віддав наказ;
- третя особа;

- не можу сказати.

9. Чи судові та правоохоронні органи в своїй діяльності дотримуються положень презумпції невинуватості?

- так;
- ні;
- не можу відповісти.

10. Чи доцільно внести зміни і доповнення до Конституції України з метою чіткого визначення близьких родичів та членів сім'ї?

- так;
- ні;
- не можу відповісти.

11. Чи беруть участь органи поліції, інші правоохоронні та судові органи у роз'ясненні конституційного права особи не давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів?

- так;
- ні;
- не можу відповісти.

12. Чи завжди цивільний позивач, відповідач, свідок, підозрюваний, обвинувачений чи підсудний в повній мірі користується своїм конституційним правом особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів?

- так;
- ні;
- не в повній мірі.

Дякуємо Вам за допомогу!

Результати анкетування АНКЕТА

Нами було проанкетовано 302 респондента.

1. Як Ви вважаєте, чи діяльність пов'язана із забезпеченням конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів?

- так – 285 (87 %);
- ні – 7 (4%);
- не можу сказати впевнено – 10 (9 %).

2. Яку роль відіграють працівники правоохоронних органів та суду у реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів?

- порушують особисті права та свободи людини – 6 (2 %);
- захищають конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів – 286 (90 %);
- ведуть нейтральну політику щодо реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів – 16 (8 %).

3. В якому з видів діяльності судових та правоохоронних органів найбільша вірогідність порушення ними конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів?

- в адміністративній діяльності – 63 (28 %);
- в кримінально-процесуальній діяльності – 107 (36 %);
- у виконавчій діяльності – 29 (12 %);
- в охоронній діяльності – 5 (1 %);
- в оперативно-розшуковій діяльності - 85 (21 %);
- не можу відповісти – 13 (2 %).

4. Як Ви розумієте зміст забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів? Це –

- охорона особистих прав і свобод людини – 19 (4 %);
- відновлення порушених особистих прав і свобод людини – 0 (0 %);
- захист особистих прав і свобод людини – 35 (8 %);
- створення сприятливих умов для реалізації особистих прав і свобод людини – 27 (4 %);
- всі вищепераховані елементи – 151 (50 %);
- тільки охорона та захист особистих прав і свобод людини – 115 (33 %);
- не можу відповісти – 6 (1 %).

5. Який з методів діяльності судових та правоохоронних органів щодо забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів найбільш ефективно застосовувати?

- метод переконання – 4 (1 %);
- метод примусу – 10 (2 %);
- методи переконання та примусу – 288 (97 %);
- Ваш варіант _____ - 0 (0 %).

6. Яка, на Вашу думку, організаційна форма діяльності поліції щодо забезпечення особистих прав і свобод людини є найбільш пріоритетною?

- організація роботи з особовим складом поліції, виплата достатньої заробітної плати – 68 (24 %);
- правовий та соціальний захист працівників поліції – 121 (42 %);
- фінансування та матеріально-технічне забезпечення діяльності поліції – 75 (26 %);
- виховання працівників поліції – 23 (8 %).

7. На Вашу думку, громадяни з метою захисту свого конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів прав можуть звертатись тільки до суду?

- так – 146 (41 %);
- ні – 217 (57 %);
- не можу сказати – 7 (2 %).

8. На Вашу думку, хто повинен нести відповідальність за виконання явно злочинного наказу чи розпорядження керівників правоохоронних органів та суду?

- виконавець - 25 (6 %);
- той, хто віддав наказ – 287 (89 %);
- третя особа – 11 (4 %);
- не можу сказати – 3 (1 %).

9. Чи судові та правоохоронні органи в своїй діяльності дотримуються положень презумпції невинуватості?

- так – 147 (45 %);
- ні – 91 (30 %);
- не можу відповісти – 79 (25 %).

10. Чи доцільно внести зміни і доповнення до Конституції України з метою чіткого визначення близьких родичів та членів сім'ї?

- так – 172 (60 %);
- ні – 72 (25 %);
- не можу відповісти – 43 (15 %).

11. Чи беруть участь правоохоронні органи та суд у роз'ясненні конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів?

- так – 296 (85 %);
- ні – 0 (5 %);
- не можу відповісти – 28 (10 %).

12. Чи завжди цивільний позивач, відповідач, свідок, підозрюваний, обвинувачений чи підсудний в повній мірі користується своїм конституційним правом особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів?

- так 110 (50 %);
- ні – 118 (45 %);
- не в повній мірі – 19 (5 %).

Регіони опитування:

м. Київ – 133 (46 %); Вінницька обл. – 15 (4 %); Волинська обл. – 25 (7 %);

- Запорізька обл. – 9 (1.4 %); Закарпатська обл. – 8 (1.7 %);
- Житомирська обл. – 29 (6.5 %); Київська обл. – 56 (16 %);
- Кіровоградська обл. – 21 (5 %); Тернопільська обл. – 4 (0.7 %);
- Рівненська обл. – 9 (3 %); Херсонська обл. – 11 (1 %);
- Харківська обл. – 2 (0.4 %); Чернівецька обл. – 9 (2.6 %);
- Чернігівська обл. – 12 (4 %).

Респонденти інших регіонів представлені не були.

Посада:

- інспектор (оперуповноважений, слідчий) – 194 (57.5 %);
- старший інспектор (оперуповноважений, слідчий) – 110 (33.5 %);
- начальник та заступник начальника відділення – 23 (5 %);
- начальник та заступник начальника відділу – 17 (4 %).

Стаж роботи в ОВС:

- від 1 до 10 років – 207 (58.5 %);
- від 10 до 20 років – 97 (30 %);
- понад 20 років – 56 (11.5 %).

Звання:

- мол. лейтенант поліції - 41 (11 %);
- лейтенант поліції – 82 (21 %);
- ст. лейтенант поліції – 96 (26.5 %);
- капітан поліції – 101 (27 %);
- майор поліції – 46 (9 %);
- підполковник поліції – 23 (4.5 %);
- полковник поліції 4 (1 %).

Вік:

- до 20 років – 26 (5.5 %);
- від 20 до 30 років – 168 (52 %);
- від 30 до 40 років – 98 (32.5 %);
- понад 40 років – 31 (10 %).

Акти впровадження

**НАЦІОНАЛЬНА
ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ**
**Управління забезпечення
прав людини**

вул. Богомольця, 10, м. Київ, 01601
тел. 254-75-88, uzpl@police.gov.ua

Спеціалізованій вченій раді
Д 26.007.04
Національної академії
внутрішніх справ
03055, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

10.04. 2019 року № 1391-2019
На № _____ від _____

Про впровадження результатів
дослідження

Акт

**впровадження в правозастосовну практику результатів
дисертаційного дослідження капітана поліції
Бережанської Вікторії Володимирівни на тему: «Конституційне право
особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи
близьких родичів та його забезпечення в Україні»**

Комісія у складі:

начальника Управління забезпечення прав людини Леванцова Євгена
Миколайовича

начальника відділу Управління забезпечення прав людини, кандидата
юридичних наук, доцента Тарасенка Костянтина Васильовича

головного спеціаліста Управління забезпечення прав людини, кандидата
юридичних наук Середи Тетяни Миколаївни

склала цей акт про впровадження у правозастосовну практику та
практичну діяльність органів поліції України результатів дисертаційного
дослідження капітана поліції Бережанської Вікторії Володимирівни на тему:
«Конституційне право особи не давати показання щодо себе, членів сім'ї чи
близьких родичів та забезпечення його в Україні».

Пропозиції та висновки дисертаційного дослідження використовуються
працівниками підрозділів поліції при розробці відомчих нормативно-правових
актів та вдосконаленні методичних розробок, під час проведення занять з
особовим складом у системі занять зі службової підготовки.

Євген ЛЕВАНЦОВ

Костянтин ТАРАСЕНКО

Тетяна СЕРЕДА

УЗПЛ НП, України			
Вих. №	1391-2019		
« 10 »	квітня	2019	р.
осн. док на	1	аркушах	
додаток на	-	аркушах	

Середа 254-70-78

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор Національної
академії внутрішніх справ
полковник поліції

С.Д. Гусарев

“ 22.02.18 р.

АКТ

**впровадження в освітній процес матеріалів кандидатської дисертації
ад'юнкта кафедри конституційного права та прав людини Національної
академії внутрішніх справ Бережанської Вікторії Володимирівни на тему
«Конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо
себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні»**

Комісія у складі:

Т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, доцента Дрозда О.Ю.; професора кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Камінської Н.В.; завідувача кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Завального А.М., розглянувши матеріали дисертації ад'юнкта кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ Бережанської Вікторії Володимирівни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні» зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право, встановила, що вони використовувались і надалі можуть бути використані під час розробки навчальних і робочих програм, планів семінарських занять для курсантів, студентів з навчальних дисциплін «Конституційне право», «Конституційна реформа в Україні», «Міжнародно-правові стандарти з прав людини», «Захист та дотримання прав людини в правоохоронній діяльності», «Захист та дотримання прав людини в професійній діяльності», «Забезпечення прав людини в правозастосовчій практиці» тощо.

Результати дисертації Бережанської Вікторії Володимирівни відображено у таких публікаціях, що рекомендовані для вивчення курсантам, студентам і слухачам Національної академії внутрішніх справ:

1. Грицик В. В. Поняття та ознаки конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 12. Т.1 С. 65-68.

2. Грицик В. В. Гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. №1. Т.1. С. 108-111.

3. Грицик В. В. Створення належних умов органами внутрішніх справ України щодо забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 4. Т. 1. С. 61-63.

4. Бережанська В. В. Поняття та зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 6. Т. 1. С. 33-39.

5. Бережанська В. В. Забезпечення судовими органами конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2016. Випуск 2 (37). С. 13-19.

6. Грицик В. В. Создание условий органами внутренних дел для реализации гражданами конституционного права не давать показания против себя и членов семьи: сравнительный аспект. *Право и политика*. Научно-методический журнал Кыргызской Республики. 2015. №1. С. 89-93.

7. Бережанська В. В. Забезпечення правоохоронними органами конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. Науково-практичний господарсько-правовий журнал 2017. № 3. С.182-186.

ВИСНОВОК. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення всіх видів занять.

Члени комісії:

В. В. Грицик » червень 20 18 р.

О. Ю. Дрозд

Н. В. Камінська

А. М. Завальний

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ТА ВІДОМОСТІ
ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ:**

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Грицик (Бережанська) В. В. Поняття та ознаки конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2014. № 12. Т.1 С. 65-68.
2. Грицик (Бережанська) В. В. Гарантії конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2015. №1. Т.1. С. 108-111.
3. Грицик (Бережанська) В. В. Створення належних умов органами внутрішніх справ України щодо забезпечення права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2015. Вип. 4. Т. 1. С. 61-63.
4. Бережанська В. В. Поняття та зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2016. Вип. 6. Т. 1. С. 33-39.
5. Бережанська В. В. Забезпечення судовими органами конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2016. Вип. 2 (37). С. 13-19.
6. Бережанська В. В. Забезпечення правоохоронними органами конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 3. С.182-186.

7.Бережанська В. В. Поняття та зміст забезпечення конституційного права не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Право і суспільство* 2018. №3. Част.2. С 3-9.

8.Грицик (Бережанська) В. В. Создание условий органами внутренних дел для реализации гражданами конституционного права не давать показания против себя и членов семьи: сравнительный аспект. *Право и политика*. Научно-методический журнал Кыргызской Республики. 2015. №1. С. 89-93.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9.Грицик (Бережанська) В. В. Деякі методологічні аспекти дослідження конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 р.). Од., 2015. С. 18-21.

10. Грицик (Бережанська) В. В. Доктринальні джерела конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи*: матер. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 24 квітня 2015 р.). Т.2. К., 2015. С.93-98.

11.Грицик (Бережанська) В. В. Правові основи конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе членів своєї сім'ї чи близьких родичів. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: тези-доп. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 26 березня 2015 р.). К., 2015. С. 167-171.

12.Бережанська В. В. Забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в адміністративному процесі. *Правова держава: напрямки та тенденції її розбудови в Україні*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 13-14 травня 2016 р.). Од. 2016. С. 23-25.

13.Бережанська В. В. Зміст конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів*: матер. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 21 квітня 2017 р.). К., 2017. С. 45-50.

14.Бережанська В. В. Створення необхідних умов судовими органами для забезпечення реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів або близьких родичів. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 14-15 жовтня 2016 р.). К., 2016. С. 10-14.

15.Бережанська В. В. Забезпечення конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів в зарубіжних країнах. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (м. Харків, 31 серпня – 1 вересня 2018 р.). Х., 2018. С. 18-22.

16.Бережанська В. В. Створення необхідних умов правоохоронними органами для забезпечення реалізації конституційного права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. *Забезпечення прав людини як основа правової держави*: матер. Всеукраїн. круглого столу (м. Київ, 13 грудня 2018 р.). К.: КНУТД, 2018. С.39-45.